

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**EBU'L-FAZL ABBAS BİN MANSUR ET-TERİMİ
ES-SEKSEKİ'NİN HAYATI "EL-BURHAN
FÎ MA'RİFETİ AKAİDİ EHLİ'L-EDYAN"
ADLI ESERİ VE İSLAM MEZHEPLERİ
TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ**
Niyazi YILMAZ
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**EBU'L-FAZL ABBAS BİN MANSUR ET-TERİMİ ES-SEKSEKİ'NİN
HAYATI “EL-BURHAN FÎ MA'RİFETİ AKAİDİ EHL-İ'L-EDYAN”
ADLI ESERİ VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN
ÖNEMİ**

Hazırlayan
Niyazi YILMAZ

Danışman
Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU

İğdır 2019

TAAHHÜTNÂME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**EBU’L-FAZL ABBAS BİN MANSUR ET-TERİMİ ES-SEKSEKİ’NİN HAYATI “EI-BURHAN FÎ MA’RİFETİ AKAİDİ EHLİ’L-EDYAN” ADLI ESERİ VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kâğıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin... Yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvurmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Niyazi YILMAZ

07/08/2019

KABUL VE ONAY

NİYAZİ YILMAZ tarafından hazırlanan “**EBU’L-FAZL ABBAS BİN MANSUR ET-TERİMİ ES-SEKSEKİ’NİN HAYATI “EI-BURHAN FÎ MA’RİFETİ AKAİDİ EHL-İ’L-EDYAN” ADLI ESERİ VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ**” adlı çalışma, **07/08/2019** Tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak **oybirliği** ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK (Başkan)

(İmza)

Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU Danışman

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyid GECİT Üye

ÖZET

Tez, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm iki kısma ayrılmış, ilk kısımda es-Seksekî'nin hayatı eserleri ve yaşadığı dönemin genel özellikleri hakkında bilgi verilmiş, ikinci kısımda *el-Burhân* eserinin biçimsel özellikleri, alt fırkaları tespit yöntemi, eserde karşılaşılan temel sorunsal konular ve eserin muhteva analizi yapılmıştır.

İkinci bölümde *el-Burhân* eserinde, İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı açısından karşılaşılan mezheplere indirgemeci yaklaşım, mezhep taassubu, tarafgirlikten kaynaklanan sorunlar, fırkaların görüşlerini karıştırma, fırkaları türedi oluşumlar olarak sunma ve anonim rivayetler sorunu gibi problemler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde *el-Burhân*'ın Klasik İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemi, Ashâbu'l-Hadîs Makalat geleneği içerisindeki yeri, es-Seksekî'nin kendinden önceki müelliflerden etkilenmesi ve İtikadi görüşleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: es-Seksekî, el-Burhân, İslam Mezhepleri Tarihi, Ashabu'l-Hadis.

ABSTRACT

The thesis consists of three chapters. The first part is divided into two parts. In the first part, information about the works, the life of As-Sekseki and the general characteristics of the period he lived in is given. In the second part, the formal features of 'al-Burhan', the method of detecting the sub-sects, the main problematic issues encountered in the work and the content of the work are analyzed.

In the second chapter, the problems encountered in the work of 'al-Burhan' like reductionist approach to sects, sectarian commitment, problems arising from partiality, confusion of the views of the sects, presenting the sects as derivative formations and anonymous narratives are examined in terms of the Historiography of Islamic Sects

In the third chapter, the importance of 'al-Burhan' in terms of the History of Classical Islamic Sects, its place in the tradition of Ashabu'l-Hadith Makalat, the influence of al-Sekseki from his predecessors and his views on faith are examined.

Keywords: as-Sekseki, al-Burhan, History of Islamic Sects, Ashabu'l-Hadith.

ÖNSÖZ

İslam dünyasında fikir ayrılıkları, Hz. Peygamber'in vefatının ardından başlamıştır. Bu fikir ayrılıklarının etkisi giderek artmış, çok erken sayılabilecek bir dönemde, bu farklı düşünmenin neticesi, kendi aralarında savaşa dönüşmüştür. Savaşların cereyanı esnasında yaşanan olaylar neticesinde, daha derin ve onarılması mümkün olmayan fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu fikir ayrılıkları, zamanla firkalaşma boyutuna ulaşmıştır.

Bu çalışmamızda, hicri VII. asırda yazılmış olan *el-Burhân Fi Ma'rifeti Akaidi Ehli'l-Edyân* eserini araştırma konusu olarak seçtik. Çalışmamız boyunca, müellifin hiçbir görüşünü ön yargıyla değerlendirmeden, tamamen bilimsel yöntemlerle, İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemli bilgileri tespit edip, Mezhepler Tarihi yazıcılığı açısından sorun teşkil eden hatalarını bilimsel metotlarla analiz etmeye çalıştık. Ashâbu'l-Hadîs makalat ve firak geleneği içerisinde yer alan bu eseri bilim dünyasına kazandırmak, modern mezhepler tarihi fikriyatı açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Bu önemli eseri tez konusu olarak çalışmamızı öneren, çalışmamız boyunca maddi/manevi desteklerini ve tavsiyelerini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Şahin AHMETOĞLU'na, değerlendirme ve önerilerinden dolayı Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyid GECİT'e, ayrıca çalışmam boyunca hem eleştirileri hem de önerileriyle hep yanımda olan sevgili eşime teşekkürü borç bilirim.

Bu eseri, çalışmalarım esnasında yeterli vakit ayırıp oyunlarına ortak olamadığım sevgili oğlum Ahmet Selim YILMAZ'a, okuma-yazması olmamasına rağmen ömrünü çocuklarının eğitimine vakfeden kıymetli babam Halit YILMAZ'a ithaf ediyorum.

Niyazi YILMAZ

İğdır 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1.Araştırmanın Metodu	1
2.Araştırmanın Kaynakları.....	2
1. BÖLÜM.....	4
1. EBU'L-FAZL ABBAS BİN MANSUR ET-TERİMİ ES-SEKSEKÎ'NİN HAYATI VE <i>EL-BURHÂN FÎ MA'RİFETİ AKAİDİ EHL-İ'L-EDYÂN</i> ADLI ESERİ	4
1. 1. es-Seksekî'nin Hayatı	4
1.1.1. Doğumu ve Ölümü.....	4
1.1.2. İsmi ve Künyesi	4
1.1.3. Eğitimi.....	4
1.1.4. Eserleri	6
1.1.5. Yaşadığı Dönemin Genel Durumu.....	6
1.1.6. es-Seksekî'nin Mezhebi.....	7
1.2. el-Burhân Fî Ma'rifeti Akaidi Ehlî'l-Edyân Eserinin Özellikleri.....	8
1.3. Eserin İsmi ve Nisbesi	8
1.4. Eserin Yazımında Etkili Olan Toplumsal Faktörler.....	8
1.5. <i>el-Burhân</i> 'ın Biçimsel Özellikleri.....	9
1.5.1. Eserde Benimsenen Mezhepler Tarihi Yazıcılığı	9
1.5.2. Fırkaların Tasnifi ve Fırkalaştırma Problemi.....	10
1.5.2.1. Fırkaları Tasnif Sistemi.....	10
1.5.2.2 Asıl Fırkaların Sayısı	11
1.5.2.3.Alt Fırkaları Tespit Yöntemi ve Ana Fırkaya Nispeti.....	12
1.5.2.4.el-Burhân'da Adı Geçen Fırkaların Diğer İslam Mezhepleri Tarihi Eserleriyle Mukayesesi	13
1.5.2.5. Eserde Fırkaların Tasnifiyle İlgili Genel Sorunlar.....	16
1.5.3. el-Burhân'ın Muhteva Analizi	18
1.5.3.1. Eser'de Fırkalara Yaklaşım Biçimi.....	18
1.5.3.2. el-Burhân'da Temel Sorunsal Konular	22
1.5.3.2.1. Mezheplerin İsimlendirilmesi	22

1.5.3.2.2.Fırkaların ilk temsilcileri, Zaman ve Mekân unsurları.....	25
1.5.3.2.3. Fırkaların Ana Fikirleri ve Kavramları	27
1.5.3.2.4. Fırkaların İslam Düşüncesindeki Yerleri	28
1.5.3.2.5. Fırkaların Edebiyatının Tespiti	29
1.5.3.2.6. el-Burhân'ın Dayandığı Kaynaklar	30
2. BÖLÜM	32
2.1. <i>El-Burhân Fİ MA'RİFETİ AKAİDİ EHL-İ'L-EDYÂN'DA İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ YAZICILIĞI AÇISINDAN KARŞILAŞILAN SORUNLAR</i>	32
2.1.2. Fırkaların Nasıl Ortaya Çıktığı, Nereden Türediği Sorunu.....	32
2.1.3. Mezhepleri Tarihî-İçtimaî Ortamdan Soyutlama Ve İndirgemeci Yaklaşım.....	34
2.1.4. Mezhep Taassubu Ve Tarafgirlikten Kaynaklanan Sorunlar	35
2.1.4.1.Reddiyeci Yaklaşım	36
2.1.4.2. Fırkalara Seçmeci Yaklaşım	37
2.1.4.3. Fırkaların Bazı Görüşlerini Kasıtlı Bir Şekilde İhmal Etmesi	39
2.1.4.4. Fırkaların Uç Fikirlerini Ön Plana Çıkartma	41
2.1.4.5. Görüşleri Aşırı Özetleme	42
2.1.4.6. Fırkaların Görüşlerini Çarpıtma.....	44
2.1.4.7. Fırkaların Görüşlerine Eklemelerde Bulunma	46
2.1.4.8. Fırkaların Görüşlerini Farklı Yönlere Çekme	47
2.1.4.9. Fırkalara Karşı Genellemeci Tutumlar.....	49
2.1.4.10. Fırkalara Lanet Okuyarak Onları Aşağılama	50
2.1.4.11.Fırkaların Görüşlerini Karıştırma.....	52
2.1.4.12. Kim/Kimler Tarafından Söylendiği Belli Olmayan Rivayetler Sorunu.....	53
3. BÖLÜM	56
3.1. <i>EL-BURHÂN Fİ MA'RİFET'İ AKAİD-İ EHLİ'L-EDYÂN'IN İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ MAKALAT VE FIRAK GELENEĞİ İÇİNDEKİ YERİ</i>	56
3.1.1. <i>el-Burhân</i> 'ın Klasik Dönem İslam Mezhepleri Tarihindeki Yeri	56
3.1.2. <i>el-Burhân</i> 'ın Ashâbu'l-Hadîs Makalat Geleneği İçindeki Yeri	60
3.1.3. Kendinden Öncekilerden Etkilenmesi	70
3.1.4. es-Seksekî'nin İtikadi Görüşleri.....	76
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	82

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>bk.</i>	Bakınız
<i>b.</i>	Bin
<i>c.</i>	Cilt
<i>ev.</i>	eviren
<i>H.z.</i>	Hazreti
<i>h.</i>	Hicri
<i>s.</i>	Sayfa
<i>sy.</i>	Sayı
<i>IUIF</i>	Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>ö.</i>	Ölümü
<i>trc.</i>	Tercüme eden
<i>thk.</i>	Tahkik eden
<i>TDVY</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>UÜİF</i>	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vd.</i>	Ve devamı
<i>yay.</i>	Yayınları

GİRİŞ

1.Araştırmanın Metodu

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı, Hz. Peygamber'in vefatının ardından ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı oluşan fikir ayrılıkları neticesinde, kendi fikirlerini yayma ya da ret ettikleri görüşlere karşı küçük risaleler yazmaları neticesinde başlamıştır. Bu risaleler, zaman içerisinde Fırkaların, makalat ve fırak gelenekleri haline dönüşmüştür. Biz bu araştırmamızda, Mezhepler Tarihinde önemli bir yeri olan müelliflerden es-Seksekî'nin *el-Burhân* eserini inceledik.

Mezhepler Tarihinden maksat, geçmişte mevcut olup sonradan ortadan kalkmış ya da hâlen varlığını sürdüren ve takipçisi/taftarı olan dinlerin ve mezheplerin genel olarak incelenmesidir.¹

es-Seksekî'nin *el-Burhân* eserini üç ayrı bölümde incelemeyi uygun gördük. İlk bölümde es-Seksekî'nin yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ortamının müellife etkisini, eserin genel özelliklerini, eserin yazılmasında etkili olan toplumsal olayları ve eserin fırka tasnif biçimini aktardık. İkinci bölümde, eserin İslam Mezhepleri Tarihi açısından teşkil ettiği sorunları, müellifin fırkalara karşı yaklaşımı ve kullandığı üslup, fırkaların neden/niçin ortaya çıktığını herhangi bir fırkanın görüşü aktarılırken bu görüşün kime ait olduğu, nerede, ne zaman, nasıl, niçin ve kim tarafından söylendiğini, böyle bir fikrin kim tarafından ortaya atıldığını aktarmaya çalıştık. Üçüncü bölümde, *el-Burhân*'ın İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı içerisindeki yerini, kendisinden önce yaşamış müelliflerin eserleriyle karşılaştırmalı bir şekilde vermeye gayret ettik.

Tezimizin büyük bir bölümünde, fırkaları ve görüşlerini karşılaştırma metoduyla ele almayı uygun gördük. Bu metodu takip etmemizin asıl sebebi, es-Seksekî'nin eserinde zikrettiği fırka ve görüşlerinin, tarihi bir gerçekliğinin olup olmaması ve bu sahada daha sonra yapılacak araştırmalarda nitelikli bilginin üretimine katkı sağlamak ve müellifin bilimsel değerini ortaya koymaktır.

Yaptığımız bu çalışmada, eserin her bölümünü titizlikle inceledik, müellifin hiçbir fikrine ön yargı ile yaklaşmadan, yaşadığı bölge, zaman ve toplumsal yapı göz önünde

---

¹ Ahmetoğlu, Şahin, "Dinler ve Mezhepler Tarihine bir bakış", *İÜİF dergisi sayı: 2*, Ekim 2013, s. 181.

bulundurulacak, tamamen bilimsel metotlarla bilgi elde etmeye çalıştık.

2.Araştırmanın Kaynakları

Tezimizin ana kaynağı, es-Seksekî'nin *el-Burhân* eseridir. *el-Burhân* eserinin tetkik ve tahlili esnasında, kendisinden en çok etkilendiği Ebu Muhammed el-Yemenî'nin *Kitabu'l-Fırak* eseri de başvuru kaynağımız olmuştur. Tezimizin sınırını, es-Seksekî'nin hayatı, *el-Burhân* eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemi olarak belirledik. Yaptığımız çalışmalar neticesinde, es-Seksekî'nin *el-Burhân*'dan başka bir eserinin olmadığını, dolayısıyla müellifin bütün görüşlerinin bu eserle sınırlı olduğunu bilmekteyiz.

es-Seksekî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgileri, Hayreddin ez-Zirikli'nin *el-A'lâm* (Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müştârikîn), İsmail el-Bağdadî'nin *Hediyetü'l Arifîn*, Ömer Rıza Kehhâle'nin *Mu'cemu'l-Muellifîn*, Ebu Abdullah Bahaüddin el-Cünci el-Yemenî'nin *es-Sulûku fi Tabakati'l-Ulemâ ve'l-Mülük* gibi Tabakât ve Rical eserlerinden elde ettik. es-Seksekî'nin yaşadığı bölgenin sosyo-kültürel yapısı ile ilgili bilgileri, Yemen Tarihi hakkında bilgiler içeren ve Yemen'in önemli kentlerinden birinde bulunan Eyyubi komutanı Sultan Muzaffer komutasındaki Taiz kalesinde Kadılık görevini yürüten es-Seksekî'nin yaşadığı coğrafya hakkında bilgileri, Abdulhalim Oflaz'ın "*Eyyûbî Sultanı I. Melik Âdil Döneminin Siyasî Tarihi*" (589-615/1193-1218) adlı doktora tezinden elde ettik.

Eserin muhteva analizini yaptığımız bölümde de, eseri klasik kaynaklarla yaptığımız karşılaştırmalarda da istifade ettiğimiz eserleri sınırlı tuttuk. Bu eserler, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'ari (H. 330/M. 941), *el-Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'İhtilâfu'l-Musallîn*. Ebu Hüseyin Mühammed b. Ahmed Abdurrahman el-Malati (H. 377/M. 987), *et-Tenbih ve'r-Red ala ehl-i Ehva ve'l-Bida'*. Ebu Mansur Abdulkahir Tahir b. Muhammed el-Bağdadî (H. 429/M. 1037), *el-Fark beyne'l-Fırak*. Muhammed Abdülkerim eş-Şehristânî (H. 469/M.1076), *el-Milel ve'n-Nihâl*. Ebu Müzaffer el-İsferâyînî (H. 471/1078), *et-Tabsir fi'd-Din*. Ebu Muhammed el-Yemenî (Hicri VII. Asır), *Akaidu's-Selâse ve's-Sebîn fırka* gibi İslam Mezhepleri Tarihi alanında özgün eserlerdir.

Tezimize konu olan *el-Burhân* eseri, Ashâbu'l-Hadîs makalat ve firak geleneği içerisinde bulunduğu için, bu makalat geleneği içerisinde yaptığımız karşılaştırmalarda, Ahmed b. Hanbel (241/855), *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdika*, el-Malatî, Ebû'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed (377/987), *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, İbn Batta el-'Akberî (387/997), *Kitâbü's-Şerh ve'l-İbâne*, Kutlu, ek:1 de sıralamış olduğu “ bize ulaşmış makalat türü eserler” kısmında zikretmiş olsa da, “Makalat türü eserlerin mezhebi geleneklere göre tasnifi” kısmında zikretmemiş olduğu; Ebu Muhammed el-Yemenî (Hicri 6. Asır.), *Akaidü's-Selase ve's-Sebin fırka*, Son olarak, araştırmasını yaptığımız; es-Seksekî, Ebû'l-Fazl Abbâs b. Mansûr b. Osmân (683/1284), *el-Burhân fî Ma'rifet-i Akâid-i Ehli'l-Edyân*, Adlı eseri, başvuru kaynaklarımız olmuştur.

Ashâbu'l-Hadîs makalat ve firak geleneği içerisinde bulunan *el-Burhân* eserini incelerken, aynı gelenek içerisinde bulunan; Ümüt TORU'nun ‘Ebu Muhammed el-Yemenî'nin “Akaidü's-Selase ve's-Sebin Fırka” adlı eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemi’ adlı Yüksek Lisans tezi başta olmak üzere, Sönmez Kutlu'nun İslam Mezhepleri Tarihi usulü hakkında yazdığı makaleleri bize yol göstermiş, Hasan Onat, Mehmet Ali Büyükkara, Şahin Ahmetoğlu, Kadir Gömbeyaz gibi araştırmacıların çalışmaları ve tavsiyeleri, tezimizin hem sınırlarını belirlemiş hem de tezimizin oluşmasına katkı sağlamışlardır.

1. BÖLÜM

1. EBU'L-FAZL ABBAS BİN MANSUR ET-TERİMİ ES-SEKSEKÎ'NİN HAYATI VE *EL-BURHÂN FÎ MA'RİFETİ AKAİDİ EHL-İ'L-EDYÂN* ADLI ESERİ

1. 1. es-Seksekî'nin Hayatı

1.1.1. Doğumu ve Ölümü

Ebu'l-Fazl Abbas b. Mansur es-Seksekî'nin ne zaman, nerede doğduğu ve nerede öldüğü ile ilgili bilgi bulunmamakla beraber, Rical kitaplarından tespit edebildiğimiz kadarıyla Yemen'de yaşamıştır. ² Bize ulaşan bilgilere göre es-Seksekî h. 616/m.1219 yılında doğmuş, h. 683/m.1284 yılında ölmüştür.³

1.1.2. İsmi ve Künyesi

İsmi tam olarak, Ebu'l-Fazl Abbas b. Mansur b. Abbas et-Terimi es-Seksekî el-Yemenî' dir.⁴ Bütün kaynak eserlerde es-Seksekî'nin mezkûr ismi üzerinde ittifak olmakla beraber, “et-Terimi” nisbesine üç kaynak yer vermiştir.⁵ Bu farklılıkların yanı sıra “el-Burayhî” nisbesi de kullanılmaktadır. Bu kullanım, Süleymaniye yazma eserler Kütüphanesinde bulunan matbu nüshanın üzerinde yer almaktadır.⁶ En çok kullanılan künyeleri; “Ebu'l-Fazl, et-Terimî, es-Seksekî” dir.⁷ “Ebu'l-Fazl”⁸ künyesi meşhur olsa da, akıcılığından dolayı tezimiz boyunca ‘es-Seksekî’ künyesini kullanmayı tercih ettik.

1.1.3. Eğitimi

es-Seksekî'nin hem eğitimi hem de genel anlamda hayatıyla ilgili Tabakât ve

² ez-Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm* (Kamûsü terâcim li-Eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn), C.1, s 268.; el-Bağdadî, İsmail Paşa, *Hedîyyetül Arifîn*, C.1, s 437.; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, C.3, s 50; Ebu Abdullah Bahauddin el-Cüнді el-Yemenî, *es-Sulûk fi Tabakati'l-Ulema*, C.2, s 173.

³ ez-Zirikli, a.g.e.Dâru'l-Ulûm lil-Melâyin, Beyrut 1979; ., C.2, s. 268, Bağdadî, , a.g.e., C.1, s. 437; *el-Sekseki, Burhân fi Ma'rifeti Akaidi Ehl-i'l-Edyân*, Thk.: Dr. Bessam Ali Selami el-Amuşi, Külliyyetu'ş-Şer'iyye, Mektebetu'l-Menar, Zerka/Ürdün 1996.

⁴ ez-Zirikli, a.g.e., C.1, s 268.; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, C.3, s 65; Muessesetu'l-Risâle, Dımeşk 1957. Bağdadî, a.g.e., C.1, s 437

⁵ ez-Zirikli, a.g.e., C.1, s 268., Bağdadî, a.g.e., C.1, s. 437; Kehhâle, a.g.e., C.3, s. 65., ayrıca Ebu Abdullah Bahauddin el-Cüнді el-Yemenî, *es-Sulûku fi Tabakati'l-Ulema*, C.2, s.173, eserinde “el-Berihî” olarak zikredilmiştir.

⁶ Süleymaniye yazma eserler kütüphanesi, Nur Osmaniye, 4919/5. Fatih, İstanbul.

⁷ ez-Zirikli, a.g.e., C.1, s 268.

⁸ Ebu Abdullah Bahauddin el-Cüнді el-Yemenî, *es-Sulûku fi tabakati'l-Ulema ve'l-Mülûk*, Mektebetu'l-Menar, San'a, 1993, C.2, s.173.; ez-Zirikli, a.g.e., C.1, s 268., Bağdadî, a.g.e., C.1, s. 437., Kehhâle, a.g.e., C.3, s 65.

ricâl eserlerinde, maalesef çok sınırlı ve birbirinin tekrarı sayılabilecek bilgiler yer almaktadır.⁹ Oysa bir şahsiyeti tam olarak tanıyabilmemiz “ onun hayat seyrini bütün anlarıyla takip etmekle mümkün olur.”¹⁰ Tabakât ve rical kitaplarının yanı sıra, taradığımız bölge tarihi eserleri de, ne yazık ki yeni bir bilgiye ulaşmamıza olanak tanımadı. Özellikle aldığı eğitim ve öğrencileri hakkında hiç bilginin olmaması, sadece “insanlar evine gelip, ondan ilim tahsil etmişlerdir”¹¹ İbaresiyile yetinilmesi, hicrî VII. Asır gibi hocaların ve öğrencilerin kayıt altına alındığı bir dönemde, es-Seksekî'nin aldığı eğitim ve yetiştirdiği öğrencilerden bahsedilmemesine anlam verememekteyiz. Bütün bu kısıtlamalara rağmen ulaşabildiğimiz bilgilerle, es-Seksekî'nin eğitimi hakkında mevcut bilgiler üzerinden analizlerle bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

es-Seksekî'nin “kadı” olduğunu bilmekteyiz.¹² Dolayısıyla asıl uzmanlık alanının fıkıh alanı olduğunu tahmin etmekteyiz. Bununla birlikte müellifin elimizdeki eseri *el-Burhân*'dan, özellikle Kur'ân ve Hadis bilgisi başta olmak üzere, Mezhepler Tarihi, Kelam ve Fıkıh gibi İslami İlimlerde de derin bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.¹³ es-Seksekî, firkaların görüşleri ve inançları hakkındaki tartışmaları ile reddiyelerinde kullandığı şer'î ve aklî deliller, bunun en açık göstergesidir. Özellikle eser boyunca, reddiyelerinde Kur'ân'ı temel başvuru kaynağı olarak kullanması ve ayetleri tefsir ederek karşı görüş bildirmesi, es-Seksekî'nin tefsir ilmine de vakıf olduğu anlaşılmaktadır¹⁴. Aklî delillere ise zaruri durumlarda başvurması,¹⁵ müellifin nakle dayalı bir zihin yapısının ve eğitiminin olduğunu göstermektedir.

⁹ Ebu Abdullah Bahaüddin el-Cüندی el-Yemenî, *es-Sulûku fî tabakati'l-Ulema*, C.2, s.173; ez-Zirikli, *a.g.e.*, C.1, s 268., Bağdadi, *a.g.e.*, C.1, s 437., Kehhâle, *a.g.e.*, C.3, s 65.

¹⁰ Yörükân, Yusuf Ziya, “*Ebu'l-Feth eş-Şehristânî, Milel ve'n-Nihâl üzerine karşılaştırmalı bir inceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usul*”, Murat Memiş, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2002. s 10,

¹¹ ez-Zirikli, *a.g.e.*, C.1, s 268.

¹² Ebu Abdullah Bahaüddin el-Cüندی el-Yemenî, *es-Sulûku fî Tabakati'l-Ulema*, C.2, s.173.; ez-Zirikli, *a.g.e.*, C.1, s. 268.

¹³ Bu kaniya, ayet ve hadisleri kullanımını, sadece İslami firkaların değil, aynı zamanda diğer din ve mezheplerin hakkında da bilgi sahibi olmasından varmaktayız. Bazı şahısların ön plana çıkan özelliklerini belirtip, diğerlerinden farkını anlatması da tarih bilgisine sahip olduğunun belirtisi olarak düşünmekteyiz. Bkz. Sekseki, *a.g.e.*, s. 40-96.

¹⁴ es-Seksekî, Ebû'l-Fazl Abbâs b. Mansûr b. Osmân (683/1284), *el-Burhân Fi Ma'rifeti Akaidi Ehl-i'l-Edyân*Thk.: Dr. Bessam Ali Selami el-Amuşî, Külliyyetu's-Şer'iyye, Mektebetu'l-Menar, Zerka/Ürdün 1996. s. 70-75.

¹⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 50.

1.1.4. Eserleri

es-Seksekî'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla yalnızca bir eseri bulunmaktadır. Zaten bibliyografi yazarları da *el-Burhân fi Marifeti Akaidi Ehl-i'l-Edyân* eseri dışında es-Seksekî'ye herhangi bir eser izafe etmezler.¹⁶ Buna rağmen başka eserleri de varsa, bize ulaşmamıştır. Bir diğer ihtimal ise es-Seksekî, Eyyubi sultanlarından Sultan Muzaffer'in yönettiği Yemen'in meşhur ve büyük kalelerinden biri olan Taiz kalesinin kadısı olmasıdır.¹⁷ Kadılık müessesesiyle uğraştığı için eser yazmayla uğraşmamış olabilir.

1.1.5. Yaşadığı Dönemin Genel Durumu

Daha önce de belirttiğimiz gibi es-Seksekî, Hicri 616/1219 yılında doğmuş, Hicri 683/1284 yılında vefat etmiştir.¹⁸ es-Seksekî'nin isminin zikredildiği eserlerde, nisbesinin Yemen'e dayandırılmasından ve Yemen'in büyük ve meşhur kalelerinden biri olan Taiz kalesinde kadılık görevini yürütmesinden dolayı,¹⁹ Yemen'de yaşadığı bilinmektedir.

Gerek İslam'dan önce gerekse İslam'dan sonra olsun birçok devlete ve medeniyete ev sahipliği yapmış olan Yemen'de, XII. asırda iç karışıklık yaşanmaya başlandı. Bunun sonucunda burada aynı anda birden fazla devletçik hüküm sürer hale geldi. Eyyübilerin hâkimiyetine geçmeden hemen önce burada hem Zürey'î hem Hemdânî hem de Mehdî beylikleri aynı anda hüküm sürmekteydiler. Burası aynı zamanda Fâtimî Devleti'nin yıkılışından sonra Fâtimî taraftarlarının sığındıkları bir yer haline de geldi. Özellikle Necâhî Beyliği'ni ortadan kaldıran Ali b. Mehdî, aşırı Fâtimî taraftarıydı. O, Zebid'i ele geçirince bağımsızlığını ilân ederek Mehdî Beyliği'ni kurdu. Hemen ardından Abbasî halîfesi adına okunan hutbeleri kesip, kendi adına hutbe okutmaya başladı. Hem o, hem de oğulları Aden'e ve diğer yerlere sürekli saldırılar yapıyorlardı.²⁰ Eyyübî Devleti'nin sınırları dâhilindeki Fâtimî taraftarları da iç karışıklık çıkarıyorlardı. Bunun üzerine Salâhaddîn Eyyübî, henüz Nûbe Seferi'nden dönmüş olan

¹⁶ ez-Zirikli, *a.g.e.*, C.1, s. 268., Bağdadî, *a.g.e.*, C.1, s.437., Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifin*, C.3; *es-Sulûku fi tabakati'l-Ulema*, C.2, s.173.

¹⁷ ez-Zirikli, *a.g.e.*, C.1, s. 268.

¹⁸ ez-Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm (Kamus-ı Terâcim)*, Dâru'l-Ulûm lil-Melâyin, Beyrut 1979, C.2, s.268.

¹⁹ Yakut el-Hamevi, *Mucemu'l buldan*, Beyrut 1955, c 2,s 34.

²⁰ Abdullâh b. Abdulvahhâb eş-Şimâhî, *el-Yemen el-İnsân ve'l-Had'are*, 3. Baskı, Dâru't-Tenvîr, s.Beyrut, 1985. 141.

ağabeyi Tûranşâh'ı 569/1191'de 3,000 kişilik bir kuvvetle deniz yoluyla, Kızıldeniz üzerinden Yemen'e gönderdi. Tûranşâh, önce Hicaz'ı kontrol altına aldı, ardından da birkaç dağlık bölge hariç bütün Yemen ve Aden'i zapt etti.²¹ Böylesi siyasi belirsizliklerin bulunduğu bir dönemde Eyyubiler, Yemen bölgesini Hicri 569/1191 yılında fethettiler.²² Eyyübilerin merkezden atadığı valilerle yönettiği Yemen'de siyasi istikrar böylece sağlanmış oldu.²³

1.1.6. es-Seksekî'nin Mezhebi

es-Seksekî'nin hangi mezhebe mensup olduğunu belirleyebilmek için, fırkaları açıklarken ortaya koyduğu fikir ve düşüncelerini tahlil etmek gerekmektedir. es-Seksekî, mezheplerin görüşlerini, dalalette olanlar ve Fırka-i Naciye diye ayırmaktadır. es-Seksekî, Fırka'ı Naciye'yi açıklarken, kurtuluşa eren bir mü'minin, Selef-i salihine tabii olması gerektiğini savunmaktadır.²⁴ Buradan da açık bir şekilde anlaşılıyor ki, es-Seksekî, Ashab-ı kiram, Tabiin ve Etbau't-Tabiin zamanındaki müçtehit imamların görüşlerini benimseyen 'Selef-i salihin' olarak bilinen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebine mensuptur.²⁵

el-Bağdadi, *Hedyyetü'l-Ârifîn* adlı eserinde İmam Şafii'nin görüşünü Ahmet b. Hanbel'e tercih ettiği için es-Seksekî'nin Şafii olduğunu²⁶, diğer taraftan Zirikli'nin *el-İ'lam* adlı eserinde ise es-Seksekî'nin, Mezheplerin görüşleri üzerine olan tartışmalarının, Hanbeli mezhebinin metodu olduğunu, bundan dolayı es-Seksekî'nin Hanbeli olduğunu yazmıştır.²⁷

²¹ İbn Esîr, *el-Kâmil*, 104; R. Strotmann, "Tûranşâh", İA, I-XIII, MEB Yay., İstanbul, 1988, c. XII/II, s. 114

²² Kadı Abdullah b. Abdülkerim el-Yemenî, *el-Muktetaf min tarih'i yemen*, Beyrut, 1987, s. 127-131.

²³ Oflaz, Abdulhalim, *Eyyübî Sultanı I. Melik Âdil Döneminin Siyasî Tarihi* (589-615/1193-1218), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, s. XII+299+Ekler, Aralık, 2015.

²⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 98.

²⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 98.

²⁶ el-Bağdadi, *Hedyyetul arifîn*, 1. Cilt, s. 438.

²⁷ ez-Zirikli, *el-A'lam*, c 3, Beyrut, 1986, s. 268

1.2. el-Burhân Fî Ma'rifeti Akaidi Ehli'l-Edyân Eserinin Özellikleri

1.3. Eserin İsmi ve Nisbesi

Eserin tam ismi, “*el-Burhân Fî Ma'rifeti Akaidi Ehli'l-Edyân*”dır. Eseri tahkik eden, Dr. Bessam Ali Selami el-Âmuşî, (Ürdün Üniversitesi, Şer'iyye Fakültesi Öğretim Üyesi) eserin, iki nüshasının olduğunu, bunlardan birinin, Riyad'da bulunan imam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Üniversitesinin yazma eserler Kütüphanesi'nde, el yazma olarak, kırk yaprak ana eser ve sonunda başka bir eserin ekli halde ve en son h. 1291 yılında tahkik edilmiş şeklinde bulunduğunu belirtmiştir. İkinci nüshasının, Halil Ahmet İbrahim el-Hâc'ın 1980 yılında el yazması nüshasının üzerine tahkik edilmiş halde Mukaddime, dipnot değerlendirmeleri ve eserde geçen âyet sürelerinin belirtilmiş olduğu haliyle, Kahire'de bulunan Dâr-u'l-Kutub-u'l-Mısriyye kütüphanesinde matbu olarak bulunduğunu belirtmiştir. Bu bilgiler, es-Seksekî'ye nispet edilen *el-Burhân* isimli eserin sahih olduğunu göstermektedir.

Bir eserin orijinalliği ve sahihliği, müellifin kendisinden önce ve sonra yaşayan âlimlerin eserlerinden istifade etmesi ve onların eserlerine atıfta bulunmasıyla anlaşılmaktadır. es-Seksekî *el-Burhân* adlı eserinde, kendisinden yaklaşık bir asır önce yaşayan Ebu Muhammed el-Yemenî'nin *Kitâbu'l-Fırak* adlı eserinde meselelere yaklaşım tarzına ve üslubuna uyumlu bilgiler aktardığından dolayı, ilmi açıdan da sahihliğinin olduğu kanaatindeyiz.²⁸ Tezimizde istifade ettiğimiz matbu nüsha ise, Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Araştırmaları Merkezi, 2.kat Genel Koleksiyon 297,4 Sek. B 17 tasnif numarasında bulunmaktadır.²⁹

Aynı şekilde Rical kitaplarında 'da es-Seksekî'nin eserini, elimizde bulunan matbu eserde olduğu gibi, *el-Burhân Fî Ma'rifeti Akaidi Ehli'l-Edyân* olarak almışlardır.³⁰

1.4. Eserin Yazımında Etkili Olan Toplumsal Faktörler

Gerek İslam dünyasında gerek diğer toplumlarda eser telif eden yazarlar, toplumun sosyo-politik durumundan mutlaka etkilenmişlerdir. Ortaya koydukları eserlerde, toplumun inançları, değerleri ve yönelimleri kendine yer bulmaktadır.

²⁸ Bkz, es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 82-83.

²⁹ es-Seksekî, *el-Burhân*, İSAM Araştırmaları Merkezi, Genel Koleksiyon, no: 297, 4.

³⁰ *Hediiyetül arifin,es-Suluk fî tabakati'l-Ulema*, 2.c, s 173.

Müellifimiz 'de, içinde yaşadığı toplumun Kur'ân ve sünnetten uzaklaştığını, bundan dolayı ortaya birtakım akımların, sapkın inançların çıktığını ve bunların topluma ciddi zarar verdiğini, bundan dolayı bu zararlı düşünceleri ortaya koymayı kendine görev bildiğini belirtmiştir.³¹

es-Seksekî, eserini yazmadaki gerekçesini “ilim ve sünnet ehlinin noksanlığını, heva ehlinin de bu durumu suistimal ettiğini, İslam'ın esaslarını yıkmaya çalıştıklarını, mezheplerin bölgelerde, şehirlerde çoğaldığını, avam ve cahillerin de çoğunun bu mezheplere/anlayışlara meylettğini, gördüm. Ben de Hz. Peygamber'in zikrettiği Yetmiş Üç fırka'nın inanç esaslarını muhtasar olarak toplamak istedim, Şeklinde belirtmiştir.³² Bu bağlamda o, “Yetmiş Üç fırka'nın ismini, bazı fasit inançlarını ve onların bize zarar verecek fikirlerini” açıklamıştır.³³

Eserin genel muhtevasına bakıldığında, müellifin yaşadığı dönem ve bölgede Ehl-i Sünnet akidesine zarar olarak gördüğü ve eserinde de çokça yer verdiği Şia'nın İsmailiyye³⁴ fırkası ve Ehl-i Sünnet'in içinde bulunan batıl fikirlere reddiye olarak yazıldığını söyleyebiliriz.

1.5. *el-Burhân*'ın Biçimsel Özellikleri

1.5.1. Eserde Benimsenen Mezhepler Tarihi Yazıcılığı

es-Seksekî, klasik dönem İslam mezhepleri tarihi müelliflerinin birçoğunun eserlerinde uyguladığı gibi³⁵, genel anlamda Fırka, çok nadir de olsa Fırka-konu eksenli bir tasnif biçimi kullanmıştır.³⁶ es-Seksekî, fırkanın kendisini ön planda tutarak, hem fırkanın görüşünü hem de ana bünyeden ayrılma nedenini kısa bir şekilde açıklar.³⁷ Bazen fırkayı özet denilebilecek kadar kısa bir şekilde aktarır ve birçok fırkanın sadece

---

³¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 14.

³² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13.

³³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 14.

³⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 81.

³⁵ Fırka merkezli İslam Mezhepleri yazıcılığı modeli için bkz, İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nih'al*, Matbaatu'l-Edebiyye, Mısır, 1320; el-Bağdadî, Ebu Mansur Abdu'l-Kahir b. Tahir b. Muhammed, *el-Farku Beyne'l-Firak*, Darul Maarif, Mısır, Ebu Muhammed, *Akaidü's-Selase ve's-Sebin Fırka*, (Çalışma için Bkz. Toru, Ümüt, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv. Sosyal bil. Enstitüsü, Ankara, 2006.)

³⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 95.

³⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 81.

ön plana çıkan fikirlerini açıklayıp, diğer fırkalara geçtiğini görmekteyiz.³⁸

Örneğin; Haricilerden Sufriyye fırkasını aktarırken “bütün ibadetler ve measilerin hepsi şirk ve küfürdür” şeklinde görüşünü belirtmekle yetinmiştir.³⁹ Meymuniyye fırkasını aktarırken; Bu fırkaya mensup olanlar, Acaride fırkasına mensup olanlar gibi, kız çocukların kızlarıyla evlenmeye cevaz verirler. İsferyâinî, *et-Tabsir*’de onların Müslüman fırkalarından sayılmayacağını söyler. Çünkü onlar, kız çocukların kızlarıyla evlenmeye cevaz verir, demektedir.⁴⁰ Ğaylaniyye fırkasını anlatırken; Ğaylan’ın (Ğaylan B. Müslim ed-Dimeşki) ashabıdır. ⁴¹ Ğaylan, hocalarından biri olup, kitaplarını yazmıştır. Onlar da; ilim, eşyanın varlığını (sonradan yaratıldığını) zaruri kılar. İlmin, malumun vücudundan önce var olduğunu söylemektedirler. Burada asıl problem, Allah’ı “ilim” sıfatından dolayı, bildiklerini yapmaya zorlamalarıdır. Hayrın da şerrin de insandan olduğunu, söylemektedir.⁴² Rafiziyye’den Mutrafıyye fırkasını da anlatırken; Mutraf eş-Şahabi’nin ashabıdır. Onların hocalarından biridir. O ve fırkası şu görüşlerle ana bünyeden ayrılmışlardır; Ali dışındaki sahabeye sövmenin büyük sevap olduğunu, Ali’nin mazlum olduğunu söylemektedirler. es-Seksekî, Rafıza’dan sahabeye en aşırı küfredenlerin Mutrafilerin olduğunu söylemektedir.⁴³

1.5.2. Fırkaların Tasnifi ve Fırkalaştırma Problemi

1.5.2.1. Fırkaları Tasnif Sistemi

İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerinin birçoğu, fırkaları tasnif ederken, “Yetmiş üç fırka” hadisini benimsemektedirler.⁴⁴ es-Seksekî’ de Fırkaları tasnifinde, yetmiş üç fırkalı tasnif sistemini kullanmıştır. Müellif, bu sistemi üzerine inşa ettiği hadisi şöyle nakleder; bir gün Resulullah, ashabı ile otururken, bir adamın güzelliklerinden, içtihatlarından, ibadetlerinden abartılı bir şekilde bahsettiler. Birden adam göründü ve ashab, “ işte adam bu ey Allahın Resülü” dediler. Hz. Peygamber adam için; “iki

³⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 20-27-87-67.

³⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 27.

⁴¹ ez-Zirikli, *a.g.e.*, cilt 5, s. 124.

⁴² ez-Zirikli, *a.g.e.*, 5.cilt s. 124; es-Seksekî, *a.g.e.* s. 45.

⁴³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 67.

⁴⁴ eş-Şehristânî, Muhammed Abdülkerîm, *Milel ve’n-Nihâl*, Terc.: Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005; el-İsferyâinî, Ebu Muzaffer (h.471), *et-Tabsîr fi’l-Dîn*, Thk. Kemal Yusuf el-Cut, Âlem el-Kutup, Beyrut 1983.; Ebu Muhammed el-Yemenî, *Kitabu’l-Fırak*.

gözünün arasında şeytandan bir çizgi görüyorum” dedi, adam yanlarına geldiklerinde Hz. Peygamber, “ nefsin sana bu toplulukta senin gibi birinin olmadığını söyledi mi?” Adam, “evet” dedi. Bunun üzerine Allah Resulü; “ bu ümmetim de ortaya çıkan ilk tehlikedir, eğer onu öldürseydiniz, benden sonra aranızda ihtilaf çıkmazdı. İsrail oğulları yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Bu ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bir fırka hariç, hepsi helak olacaktır.” Ashab; “ ey Allahın resulü kimdir bu fırka?” Dedi ki; “benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu hal”⁴⁵ es-Seksekî, bu hadisi zikrettikten sonra, fırka sayısını yetmiş üç’e tamamlamaya çalışmıştır ancak bazı fırkaların da alt kollarını açıklarken bu sayıyı aştığını görmekteyiz. Örneğin, Rafızıyye (Şia) mezhebini tasnif ederken, 18 alt kolunun olduğunu belirtir, bu kolları açıkladığı bölümde ise Sebeiyye fırkasını da ekleyerek 19 alt koldan bahseder.⁴⁶ Bu da bizlere göstermektedir ki, yetmiş üç fırka tasnif sistemi, beraberinde bir takım problemler de teşkil etmektedir. Bu problemlerin en dikkat çekenlerinden biri, müelliflerin yetmiş üç sayısını tutturmaya çalışmalarıdır. Bazı müellifler, yetmiş üç sayısına ulaşamadıkları için, çok cılız kalan fikir ve düşünceleri bile müstakil bir fırka olarak aktarabilmektedirler.⁴⁷ Bazen de fırka sayısı yetmiş üç rakamını geçmektedir. Bir diğer önemli husûs, her müellifin kendisini kurtuluşa eren fırka anlamında ‘Fırka-i Naciyye’ olarak göstermeleri ve Kendilerinden

1.5.2.2 Asıl Fırkaların Sayısı

es-Seksekî, *el-Burhân*’da yetmiş üç fırka hadisini zikrettikten sonra, fasit olan ana fırkaların isimlerini ve muhtasar olarak da fikirlerini aktaracağını, bu ana fırkaların sayısının da beş olduğunu belirtmektedir. ⁴⁸ Bunların ‘Havaric, Mürcie, Mu’tezile, Rafızıyye, Fırka-i Naciye’ olduğunu, bu ana fırkaların alt kollarıyla beraber yetmiş iki fırka olduğunu, yetmiş üçüncü ve kurtuluşa eren firkanın da Fırka-i Naciye’ olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca ana fırkaları aktardıktan sonra, bir fasıl açarak sapık inanışları olan milletlerden, dinlerden de bahsetmiştir.⁴⁹ es-Seksekî, bunlardan sonra Fırka-i Naciye bünyesinde sayılan ama şaz bir düşünce olan Süfiyye (kendilerini Ehl-i Sünnet’ten sayıp, İslam Şeriatına uymayan bir gurup) tarikatından da bahsetmektedir.⁵⁰

⁴⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 85.

⁴⁷ el-Bağdadî, *a.g.e.*, a.g.e, s. 12-13.

⁴⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 87.

⁵⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 14.

es-Seksekî, eserinde bazı fırkaların sayısını tutturamamakla beraber $4 \times 18 + 1 = 73$ şeklinde bir tasnife gitmiştir. es-Seksekî, fırkaların tasnifi, isimleri ve sayıları bakımından en çok benzediği müellif, kuşkusuz en çok etkilendiği Ebu Muhammed el-Yemenî'dir.⁵¹ Bununla beraber es-Seksekî, Rafiziyye fırkasını Ebu Muhammed'den farklı olarak tasnif etmiştir.⁵² Hariciyye fırkasının alt kollarını açıklarken, 18. firkada '*Kitabu'l-Fırak*'ın sahibi, haricilerden iki firkadan daha bahsettiğini belirterek Ahfeşiyye fırkasına ek olarak Şemrehiyye fırkasını da ekleyerek sayıyı 19'a çıkartır.⁵³ Müellif, bazen de başta saymış olduğu 18 firkayı,⁵⁴ alt kolları açıkladığı bölümde 20'ye çıkartmaktadır.⁵⁵ 4. Sırada açıkladığı Acaride'nin ismini ve açıklamasını vermiştir ancak, küfür ile itham ettiği için 73 Fırka'dan saymamıştır.⁵⁶

1.5.2.3. Alt Fırkaları Tespit Yöntemi ve Ana Fırkaya Nispeti

es-Seksekî, beş ana fırkanın alt kollarını nasıl belirleyeceğini eserinde zikretmese de, yazmış olduğu fırkalara bakıldığında, ana fırkanın görüşlerini açıkladıktan sonra, alt fırkaların ana bünyeden ayrılan görüşlerini açıklamıştır.⁵⁷ Genel itibariyle *el-Burhân* eserine bakıldığında, müellif herhangi bir alt firkayı belirlerken, ilk önce o fırkanın kime nispet edildiğini, ilgili fırkanın telif edilmiş herhangi bir eserinin olup olmadığını⁵⁸ ve ana bünyeden ayrılan görüşünü belirterek firkayı tespit etmektedir.⁵⁹ Örneğin; Havaric'ten Bekriyye fırkasını açıklarken; Bekr İbn Uhti Abdulvahid b. Yezid'in ashabıdır. Hariciler'in reislerindedir. Onların hocalarından biri olup, eserlerini yazmıştır. O ve fırkası şu görüşlerle ana firkadan ayrılmışlardır; Kim, bir kere dahi olsa Allah'a asi olursa ya da hardal tanesi kadar bir şey çalsa kâfir olur. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın da kâfir olduğunu söylerler. Ancak onların Cennet ehli olduklarını da söylerler. Çünkü Zübeyr ve Talha, Hz. Peygamber'le Bedir Savaşı'na katılmışlardır. Onlara göre kim Hz. Peygamber ile Bedir Savaşı'na

⁵¹ Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C I / 296-317.

⁵² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65.

⁵³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

⁵⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 20.

⁵⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 23.

⁵⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 18-20.

⁵⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 22.

⁵⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 35.

şahit olduysa, onlar Cennet ehlidirler.⁶⁰

Örnek'ten de anlaşıldığı üzere es-Seksekî, bir fırkayı belirlerken ilk önce o fırkanın bir liderinin olduğunu, daha sonra o fırkanın şaz görüşlerini açıklayarak ana bünyeden ayrıldığını belirtmiştir.

es-Seksekî bazen de fırkanın nispet edildiği şahsı/şahısları açıklamadan, o düşünceyi taşıyan insanları bir fırka çatısı altında zikretmektedir. Örneğin; Hariciyye'den Ma'lumiyye; Bu fırkanın da nispet edildiği şahsı zikretmez. Sadece bu itikadi düşünceye sahip olanları, bu çatı altında toplamıştır. Onlar da şu görüşleriyle ana bünyeden ayrılmaktadırlar; Kim Allah'ın bütün güzel isimlerini bilmez ise, o mü'min değildir.⁶¹ Görüldüğü gibi bu fırkanın herhangi bir kimseye nispeti söz konusu değildir.

Gerek es-Seksekî'nin etkilendiği Ebu Muhammed el-Yemenî olsun gerek diğer İslam Mezhepleri tarihi müellifleri olsun, fırkaların ana bünyelerini isimlendirmede bir nebze de fikir birlikteliği sağlasalar da, alt fırka sayılarını açıklarken fikir ayrılığına düşmüşlerdir.⁶²

1.5.2.4.el-Burhân'da Adı Geçen Fırkaların Diğer İslam Mezhepleri Tarihi Eserleriyle Mukayesesi

el-Burhân'da adı geçen fırkaları, diğer İslam Mezhepleri Tarihi eserleriyle karşılaştırdığımızda, es-Seksekî'nin eserinde yer verdiği ana fırka ve tali fırkaların büyük bir bölümünde *Kitabu'l-Fırak*'ın yazarı Ebu Muhammed el-Yemenî'den etkilendiğini görmekteyiz. Bununla beraber es-Seksekî, bazı fırkaları kendine özgü bir şekilde adlandırmaktadır.

Örneğin; es-Seksekî'nin Ahfeşîyye diye adlandırdığı ve Ahfeş adında birine nispet ettiği bu fırkanın, Ebu Muhammed el-Yemenî'de 'Ahnesiyye' olarak isimlendirildiğini görmekteyiz.⁶³ Hem es-Seksekî hem de Ebu Muhammed, bu fırkanın görüşlerini şöyle aktarmaktadırlar; 'Ahfeş/Ahnes ve fırkası şu görüşlerle ana bünyeden ayrılmışlardır; seyyid'in kölesinden zekât alması câiz'dir. Aynı şekilde kölenin de

⁶⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

⁶¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 27.

⁶² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 20-32; Ebu Muhammed, *Kitabu'l-Fırak*, C.1, s. 42-351;el-İsferâyînî, *et-Tabsir fid'-Din*, s. 27-147; el-Eşarî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, s. 65.

⁶³ Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C I, s 34.

sahibinden Zekât alması caizdir'. es-Seksekî, bunun açık bir butlan olduğunu söyleyerek, kölenin mal sahibi olamadığından dolayı zekât veremeyeceğini, sahibinin malından faydalandığı için de zekâta ihtiyaç duymadığını belirtmiştir.⁶⁴ es-Seksekî, çokça yararlandığı ve atıflar yaptığı Ebu Muhammed el-Yemenî'yi ilk defa bu fırkayı anlatırken "el-Fırak Eserinin Sahibi" diye zikretmiştir.⁶⁵ Bu firkadan ne el-Bağdadi ne de el-İsferâyini eserlerinde bahsetmemişlerdir.⁶⁶ Ancak, eş-Şehristânî Sealibe'nin alt kolu olarak, Eş'ari ise Acaride'nin alt kolu olarak isimlendirmişlerdir.⁶⁷

es-Seksekî, Haricilerin alt fırkalarından olan Kettariyye fırkasını da, Harici fırkaların bütününe saydığı 7. sayfada Kennariyye⁶⁸ diye zikrettiği Kettariyye'nin 'te' harfinin yerine 'nun' harfinin muhtemelen sehven yazılmış olduğunu düşünmekteyiz. Ancak İmam Muhammed b. Suud Kütüphanesinde bulunan matbu eserde Bekkariyye olarak adlandırmıştır.⁶⁹ Ebu Muhammed el-Yemenî de bu fırkayı Bekkariyye olarak isimlendirmekte ve firkanın görüşünü es-Seksekî'nin aktardığı gibi açıklamaktadır.⁷⁰ Bu firkanın da nisbet edildiği şahıs belli değildir. O yüzden bu firkanın önde gelenlerini es-Seksekî, "Hocasına intisap edenler" diye tabir etmektedir. Bu firkaya mensup olanlar, ana bünyeden şu görüşleriyle ayrılmaktadırlar; Ehl-i Kitab'ın kestiklerinin haram olduğunu söylerler. Kim Ramazan Ayı'nda ihtilam olursa, ona kaza gereklidir. Hasan ve Hüseyin'e hakaret etmeyi bir iyilik olarak görürler. el-Bağdadi de eş-Şehristânî de bu fırkayı Haricilerin alt kolları arasında saymamaktadır.⁷¹

el-Burhân'da geçen bir diğer örnek ise Mu'tezile fırkasının alt kollarından biri olan Kazîbiyye fırkasıdır. eş-Şehristânî, Mu'tezile'nin alt kollarından bahsederken, bu firkadan hiç bahsetmemektedir.⁷² Ebu Muhammed el-Yemenî bu firkadan 'Kasbiyye (Budanmış dal/âsâ satan)' olarak bahseder ancak; bu firkanın görüşünü, 'Kur'ân Mushaf değildir, o başka bir şeydir.' diye aktarmaktadır.⁷³ es-Seksekî'de Kazîbiyye (Budanmış

⁶⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

⁶⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

⁶⁶ Bkz. el-İsferâyînî, *et-Tabsir fi'd-Din*, s. 145; el-Bağdadî, *el-Farku beyne'l-Fırak*, s. 584.

⁶⁷ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, s. 134; Eş'ari, *a.g.e.*, s. 241.

⁶⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 7.

⁶⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁰ Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C I, s. 36.

⁷¹ el-Bağdadî, *el-Farku beyne'l-Fırak*, s. 72; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, s. 119.

⁷² eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s.57.

⁷³ Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C I, s. 339.

dal/âsâ satan) fırkasının görüşlerini; ‘Âsâ satıcısı Ca’fer’in ashabıdır. Mu’tezile’nin liderlerinin büyüklerindedir. O ve fırkası şöyle demektedirler; kulların haberi olmadan üzerlerine belanın gelmesi caizdir. Çünkü kullar, kendilerine görünse bile, yaptıkları işlerini daha sonra yine yaparlar. Ca’fer de Küllabiyye gibi Kur’ân’ın bir mushaf olmadığını savunmaktadır. Yine Ca’fer, Hz. Peygamber’in ashabının bir kısmını fasıklıkla itham etmektedir.’ diye aktarmaktadır. Görüldüğü gibi fırkanın ismi ve nispet edilen şahıs her ne kadar benzer kişi olsa da, farklı müellifler, fırkayı aynı şekilde değerlendirmemektedirler.

Bir diğer örnek, Rafızıyye’nin alt kollarından olan Ta’rifıyye fırkasıdır. Birçok fırkayı Ebu Muhammed uzun uzadıya açıklarken, bu fırkayı ‘Salih b. Tarif ’in nübüvvetine inanırlar ve günümüze kadar da tabi oldukları bir şeriat oluşturmuşlardır.’ Şeklinde özet denilebilecek kadar kısa bilgi vermiştir.⁷⁴ Aynı fırkayı es-Seksekî; ‘Tarafile, Salih b. Tarif’in ashabıdır. Onların büyüklerinden olup eserlerini yazmışlardır. Salih ve ona tabi olanlar, Salih, oğlu İlyas b. Salih’in ve onların soyundan gelen birçok kişinin peygamberliğine inanırlar. Salih, onlara İslam’ın şeriatının dışında bir şeriat va’z etmiş ve günümüze kadar (müellifin zamanı kastedilmektedir.) da bu şeriat üzere yaşamışlardır.⁷⁵ Salih’in uydurduğu şeriatın bir kısmı şöyledir; ‘Recep ayında oruç tutup, Ramazan ayında oruç tutmazlar. Gündüz beş vakit, gece beş vakit olmak üzere toplam on vakit namaz kılarlar. Cuma namazını Perşembe günü kılar, herkes imamın sağ tarafında saf tutar. Muharrem ayının on birinci gününde farz olan kurbanlarını keserler. Horoz ve tavuğun et ve yumurtalarını zaruret dışında yemenin haram olduğunu söylerler. Hırsızlık yapanı öldürür, yalan söyleyeni başka bir yere sürerler. Siyahın beyazla, beyazında siyahla nikâhını haram sayarlar. Katili, eğer verecek diyet bulamaz ise öldürürler. Salih b. Tarif’in onlar için yazmış olduğu bir Kur’ân vardır.⁷⁶ Pazartesi ve perşembe oruçlarını kendilerine farz sayar, ramazanın yirmi yedi gününü oruçsuz son üç gününü ise oruçlu olarak geçirirler.’ es-Seksekî, onların uydurdukları daha birçok kurallarının olduğunu ifade eder.⁷⁷

Bu fırkayı, Ebu Muhammed ve es-Seksekî dışında, İbn Hazm tarafından

---

⁷⁴ Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C II, s. 486.

⁷⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 78.

⁷⁶ es-Seksekî. *a.g.e.*, s. 79

⁷⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 78.

müstakil bir fırka sayılmasa da sadece; Salih b. Tarif'i günümüzde bile dinlerini kendilerine açıklasın diye beklemektedirler, diye atıfta bulunur.⁷⁸ İbn Hazm dışında, eş-Şehristânî'de,⁷⁹ el-Bağdadi'de⁸⁰ er-Razî'de⁸¹ el-İsferâyînî'de⁸² hiçbir şekilde bu firkadan bahsetmemişlerdir.

Bu durum, ister istemez, müelliflerin yetmiş üç fırka sayısını tutturmak için mi yoksa kendi yaşadıkları coğrafyalarda/bölgelerde farklı firkaların meydana geldiği için mi bu kadar farklılıkların oluştuğu sorusunu aklımıza getirmektedir.

1.5.2.5. Eserde Firkaların Tasnifiyle İlgili Genel Sorunlar

es-Seksekî, *el-Burhân* eserin 'de firkaları $4 \times 18 + 1 = 73$ şeklinde tasnif etmiştir. Bu tasnifinde etkin olan ana unsûr kuşkusuz, yetmiş üç fırka hadisi ve kendisinden önce yaşayan mezhepler tarihi yazarlarından etkilendiği müellifler olmuştur.⁸³ İslam Ümmet'inin yetmiş üç firkaya ayrıldığını, bu tasnifin de sahih olduğunu düşünsek bile, hemen hiçbir müellifin, ne firkaları tasnif şekli bakımından ne de isimlendirme bakımından birbirleriyle örtüşmediğini görmekteyiz.⁸⁴ Dolayısıyla müelliflerin firkaları tasnifinde, başta yetmiş üç fırka hadisi olmak üzere, yaşadıkları bölgelerin sosyo-politik oluşumların da etkisinin olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁵ Eyyubi hanedanının yönettiği Yemen'de birçok dini-siyasi oluşum bulunmaktaydı. Böyle bir ortamda yaşayan es-Seksekî, bölgesinde bulunan batıl inançları, bu inançların kendisine zarar verip vermeyeceği hususunda bilgisi bulunmayan insanlara açıklama gereği hissetmesinden dolayı kaleme aldığı eserinde, fırka sayısını yetmiş üç'e ulaştırmak için bir hayli gayret sarf ettiğini görmekteyiz.⁸⁶ Bu durum da fırka tasnifinde es-Seksekî'nin birtakım sorunlar yaşadığını görmekteyiz.

es-Seksekî, fırka sayısını yetmiş üç'e tamamlamak için izlediği tasnif şekli,

⁷⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, c 4, s. 180.

⁷⁹ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 147.

⁸⁰ el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 41.

⁸¹ er-Razî, *Firaku'l-Müslimin ve'l-Müşrikîn*, 1.baskı, ed-Dar el-Kutubu'l-Arabiyye, Beyrut, 1986, Lübnan, s. 59.

⁸² el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-Din*, Beyrut 1983. s. 27.

⁸³ Bkz. Ebu Muhammed el-Yemenî, *Kitabu'l-Fırak*. C II, s. 451.

⁸⁴ Bkz. İbn Hazm, *el-Fasl*, s 120; el-Bağdadi, *el-Farku beyne'l-Fırak*, s. 180; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, s. 140; el-Eşarî, *Makâlâatu'l-İslamiyyîn*, s 45.

⁸⁵ Krş. Ebu Muhammed el-Yemenî, *Kitab'ul Fırak*, C 1, s. 15-200. es-Seksekî, *el-Burhân*, s. 47-60.

⁸⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 5.

kendisinden önce yaşayan Ebu Muhammed el-Yemenî 'nin tasnif şekline benzemekle beraber, alt kolları belirlerken birçok problem yaşamıştır. Örneğin, Hariciyye'nin alt fırkası olarak saydığı Reşidiyye'yi ve görüşlerini; Uşriyye de denildiğini, 'onlara göre Zekâta vacip olan, 10'un yarısıdır. Yağmurla da yetişse, sulamayla da yetişse fark etmez. Bu görüş, 'Şeriatı muhaliftir' şeklinde açıklamıştır.⁸⁷ Kendi bölgesinde ve kendisinden önce yaşayan müelliflere baktığımızda, bu fırkanın ismini el-Bağdadi, *el-Fırak*'da, Rüşeydiyye olarak alır ve görüşlerini; 'kanallar ve akarsularla sulanan arazilerden öşrün yarısı kadarı, yağmur suyuyla sulandığında da on da bir zekât olarak alınır' şeklinde açıklar.⁸⁸ eş-Şehristânî de *el-Milel ve'n-Nihâl*'de, Sealibe'nin alt kolu olarak, Rüşeydiyye diye bahsetmekte ve 'Uşriyye' diye de isimlendirildiğini belirtmektedir.⁸⁹ es-Seksekî burada fırkanın kime nispet edildiği ya da kimlerin bu görüşü benimsediğini açıklamamıştır.⁹⁰ Ancak eş-Şehristânî Rüşeyd et-Tüsi'ye, el-Bağdadi 'Reşid' adında birine nispet edildiğini belirtmektedir.⁹¹ Ebu Muhammed el-Yemenî ise, bu fırkayı eserin de hiç zikretmemektedir.⁹²

es-Seksekî, bazı fırkalar hakkında vermiş olduğu bilgiler, diğer İslam Mezhepleri Tarihi müellifleriyle oldukça farklılık arz etmektedir. Örneğin, Rafiziler'den Mansuriyye fırkasını açıkladıktan hemen sonra Kesfiyye diye başka bir fırka daha zikretmektedir. Bu fırka için; Ebû Mansur el-Kesif'in ashabıdırılar.⁹³ Ebu Mansur; Allah'ın bana "Ey oğulcuğum git ve beni tebliğ et" dediğini açıklamaktadır. Hâlbuki Mansuriyye fırkasını zikrederken, Kesfiyye fırkası için neredeyse aynı fikirlerden bahsetmekte ve bu fırkayı da Mansur el-Muğlid'e nispet eder. Bu fırkayı eş-Şehristânî, Mansuriyye diye adlandırır, Ebu Mansur el-İclî'ye nispet eder ve eserinde geniş bir şekilde fikirlerine yer verir.⁹⁴ el-İsferâyînî, *et-Tabsir*'de Mansuriyye olarak isimlendirir ve Ebu Mansur el-İclî'ye nispet eder ve cennet-cehennem görüşlerini, ahiret görüşlerini,

⁸⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 26.

⁸⁸ Bkz. el-Bağdadî, *el-Farku beyne'l-Fırak*, s. 95;

⁸⁹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, s. 135.

⁹⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 27.

⁹¹ Bkz. el-Bağdadî, *el-Farku beyne'l-Fırak*, s. 95; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl*, s. 135.

⁹² Bkz. Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, c 1, s. 42.

⁹³ el-Bağdadî, *el-Farku Beyne'l-Fırak*, s. 243; *el-Milel ve'n-Nihâl* 1.cilt 18; el-Eşarî, *el-Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 9; et-Tebisîr s 125'de bu iki fırkayı el-Mensuriyye olarak isimlendirirler. Ancak es-Seksekî, iki ayrı fırka olarak ele alsada, fırkaların isimleri ve mahiyetleri aynıdır.

⁹⁴ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 18.

kendilerinden olmayanlara karşı tavırlarından bahsetmektedir.⁹⁵ Kendi bölgesinde yaşamış ve kendisinden etkilendiği Ebu Muhammed el-Yemenî ise bu fırkadan hiç bahsetmemektedir. Bu fırka özelinde bakıldığında, es-Seksekî, fırka tasnifinde sayıyı yetmiş üç'e tamamlamak için bazen aynı fikirleri başka şahıslara atfederek, yeni bir fırkaymış gibi sunabilmektedir.

es-Seksekî, bazı felsefi düşünceleri bile farklı fırka olarak yansıtabilmektedir. Bilindiği üzere Mu'tezililer, Emevi devleti döneminde önem kazanan bir mezhep olup, tercümelemler ile İslam kültür ve medeniyetine kazandırılan, Batı medeniyetinin eserlerinden ve felsefi düşüncelerinden etkilenmişlerdir. Bazı müellifler bu düşüncelerin yansıması olarak ortaya atılan fikirleri, farklı bir fırka olarak yansıttığını görmekteyiz. Örneğin, es-Seksekî, Mu'tezile'nin alt kollarından saydığı Atariyye fırkası için; el-Ataru'l-Basri'nin ashabıdır. Mu'tezile'nin hocalarından biridir. el-Attar, mevcûdatın sonunun olmadığına cevaz vermesiyle itham edilir. Ona göre Allah, mevcûdatı saymamış, miktarının sayısı da yanında yoktur ve her şey bir döngü içerisinde ebede kadar sürecektir. es-Seksekî, bu görüşleri "Allah her şeyi bir bir saymıştır" Ayetini delil getirerek, bu fikrin asılsız olduğunu açıklar.⁹⁶ Bu durumda, es-Seksekî'nin burada yaptığı gibi, İslam Mezhepleri müellifleri, her felsefi fikri ayrı bir fırka olarak değerlendirmeleri gerekir ki bu da ne aklen ne de bilimsel olarak mümkün gözükmemektedir.

1.5.3. el-Burhân'ın Muhteva Analizi

1.5.3.1. Eser'de Fırkalara Yaklaşım Biçimi

İslam Mezhepleri Tarihi boyunca meydana gelen fırkalar, ortaya çıktıkları yer, zaman ve isimlerine kadar müelliflerce farklı anlaşılabilirler de genel olarak Hz. Peygamber'in 73 fırka rivayeti doğrultusunda değerlendirilmektedirler. Dolayısıyla bu yaklaşımın sahipleri inceledikleri mezhebi, İslam düşüncesindeki yeri, önemi, katkısı ve değeri açısından değil, ekseriyetle mensubu olduğu mezhebin görüşleri açısından doğruluğu veya yanlışlığını ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Bunu yaparken de, dinin en doğru anlaşılma ve yaşanma biçimi olarak gördükleri Ehl-i Sünnet'i ölçü almaktalar ve fırkalara yakınlıkları veya uzaklıkları itibariyle değerlendirmeye tabi tutmaktadırlar.

⁹⁵ el-İsferâyînî, *et-Tabsir fi'd-Din*, s. 126.

⁹⁶ Cin süresi, 28-72. Ayetler.

Böylece İslam düşüncesinde ortaya çıkan diğer fırkalar, Ehl-i Sünnet'in doğru yolundan sapmış bid'at fırkalar veya sapık fırkalar olarak kabul edilmiştir.⁹⁷

Klasik dönem İslam mezhepler tarihi müelliflerinin birçoğunun eserlerinde uyguladığı gibi,⁹⁸ es-Seksekî'de yetmiş üç fırka eksenli bir tasnif biçimi kullanmıştır. Bu tasnif yöntemiyle beraber fırkalara nasıl yaklaştığı, onları nasıl değerlendirdiği de oldukça önemlidir. es-Seksekî, bazı fırkaları sosyo-ekonomi, siyasi-dini normlardan uzak, bazı fırkaları tarih ve çevreden yoksun, bazı fırkaları da zaman ve mekândan soyut bir şekilde ele almıştır. Bu yaklaşım tarzı, fırkaların İslam Mezhepleri Tarihi açısından bilimsel/objektif olarak değerlendirilmesini engellemektedir. es-Seksekî'nin ortaya koyduğu bu yaklaşım tarzı, yukarıda işaret edildiği gibi fırkaların Ehl-i Sünnet'in görüşlerine uyumlulukları ya da sapkınlıklarıyla doğrudan alakalıdır. Ehl-i Sünnet'in görüşlerine uyumluluk arz etmeyen fırkalar, sapkın, tehlikeli ve uzak durulması gereken fırkalar olarak ele alınmıştır.⁹⁹

es-Seksekî; ilim ve sünnete tabi olanlarda noksanlıkların olduğunu, fırkaların da çoğaldığını, Müslümanların bu fırkalara meylettğini¹⁰⁰ belirttikten sonra açıklayacağı fırkaların Ehl-i Sünnet'e muhalif olduğunu belirterek, Fırka-i Naciyye'ye kadar açıklayacağı fırkaların dalalette olduğunu, daha başından onlara reddiyeci bir üslup ile yaklaşacağını belirtmiştir. es-Seksekî, bu anlayışıyla, herhangi bir fırkanın fikrinin, İslam dünyasına katkı sunup sunmamasına önem vermemiştir. es-Seksekî, ana fırkaları sıralarken, ilk önce dalalette olan fırkaları, batıl olan inançlarını insanlar bilsinler diye özet olarak açıklayacağını belirterek¹⁰¹, Hariciyye, Mürciyye, Mu'tezile, Rafiziyye'yi alt kollarıyla beraber açıkladıktan sonra, yetmiş üçüncü ve hidayete ermiş olan, ümmetin âlimlerinin üzerinde icma ettiği, sahih itikada ve sarih imana sahip Fırka-i Naciyye olan Ehl-i Sünneti açıklar, en sonunda ise Ehl-i Sünnetten görünüp, şeriattan çıkan Sûfiyye tarikatını da ele alacağını belirtmiştir.

⁹⁷ Kutlu, Sönmez; "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu Tebliğler I"; (İslami ilimlerde metodoloji meselesi s 413)

⁹⁸ Fırka merkezli İslam Mezhepleri yazıcılığı modeli için bkz, İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihâl*, Matbaatu'l-Edebiyye, Mısır, 1320; el-Bağdadî, Ebu Mansur Abdu'l-Kahir b. Tahir b. Muhammed, *el-Farku Beyne'l-Firak*, Darul Maarif, Mısır. , Ebu Muhammed, *Akaidü's-Selase ve's-Sebin Fırka*,

⁹⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁰⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 14.

es-Seksekî, bidat olarak tanımladığı fırkalara karşı, reddiyeci, aşağılayıcı ve dışlayıcı bir tutum sergilemiştir. Kendisinden önce yaşayan müelliflere baktığımızda, Ebu Muhammed el-Yemenî’de benzer bir tutumu¹⁰² sergilemekle beraber daha yumuşak bir üslup sergilemiştir.¹⁰³ eş-Şehristânî’ye baktığımızda, fırkalara yaklaşımın daha objektif olduğunu, beğenmediği fırkalara karşı dışlayıcı bir üslup kullanmadığını görmekteyiz.¹⁰⁴ el-Bağdadi’ye baktığımızda ise üslubun bazen sertleştiğini¹⁰⁵, bazen de fikirleri beğenmese bile fırkayı sadece aktarmakla yetindiğini görmekteyiz.¹⁰⁶

el-Burhân eserini incelediğimizde, es-Seksekî’nin bazı fırkalara reddiyeci, aşağılayıcı yaklaşımını birkaç örnekle şöyle aktarabiliriz; Haricilerden, İbaziyye’ye, ‘onların daha birçok ahmaklıkları bulunmaktadır’ der.’¹⁰⁷ Haricilerden Acaride fırkasının, ‘Yûsuf sûresi Kur’ân’dan bir sûre değildir’ dediği için, bunun küfür olduğunu demektedir. Görüldüğü gibi bir fırkayı, görüşünden/düşüncesinden dolayı küfürle itham etmektedir.¹⁰⁸ Haricilerden Yezidiyye’ye, ‘yalan söylediklerinden dolayı’ Allah onlara lanet etsin’ demektedir.¹⁰⁹ Mürcie’den Neccariyye hakkında, ‘onların aklı azdır, çoğu dalalettedir, bu mezhebin, Sûfilerin malı olduğunu, şeriatı ve hükümlerini kaldırıp, hakikat ilmiyle amel ederler, bu inanışlarından dolayı Allaha sığınırım’ diyerek aşağılar.¹¹⁰ Yine Mürcie’den Haşeviyye’nin ‘Allah tüysüz, kıvrıkcık saçlı bir gence’ benzediğini söylediklerinden dolayı, ‘‘Allah onlara lanet etsin’’ diyerek fırkayı aşağılamıştır.¹¹¹

Mürcie’den Ca’diyye: el-Ca’d b. el-Cehm’in ashabıdır. Ca’d, aynı zamanda Beni Umeyye halifelerinin sonuncusu olan Mervan b. Muhammed el-Emevi olarak da bilinmektedir. Ca’d, Mezhebi görüşünü açıkladıktan sonra onu Halifelikten azledip Basra’dan çıkarttılar. Bir müddet Irak’ta ikamet etti. Hişam b. Abdülmelik’in Irak valisi

---

¹⁰² Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C I, s. 294.

¹⁰³ Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C I, s. 84.

¹⁰⁴ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 124.

¹⁰⁵ el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 144;

¹⁰⁶ el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 78.79.80 vd.

¹⁰⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁰⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁰⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 29.

¹¹⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 40.

¹¹¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 37.

olan Halid b. Abdullah el-Kasri¹¹², Ulemayı çağırıp Ca'd'ın iddialarını görüştü. Ca'd'ın görüşlerinin bidat olduğu ve Ca'd'ın küfür üzere olduğu noktasında hemfikir oldular. Vali, Kurban bayramı günü Ca'd'ı musalla taşına koyup, Kurban Bayram'ı hutbesinde ondan bahsederek, Onun, Allah'ın Hz. Musa ile konuşmadığını, Hz. İbrahim'in de Allah'ın dostu olmadığını iddia ettiğini söyledi. Sonra Minber'den inerek Ca'd b. el-Cehm'i boğazlayarak öldürdü. Orada bulunan herkes, Vali'nin davranışını hoş karşılayarak, "İslam'dan bir kindar uzaklaştırıldı" dediler. es-Seksekî, burada valinin davranışını hoş karşılayarak "Allah ona iyilik versin" diye dua eder.¹¹³

Mu'tezile'den Huzeyliyye mezhebinin görüşlerine katılmadığını belirtip ilmi ve edebi bir cevapla görüşlerine katılmadığını belirtmektedir.¹¹⁴ Mu'tezile'den Kazibiyye yi anlatırken, 'Kur'ân iki kapak arasındadır' dediği için bu mezhebi, fasıklıkla itham etmektedir.¹¹⁵ Mu'tezile'den Haidiyye (bu fırkanın görüşleri için bkz. es-Seksekî, a.g.e., s. 59) mezhebinin görüşlerini de aktardıktan sonra, 'onların bu görüşlerinin açıkça küfür ve yalan olduğunu, Kur'ân ve Sünnete muhalif olduğunu' belirtip, fırkayı ve mensuplarını küfür ile itham etmiştir.¹¹⁶

Rafiziyye'den Hattabiyye'yi aktarırken, 'görüşlerinin kıyasa aykırı olduğunu yemin ederek,¹¹⁷ inançlarının bir aslının, dayanağının olmadığını' belirtmektedir.¹¹⁸ Şia'dan Ğurabiyye'yi aktarırken, 'onların birçok batıl görüşlerinin olduğunu, mezheplerinin kötülüğünden dolayı Allaha sığındığını' belirtmektedir.¹¹⁹ Rafiziyye'nin İsmailiyye fırkasından bahsederken, 'en geniş ve detaylı biçimde aktardığı fırka olan' İsmailiyye'nin bütün fikirlerinin yalan olduğunu, yaptıkları işlerden dolayı onlara beddua ederek; Allah onları muvaffak etmesin, batıl olan sözlerinden dolayı Allah bizleri korusun demektedir.¹²⁰

---

¹¹² ez-Zirikli, a.g.e., 2/297.

¹¹³ es-Seksekî, a.g.e., s. 41.

¹¹⁴ es-Seksekî, a.g.e., s. 54.

¹¹⁵ es-Seksekî, a.g.e., s. 59.

¹¹⁶ es-Seksekî, a.g.e., s. 61.

¹¹⁷ Hattabiyye fırkasının görüşleri için bkz. es-Seksekî, a.g.e., s. 69.

¹¹⁸ es-Seksekî, a.g.e., s. 70.

¹¹⁹ es-Seksekî, a.g.e., s. 74.

¹²⁰ es-Seksekî, a.g.e., s. 85.

1.5.3.2. el-Burhân'da Temel Sorunsal Konular

es-Seksekî, eserinde temel sorunsal konularının gerekçelerini, klasik dönem İslam Mezhepleri Tarihi Müellifleri gibi kendi mezheplerine nispetle değerlendirmeye tabi tutmuş ve bu hususu, “ilim ve sünnet ehlinin noksanlığını, heva ehlinin de bu durumu suiistimal ettiğini, İslam’ın esaslarını yıkmaya çalıştıklarını, mezheplerin bölgelerde, şehirlerde çoğaldığını, avam ve cahillerin de çoğunun bu mezheplere meylettğini, bunun üzerine Hz. Peygamber’in zikrettiği Yetmiş Üç Fırka’nın inanç esaslarını muhtasar olarak toplamak istediği,¹²¹ şeklinde belirlemiştir. Bu bilgiler bağlamında es-Seksekî’nin fırkaları aktarırken yapmış olduğu temel sorunları birkaç başlık altında toplayabiliriz.

1.5.3.2.1. Mezheplerin İsimlendirilmesi

Klasik dönem İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerinin karşılaştığı temel problemlerden biri de fırkaları isimlendirmedir. Çağdaş İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerinden Kutlu; Mezhep ve dinî akımların isimlerinin ne anlama geldiği, kimler tarafından niçin ve hangi anlamda kullanıldığı sorunu son derece önemlidir. Bu aşama, ilgili mezhebin hangi isimle anıldığı ve bu isimle neyin kastedildiği, bu ismin verilme gerekçeleri, kendileri tarafından mı üretildiği, yoksa muhaliflerince mi verildiği gibi hususların analizinden oluşmaktadır. Yani bir mezhep ismi, ilk defa kim tarafından, kimlere veya hangi gruba hangi anlamda, ne zaman verildiğinin önemli olduğunu belirtmektedir.¹²²

es-Seksekî, ana fırkaları isimlendirmesinin sebeplerini şöyle açıklamaktadır; el-Havaric; Ali’nin yanından ayrıldıkları için onları “ayrılanlar” olarak isimlendirmiştir. Mürcie; “te’hir etme/erteleme” sözlerinden dolayı Mürcie olarak isimlendirmiştir. Mu’tezile; Kaderiyye diye de isimlendirildiğini belirten müellif; “Hak’tan, Müslümanların sözlerinden uzaklaştıklarından dolayı böyle isimlendirdiğini”, “Allah’ın kaza ve kaderini ret ettikleri için” de Kaderiyye olarak adlandırıldığını belirtmiştir.¹²³ Rafızıyye; Ebu Bekir ve Ömer’i ret ettikleri için böyle isimlendirildiğini, “Biz Ali’nin Şi’a (tarafdar)sıyız” dedikleri için de eş-Şia olarak isimlendirildiğini,¹²⁴ Eş’ari, el-

¹²¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13.

¹²² Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu,” s. 15.

¹²³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 50.”

¹²⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65.

Mâkâlâtü'l-İslâmiyyîn'de, Ali'yi bütün sahabeden üstün tuttıkları için bu ismi aldıklarını,¹²⁵ İbn Hazm ise, bir kimse Ali, Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisidir ve İmamet onun ve çocuklarının hakkıdır derse Şii olduğunu belirtir.¹²⁶ es-Seksekî, bu isimlendirmelerden sonra, "Berahime" adı altında bazı fırkaları daha aktarmaktadır ancak, onları yetmiş üç fırkadan saymamakta, sadece sakınılması gereken, bazılarının, diğer hepsine etkisinin olduğunu, Hz. İbrahim'in nübüvvetini kabul etmedikleri için onlara "Berahime" dediğini açıklamaktadır.¹²⁷

es-Seksekî'nin, fırkaları isimlendirme yöntemlerini örnekleriyle beraber incelediğimizde karşımıza birçok farklı biçimin çıktığını görmekteyiz. Örneğin, Haricileri isimlendirirken, hakem gününde 'hüküm ancak Allah'ındır' deyip Ali'den ayrıldıkları için 'ayrılanlar' anlamında Hariciyye denilmektedir.¹²⁸ Yine Hariciyye fırkasının, Ali'nin ordusundan ayrılıp, Haruriyye denilen bölgeye yerleştiklerinden dolayı onların Haruriyye diye adlandırıldığını belirten müellifimiz, bu açıklamasıyla da fırkaların ilk ortaya çıktıkları bölgelerin isimlerinden dolayı da adlandırıldığını belirtmektedir.¹²⁹

İslam Mezhepleri Tarihinde fırkalar, birçok isimlendirme şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki klasik kaynaklarımız, bazı fırka isimlerinin çıkışlarıyla ilgili bir birtakım hikâyeler, Tarihi hadiseler bile nakledilmektedirler. Mesela, Vasıl b. Ata ile Amr b. Ubeyd'in Hasan-ı Basri'nin ilim meclisinden ayrılmalarına 'i'tezelâ' denmiş, böylece Mu'tezile ismi ortaya çıkmıştır.¹³⁰ Burada fırkayı isimlendirme sebebinin, tarihi bir hadiseyle alakalı olduğu görülmektedir.

el-Burhân'ı incelediğimizde, fırkaların büyük bir kısmının, kurucu şahıs üzerinden adlandırıldığını, şahsın isminin sonuna 'iyye/iyye' ekini getirerek isimlendirdiğini görmekteyiz. Örneğin, İbadiyye'yi, Abdullah b. İbad'a,¹³¹ Sufriyye'yi,

---

¹²⁵ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 5.

¹²⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, c 2, s. 113.

¹²⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 87.

¹²⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 17.

¹²⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 17.

¹³⁰ Büyükkara, Mehmet Ali, "İslami ilimlerde Metodoloji/usul sorunu, tartışmalı ilmi ihtisas toplantıları", 1-15, Eylül 2005, C I, s. 448.

¹³¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 22.

Ziyad b. el-Esfer'e,¹³² Yezidiyye'yi, Yezid b. Enise Harici'ye,¹³³ Cehmiyye'yi, Cehm b. Safvan'a,¹³⁴ Mukatile'yi, Süleyman b. Mukatil'e,¹³⁵ Cubbaiyye'yi, Ebi Hişam el-Cubbâi'ye,¹³⁶ Hişamîyye'yi, Hişam b. Abdulhâkim'e,¹³⁷ nispetle adlandırmıştır.

es-Seksekî'nin, bazı fırkaları nispet edilen kurucu şahsın mesleğine göre adlandırdığını görmekteyiz; Mu'tezile'den Kazîbiyye (âsa/değnek satıcı) buna örnek gösterilebilir.¹³⁸ Bu isimlendirmeyi birçok eserde görememekteyiz.¹³⁹

es-Seksekî'nin bazı fırkaları'da inanç esaslarına/görüşlerine göre adlandırdığını görmekteyiz. Rafiziyye'den İmamiyye, 'On İki İmam' esasını benimsediklerinden dolayı onlara İmamiyye denildiğini belirtmiştir.¹⁴⁰ Yine Rafiziyye'den Muntaziriyye, on ikinci imamın ortaya çıkmasını beklediklerinden dolayı bu ismi aldıklarını açıklamıştır.¹⁴¹

Bazı fırkaları'da hiç kimseye nispet etmeden, birtakım inançların kümелendiği bölgelerde yaşayan insanlara nispet etmektedir. Örneğin; Rafiziyye'den Nasıriyye'yi, herhangi bir hocaya nispet etmeden, 'Ali'nin ilah olduğunu söylerler' diyerek onları isimlendirmiştir.¹⁴² Mürcie'den İbahiyye, her şeyin mubah olduğunu söylediklerinden dolayı, kendilerine bu ismin verildiğini açıklamıştır.¹⁴³ Mürcie'den Lafziyye, 'Kur'ân'ın lafızları mahlûktur' dedikleri için, kendilerinin bu şekilde isimlendirildiğini belirtmiştir.¹⁴⁴ Mürcie'den İlhamiyye, hükümlerin, Kur'ân, Sünnet ve Kıyasa gerek olmadan, ilham yoluyla bilinebileceğini iddia ettikleri için, bu şekilde isimlendirildiğini belirtmektedir.¹⁴⁵ es-Seksekî, Haricilerden Reşidiyye fırkasını'da, 'zekâtta vacip olan,

---

¹³² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 24.

¹³³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 29.

¹³⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 34.

¹³⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 40.

¹³⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 51.

¹³⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 72.

¹³⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 58.

¹³⁹ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 141; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁴⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁴¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁴² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁴³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁴⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 44-42, el-Cebriyye'de; Allah'ın cebri olarak yarattığını belirttiği için bu ismi aldığını belirtmiştir.

¹⁴⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 39.

onun yarısıdır' dedikleri için onlara Aşriyye denildiğini aktarmıştır.¹⁴⁶

es-Seksekî bazı fırkaları felsefi düşüncelerine nispetle isimlendirmiştir. Örneğin; Mürcie'den Süfestâiyye'yi, 'eşyanın hakikati yoktur, eşyanın hepsi, onların yanında vehim, yani rüya gibidir' dediklerinden dolayı, felsefi terimler kullandıkları için, es-Seksekî'nin de böyle bir isimlendirmeye gittiğini düşünmekteyiz.¹⁴⁷

es-Seksekî, bazı fırkaları, fikirlerini aşağılamak ve onlara inançlarından dolayı hakaret etmek için isimlendirmiştir. Örneğin; Rafiziyye'den Ğurabiyye fırkası için, insanların birbirine en çok benzeyenlerin, Hz. Muhammed ve Ali olduğunu, bundan dolayı Cebrail'in, Allah'ın nübüvvet ve risalet görevini Ali'ye gönderdiğini fakat Cebrail'in iki karganın birbirinden ayırt edilemediği gibi Ali ve Hz. Muhammedi de birbirinden ayırt edemediğini, nübüvvet ve risalet görevini yanlışlıkla Hz. Muhammed'e verdiğini bundan dolayı da bu fırkayı 'karga' anlamında Ğurabiyye olarak adlandırdığını söylemektedir.¹⁴⁸ Ayrıca es-Seksekî, "kötü itikatlarından dolayı Allah'a sığınırım" diyerek de fırkayı toplum nezdinde kötü göstermeye, aşağılamaya çalışmıştır.¹⁴⁹

1.5.3.2.2.Fırkaların ilk temsilcileri, Zaman ve Mekân unsurları

Bir fırkanın kurumsallaşmasında ve fikirlerinin sistemleştirilmesinde ilk mensuplarının önemli bir yeri vardır.¹⁵⁰ *el-Burhân*'da mezhebin kurulmasında rol oynayan kişi veya kişiler üzerinde yaptığımız incelemelerde, şahıs unsurunun önemsenmediğini görmekteyiz. Şahıslar hakkında, fırkanın ilk temsilcisinin kim olduğunu,¹⁵¹ şeyhlerinden biri olduğunu,¹⁵² onların liderlerinden biri olduğunu,¹⁵³ kitaplarının yazarları olduğunu,¹⁵⁴ söylemekle yetinilmektedir. Bazı fırkalarda da şahıs hakkında az da olsa detaylı bilgi verilmektedir. Örneğin; Rafiziyye'den Karmatiyye'nin kurucusu için, " Onlar, Ebi Said b. Behram el-Hanabî, el-Bahreyn'de oturmaktadır,"

¹⁴⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁴⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 42.

¹⁴⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁴⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁵⁰ Kutlu, Sönmez, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usul sorunu", s. 390.

¹⁵¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁵² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁵³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁵⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 43.

demek suretiyle şahsın yerini de belirterek daha tanınır hale getirmiştir.¹⁵⁵ Yine Mutezile'den Rainiyye'nin lideri İsmail b. Abdullah er-Raini için, “ O, müçtehitlerdendir,” diyerek şahsın sıfatını belirtmiştir.¹⁵⁶ Bununla beraber, Mürcie'den Ca'diyye'nin kurucusunu da o dönem için tam tanınır hale getirmektedir.¹⁵⁷

Bir fırkanın, nerede ve ne zaman ortaya çıktığının bilinmesi, fırkanın tarih sahnesine çıkışı hususunda oldukça önem arz etmektedir. es-Seksekî, Fırkaların ne zaman ve nerede meydana çıktığıyla neredeyse hiç ilgilenmemiştir. Oysa günümüz mezhepler tarihçileri, fırkaların “nasıl ve ne zaman” sorularıyla aydınlatılması gerektiğini belirtmektedir.¹⁵⁸ Ama ne yazık ki klasik dönem mezhepler tarihi müellifleri bu konuyu çok önemsemedikleri için olsa gerek, bu konu Mezhepler Tarihi'nin en sorunlu ilgi alanlarından birisini oluşturmaktadır.¹⁵⁹ Birkaç yerde zaman kavramıyla ilgili çok az da olsa bilgi geçmektedir; Rafiziyye'den Mansuriyye'yi anlatırken, “Günümüze kadar ulaşmıştır” diyerek, bu fırkanın kendi döneminde (h 616-683) yaşadığını belirtmiştir.¹⁶⁰ Rafiziyye'den Tarifiyye'yi anlatırken, Müslümanlarla h 107 senesinden h 400'e kadar savaştıklarını ve birbirlerinden binlerce insan öldürdüklerini açıklamıştır.¹⁶¹

Mezhepler, kimi bölgelerde zayıf, kimi bölgelerde güçlüdür. Bunun fiziki mekân, imkânlar ve kültürel şartlarla ilgili olduğu kadar orada yaşayan insanların dini ihtiyaçlarına cevap verip vermemesiyle de yakından ilgilidir.¹⁶² Dolayısıyla bir mezhebin daha iyi anlaşılabilmesi için hangi toplumda, hangi mekânda ortaya çıktığını bilmek son derece önemlidir. Her coğrafyanın farklı bir kültür ve anlayış biçimi vardır. Bu da bir fırkanın oluşumuna mutlaka etki etmektedir. es-Seksekî, eserinde diğerlerine nispetle daha çok zikrettiği husus, mekân mefhumudur. Örneğin, Hariciyye fırkasını tanımlarken, “Onlar çoğunlukla, Umman, Musul, Hadramevt, Felcac, Cezire, Fars

---

¹⁵⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁵⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁵⁸ Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul sorunu” s. 395.

¹⁵⁹ Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul sorunu” s. 396.

¹⁶⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁶¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁶² Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul sorunu” s. 396.

bölgeleri, Şam, Mağrib, Yemen'in San'a bölgesinde bulunurlar.¹⁶³ Mürcie'den Haşeviyye'yi anlatırken, Taberistan ve İsfahan bölgelerinde bulunurlar,¹⁶⁴ Kerramiyye için, “ günümüzde Horasan ve Nisabur bölgelerinde bulunurlar”¹⁶⁵ demektedir. Rafızıyye'den Nasiriyye için, çoğunluk olarak Ürdün ve Taberiyye şehrinde bulunurlar, Muntazıriyye fırkası hakkında “Acem diyarında çok meşhurdur” diyerek, fırkanın yayıldığı bölge hakkında bilgi vermektedir.¹⁶⁶ Bu bilgiler dışında *el-Burhân*'da “Mekân” ile ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır.

1.5.3.2.3. Fırkaların Ana Fikirleri ve Kavramları

Her bir mezhebi, diğerlerinden farklı kılan, kendine has siyasi ve İtikadi fikirleri ve kavramları bulunmasıdır.¹⁶⁷ Klasik Dönem Mezhepler Tarihi müelliflerinin birçoğu, fırka merkezli bir yazım modeli seçmişlerdir.¹⁶⁸ Dolayısıyla aktardıkları ana fırkaların hemen bütün fikirlerini açıklar, tali fırkaların da ana bünyeden ayrılan fikirlerini ortaya koyarak tasniflerini gerçekleştirirler.¹⁶⁹ es-Seksekî, fırkaların ana fikirlerini açıklarken, kendi döneminde en çok ön plana çıkan ve bilinen taraflarını açıklamış, daha sonra saydığı alt fırkaları da ana bünyeden ayrılan görüşleriyle ayırmıştır. Örneğin, Hariciyye'yi açıklarken; Hakem gününde Ali'den ayrılmalarını, nefislerini Allah'a satmış olmalarını, Ebubekir ve Ömer'in hilafetlerini kabul ettiklerini, Osman ve Ali'yi de tekfir ettikleri, büyük günah işleyenin kâfir olacağı fikirlerini ön plana çıkartıp, bütün haricilerin bu görüşlerde ortak olduğunu, ancak; Necedat fırkasının, bazı görüşleri kabul etmediği için, ana bünyeden ayrıldığını belirtmiştir.¹⁷⁰ Bununla beraber, ana fırkayı çağrıştıracak kavramları ön plana çıkarttığını görmekteyiz. Hariciyye fırkası, Hilafet ve büyük günah kavramları,¹⁷¹ Mürcie fırkası, te'hir etme ve İman kavramları,¹⁷² Mu'tezile fırkası, büyük günah, kaza ve kader, Allah'ın sıfatlarının olmayışı, Allah'ın kelamının

¹⁶³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹⁶⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁶⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁶⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁶⁷ Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepler Tarihinde Usul sorunu” s. 399.

¹⁶⁸ Ebu Muhammed el-Yemenî, *Kitabu'l-Fırak*, s. 56; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 145; Bağdadi, *a.g.e.*, s. 120; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 144; Eş'ari, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁶⁹ Bkz. es-Seksekî, *a.g.e.*, s.17, 33, 49, 65.

¹⁷⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁷¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 17-19.

¹⁷² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 33.

muhtes olduğu (sonradan yaratıldığı) kavramları,¹⁷³ Rafiziyye fırkası, hilafet, İmamet, masumiyet kavramlarıyla ön plana çıkartmıştır.¹⁷⁴ Dolayısıyla fırkanın kendi düşüncesinde temel göstergeler olarak ortaya koyduğu anlam haritası ve kavramsal dünyasını oluşturan bu fikirleri ve kavramları da belirlemiştir.¹⁷⁵

es-Seksekî, ilk önce ana fırkayı ve tüm tali fırkaların hem fikir olduğu temel fikirleri izah edip, ardından tali fırkaların, ana bünyeden ayrılan görüşlerini açıklamaktadır. Kabul etmediği görüşleri de fırkanın içinde, kendi görüşlerini öne sürerek açıklamıştır. Örneğin; Rafiziyye'den Keysaniyye'yi aktarırken, onlar; infitar süresinin 80. Âyetinde geçen “*Dilediği bir biçimde seni oluşturan*”¹⁷⁶ âyetini, ruhların tenasüh yoluyla tekrar yeryüzüne geleceğini iddialarına karşı es-Seksekî; “Allah’u Teâlâ’nın bu ayetten kastı, kiminin kısa, kimisinin uzun olacağı, güzel ya da çirkin olacağı, siyah ya da beyaz olacağını kastetmiştir,” diyerek Keysanilerin görüşüne karşı reddiyesini izah etmiştir.¹⁷⁷

1.5.3.2.4. Fırkaların İslam Düşüncesindeki Yerleri

İslam Mezhepleri Tarihi eserlerine baktığımızda fırkalar, genel olarak İslam düşüncesine katkısıyla değil, daha çok Ehl-i Sünnet’e yakınlığı/uzaklığıyla değerlendirilmektedir. Bu durumu, es-Seksekî’nin eserinde de, Fırka-i Naciyye dışındaki bütün mezheplere karşı reddiyeci bir yaklaşım sergilediğini açık bir şekilde görmekteyiz. Hâlbuki günümüz mezhepler tarihçileri; Klasik İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında fırkaların İslam düşüncesine katkısının görmezden gelindiğini, mezheplerin İslam düşüncesinin yayılmasına katkılarının ne olduğunun bilinmesinin gerekli olduğunu, İslam düşüncesine olumlu veya olumsuz katkısının ortaya konulamaması, müellifleri genel itibariyle bir usul problemiyle karşı karşıya getirmektedir.¹⁷⁸

el-Burhân’ı incelediğimizde, fırkaların Ehl-i Sünnet’e yakınlığı/uzaklığı hususunda, bazen de fırkanın görüşünün, Ehl-i Sünnet’e uygun olmasa da, es-

---

¹⁷³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 50, 51.

¹⁷⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65-66.

¹⁷⁵ Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepler Tarihinde Usul sorunu” s. 406.

¹⁷⁶ İnfitar Süresi 80. Ayet.

¹⁷⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁷⁸ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, s. 405.

Seksekî'nin düşüncesine göre olumlu olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Mürcie'den Ca'diyye fırkasını açıklarken; el-Ca'd b. el-Cehm'in ashabıdır. Ca'd, aynı zamanda Beni Umeyye Halifelerinin sonuncusu olan Mervan b. Muhammed el-Emevi olarak da bilinmektedir. Ca'd, Mezhebi görüşünü açıkladıktan sonra onu Halifelikten azledip Basra'dan çıkarttılar. Bir müddet Irak'ta ikamet etti. Hişam b. Abdülmelik'in Irak valisi olan Halid b. Abdullah el-Kasri¹⁷⁹, ulemayı çağırıp Ca'd'ın iddialarını görüştü. Ca'd'ın görüşlerinin bidat olduğu ve Ca'd'ın küfür üzere olduğu noktasında hemfikir oldular. Vali, Kurban bayramı günü Ca'd'ı musalla taşına koyup, Kurban bayram'ı hutbesinde ondan bahsederek, O'nun, Allah'ın Hz. Musa ile konuşmadığını, Hz. İbrahim'in de Allah'ın dostu olmadığını iddia ettiğini söyledi. Sonra Minber'den inerek Ca'd b. el-Cehm'i boğazlayarak öldürdü. Orada bulunan herkes, Vali'nin davranışını hoş karşılayarak, İslam'dan bir kindar uzaklaştırıldı dediler. es-Seksekî, burada valinin davranışını hoş karşılayarak, "Allah ona iyilik versin" diye dua eder.¹⁸⁰

1.5.3.2.5. Fırkaların Edebiyatının Tespiti

Mezhepler hakkında sağlıklı ve doğru bilgilere ulaşmak ve bilimsel bilgi üretebilmek için, her mezhebin birinci el kaynaklarına yoksa ikinci el kaynaklarına veya diğer edebiyatına ulaşılması gerektiği¹⁸¹ çok önem arz etse de, ne yazık ki *el-Burhân*'ı incelediğimizde fırka liderleri hakkında, "Kitaplarının yazarıdır."¹⁸² Cümlesini sık sık kullandığını, fakat bu kitapların hiç birinden bahsetmediğini görmekteyiz. Ancak; Rafiziyye'den Muhammediyye fırkasını açıklarken, Abbasi halifelerinden Mu'tasım Billah'ın kâtibî, Ali bin Muhammed İbn el-Feyyaz'ın "*el-Fusdad*" adında bir eserinin olduğunu aktarmıştır.¹⁸³ Yine Rafiziyye'den İsmailiyye fırkasını aktarırken, onların birçok kitaplarının olduğunu belirtip bu eserleri; *el-İftiğar ve Kitâbu'l-Cufr*, *Kitâbu'l-Mes'ele*, *Kitâbu'l-Müebbide*, *Kitâbu Resâil*, *İhvânu's-Safâ*, *Kitâbu't-Te'vilu'n-Nahv*, *Kitâbu'l-İzdivac*, *Kitâbu Şecereti'd-Din*, *Kitâb el-Hadara*, *Kitâbu'l-Lezzât*, *Kitâbu'l-Mekâlid*, *Kitâbu's-Sır*, *Kitâbu'd-Duâ* ve daha başka birçok kitabın olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁴ es-Seksekî'nin burada zikrettiği eserlerin hemen hepsi, Ebu

¹⁷⁹ Vali'nin yaptıklarının geniş bilgisi için ayrıca bkz. ez-Zirikli, *el-İlam*, 2/297.

¹⁸⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁸¹ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, s. 411.

¹⁸² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 39, 51, 70, 74, vd.

¹⁸³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁸⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 83.

Muhammed el-Yemenî, *Kitabu'l-Fırak* eserinde, İsmailiyye fırkasını açıklarken zikretmiştir.¹⁸⁵

1.5.3.2.6. el-Burhân'ın Dayandığı Kaynaklar

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığında herhangi bir eser incelendiğinde, her şeyden önce, fırka veya mezheplerin kendi tasnif ettikleri kitaplara bakmak gerekmektedir. Bu kitapların, araştırılan döneme, kişiye veya gruba zaman olarak en yakın kaynaklar olmasına dikkat edilmelidir. İlk kaynaklar, sonraki kaynaklara tercih edilmelidir. Çünkü ilk kaynakların nakillerindeki tahrif, çarpıtma, yanılma olasılığı sonraki kaynakların nakillerine oranla daha az olmaktadır.¹⁸⁶ Bu durum, incelemeye alınan fırka veya mezhep dışındakilerinin, onlar hakkında verdikleri bilgilere güvenilmeyeceği anlamına da gelmez. Uzun alıntılar, klasik fırak edebiyatında sıkça rastlanılan bir tekniktir. Örneğin; es-Seksekî, İsmailiyye fırkasını aktarırken, Ebu Muhammed el-Yemenî ile neredeyse aynı cümleleri kullanmıştır.¹⁸⁷

es-Seksekî'nin *el-Burhân* eserini incelediğimizde, faydalandığı eserleri bazı yerlerde zikretmiş¹⁸⁸ bazı yerlerde ise ne yararlandığı eserleri¹⁸⁹ ne de fırkanın herhangi bir eserinden bilgi aktarmamıştır.¹⁹⁰ Örneğin; Mürcie'den Cehmiyye'yi aktarırken; “ez-Zehabi'nin *el-Mizan* (tam ismi, *Mizanu'l-İ'tidal*) adında bir eserinin olduğunu, Horasan'da Haris b. Serîh'in kâtibi olduğu bilgilerini aktarırken,¹⁹¹ yine Mürcie'den Kerramiyye hakkında; “Muhammed b. Kerram'ın ashabıdır. Hocalarından biri olup, eserlerini yazmıştır. Bununla birlikte o âmâ biriydi. Okumaz, yazmazdı” demiştir. Bir fırkanın eserini yazan müellifin, ilimden ve bilgidan uzak olması akla ve bilime uygun olmayan bir durumdur.¹⁹²

es-Seksekî, Rafiziyye'nin İsmailiyye fırkasını aktarırken, yararlandığı eserleri bildirmiştir.¹⁹³ Yararlandığı bütün eserlerin isimlerini, sadece bu fırka için zikretmiştir.

---

¹⁸⁵ Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C II, s. 514-554.

¹⁸⁶ Büyükkara, *a.g.e.*, s. 466.

¹⁸⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁸⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁸⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁹⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁹¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁹² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁹³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 83.

es-Seksekî'nin yaşadığı bölgede, İsmailiyye fırkası baskın ve meşhur olan fırka olduğu için müellif, İsmailiyye'yi, diğer fırkalara nazaran daha detaylı ve daha bilimsel anlatmıştır.¹⁹⁴

---

¹⁹⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 83.

2. BÖLÜM

2.1. *El-Burhân Fî MA'RİFETİ AKAİDİ EHL-İ'L-EDYÂN'DA İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ YAZICILIĞI AÇISINDAN KARŞILAŞILAN SORUNLAR*

İslam Mezhepleri Tarihi, insanların geçmiş ve bugününün dünya siyaseti ile ilgili bir bilim dalıdır. Bu ilgi iki uçludur bir uçta inançlar, diğer uçta inançların teolojisi bulunmaktadır. Dönemin toplum durumu tespiti yapılırken düşünülen en önemli metodolojik yanlışlık, “indirgemecilik” denilen, hadiseleri tek bir sebeple aklama girişimleridir. Sosyal olaylarda tek sebeplilik değil, çok sebeplilik ve fonksiyonellik ilkeleri genel-geçerdir. Bu gerçek göz önüne alınmazsa, dini veya ideolojik duyguların etkisiyle müellif, tarihi bir olayın aslında birden fazla olan sebeplerini teke indirgemek suretiyle neticelere varır.¹⁹⁵ Bu bağlamda *el-Burhân* eserini, objektif ve eleştirel bir bakış açısıyla inceleyip, dönemin mezhepler tarihi müellifleri itibariyle problemleri ortaya koymaya çalışacağız. es-Seksekî'nin yaşadığı asır göz önünde bulundurulduğunda, onun eseri telif ettiği döneme kadar, birçok fırka eseri yazılmıştır. Bu eserlerde firkalara karşı sergilenen objektif/sübjektif yaklaşımın nasıl olduğunu, daha önce hangi hataların yapıldığı, onun eserinin bu hatalardan uzak olup olmadığı eleştirisini yapmaya çalışacağız.

2.1.2. Firkaların Nasıl Ortaya Çıktığı, Nereden Türediği Sorunu

el-Burhân'da karşımıza çıkan önemli sorunlardan biri, firkaların nerede ve nasıl ortaya çıktığı, birbirleriyle bağlantısının olup olmadığı sorunudur. es-Seksekî, bazı firkaları öyle sunmuştur ki, aynı ana bünyeden ayrılan firkalar, sanki birbirleriyle hiç irtibatı yokmuş gibi görülmektedir. Öyle ki, ana bünyenin görüşlerini kabul edip, farklı bir söylemi olan kimseleri hemen firkalaştırarak bağımsız bir oluşum gibi ayırmış ve o firkanın nerede, nasıl ve niçin ortaya çıktığı hakkında bilgi vermemektedir.

Örneğin, Mürcie'den Cebriyye; Allah'ın insanı iman ve küfre zorladığını, yine onlara göre, kulun Allah'ın ellerinin arasında, tıpkı ölünün yıkayıcısının elleri arasındaki durumu gibidir, derler.¹⁹⁶ İbahiyye için; Onlara göre; Bütün eşya mübahlık üzerindedir. Çünkü eşya, Allah'a bir zarar vermez. Günah işlemeyi de mubah kılıp iman

---

¹⁹⁵ Büyükkara, *a.g.e.*, s. 442.

¹⁹⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s.53.

ettiler. Böylelikle Allah'a asi olup, Kur'ân'da indirdiklerine de muhalif düştüler. es-Seksekî, bu fırka hakkında bir kıssa da anlatır. Ömer'in hilafeti döneminde bu görüşe sahip olanlar hakkında şikâyetler olunca, Ömer, hepsinin öldürülmesini istemiş ama onlar, kılık değiştirip halkın içine karışmışlardır.¹⁹⁷ el-Bağdadî, bu fırkayı İslam fırkalarından kabul etmemektedir.¹⁹⁸

Mu'tezile'den Cahızıyye; Ebi Osman Ömer b. Bahr el-Cahız'ın ashabıdır. O ve fırkası; Yahudilerin, Hristiyanların, Mecusilerin ve puta tapanların yolundan gidenlerin cehenneme girmeyeceklerini, ancak hepsinin toprak olacaklarını iddia ederler. Onlara göre, Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim ve buluş çağına erişmeden ölen bütün Müslüman çocuklar cennete girmeyecek, belki toprak olacaklar. Cediriyye fırkası için Günahkâr, günah işlediğinde Allah onun kalbini mühürler ve artık o günahkârın kalbi işlemez olur demektedir.

Rafızıyye'den Muhammediyye için; Onlar, Hz. Peygamber ve bazı imamların ilahlığını iddia ederler.¹⁹⁹ es-Seksekî, onların birçok uydurmalarının olduğunu da söyler. el-İsferâyînî'de Muhammediye olarak adlandırdığı Rafızı bir firkadan bahsetmektedir, ancak fırkayı incelediğimizde, es-Seksekî ile içerik bakımından tamamen farklı bilgiler bulunmaktadır.²⁰⁰ Münteziriyye fırkası için, onlar imamın ortaya çıkışını bekleyip, O'nun nerede olduğunu bilmezler. Onlara göre Bağdat'ta oniki bin kişilik ordusu olan bir devlet ortaya çıkacak, bazılarına göre ise bu oniki bin asker mehdiyi beklemektedir. Onlara göre Mehdi, Fatıma'nın çocuklarından olacak. Bu firkanın acem ülkesinde meşhur olduğu, Kur'ân'ın değiştirildiğini ve noksan bırakıldığını iddia ettikleri söylenmektedir. Kesfiyye fırkası için; Ebu Mansur; Allah'ın bana "Ey oğulcuğum git ve beni tebliğ et" dediğini iddia eder.²⁰¹

Yukarıda örneklerini verdiğimiz fırkalar, kendisinden en çok etkilendiği Ebu

---

¹⁹⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁹⁸ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁹⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 73.

²⁰⁰ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 35.

²⁰¹ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 243; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, C 1, s.178, Eş'ari, *a.g.e.*, s. 9, el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 125. "bu iki fırkayı el-Mensuriyye olarak isimlendirmelerine karşın, es-Seksekî, bu fırkayı iki ayrı fırka olarak ele almış, ancak fırkaların isimleri ve mahiyetlerinin aynı olduğunu görmekteyiz. Bkz. es-Seksekî, *a.g.e.*, s.46.

Muhammed el-Yemenî'nin tasnifinde bulunmazlar.²⁰²

Bir diğer örnek ise, Harici fırkalarından Reşidiyye için; onlara göre zekâta vacip olan; 10'un yarısıdır. Yağmurla da yetişse, sulamayla da yetişse fark etmez.²⁰³ es-Seksekî, bu firkanın tarihi ve sosyal faktörlerinden hiç bahsetmeden, müstakil bir fırka gibi aktarmış olsa da, eş-Şehristânî eserinde, Sealibe'nin alt fırkası olarak almıştır.²⁰⁴ el-Bağdadi'de Sealibe'nin alt fırkalarından saydığı Reşidiyye için; eğer kanallar ve nehirler ile sulanırsa 10'un yarısı, ama gökyüzünden yağarsa, 10'un tamamı için zekât gerekmektedir demiş ve bu fırkaya bu görüşünden dolayı Ziyad b. Abdurrahman'ın muhalefet ettiğini belirtmiştir.²⁰⁵

2.1.3. Mezhepleri Tarihi-İçtimai Ortamdan Soyutlama Ve İndirgemeci Yaklaşım

es-Seksekî'nin eserini incelediğimizde, fırkalara yaklaşımı, firkanın lideri olarak ele aldığı kişiyi ve onun arkasından gidenlerin, onun fikirlerini benimseyen birilerinin olduğunu belirtip, firkanın sosyo-kültürel boyutunun ve tarihinin olup olmadığıyla ilgilenmediği görülmektedir. Örneğin; Hariciler'den Reşidiyye fırkasının, zekât ile ilgili görüşünü zikretmiş, başka hiçbir bilgi vermemiştir.²⁰⁶

Fırkaların ortaya çıkışı, kuşkusuz tek bir sebeple açıklanamaz. Fırkaların tarih sahnesine çıkması, sosyal olaylar neticesinde mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, bir firkanın teşekkülünde sosyal, dini, ekonomik, içtimai ve daha birçok toplumsal olay etkili olmaktadır. Yoksa bir takım kişilerin ortaya attığı fikirlerin, tarih sahnesine bir fırka olarak çıkması mümkün değildir. *el-Burhân*'ı incelediğimizde, fırkaların birçoğunun, tarihi, içtimai ve ekonomi gibi bütün sebeplerden uzak, fırka liderinin ana bünyeden ayrılan fikriyle tek bir sebebe indirgeyerek ortaya çıktıklarını görmekteyiz. Örneğin, es-Seksekî, Mürcie mezhebi 'nin teşekkülü hakkında bilgi verirken, "Tehir etme" düşüncelerinden dolayı ortaya çıktıklarını aktarmaktadır.²⁰⁷ Hâlbuki İslam düşünce tarihinde ciddi bir yeri olan Mürcie mezhebinin teşekkülünü sadece bir sebebe indirgeyerek açıklamak mümkün değildir. Mürcie mezhebinin teşekkülünde, diğer

²⁰² Bkz. Ebu Muhammed el-Yemenî, *Kitabu'l-Fırak*, C 1, s. 162.

²⁰³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 26.

²⁰⁴ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 135.

²⁰⁵ el-Bağdadi, *a.g.e.*, s 95.

²⁰⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 26.

²⁰⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 33.

mezheplerde olduğu gibi tek bir görüş/düşünce değil, birçok faktörün rol aldığını bilmekteyiz.²⁰⁸ Yine Harici firkalarından Meymuniyye için, “Bu firkaya mensup olanlar, kız çocukların kızlarıyla evlenmeye cevaz verirler.” Diyerek, sadece bu düşüncelerinden dolayı onları farklı bir fırka olarak aktarmıştır.²⁰⁹ el-İsferâyînî, bu fırka için, onların Müslüman firkalarından sayılamayacağını, “Çünkü onlar, kız çocukların kızlarıyla evlenmeye cevaz verirler.” diyerek, bu durumun da açık bir şekilde şeriata muhalif olduğunu belirtmektedir.²¹⁰ Hariciyye’den Saltiyye için; Osman b. es-Salt’ın ashabıdır. Onların hocalarından biridir ve kitaplarını yazmıştır. Kendisi ve fırkası şu görüşlerle ayrılmışlardır; Kim dinlerine (İslam’a) sonradan girse ve onun da küçük bir çocuğu varsa, o çocuk buluş çağına gelip kendi isteğiyle Müslüman olmayana kadar, Müslüman olarak kabul edilmez. Mu’tezile’den İskafîyye hakkında ise; Muhammed b. Abdullah el-İskafî’nin ashabıdır. Onların büyüklerinden olup, fırkasıyla birlikte şu görüşlerle ayrıldılar; Allah; Davul, klarnet, kaval²¹¹ gibi çalgı aletlerini yaratmamıştır. Bu oyun aletlerini bizzat yapan kişi yaratmıştır. Rafiziyye’den Kesfiyye için; Ebû Mansur el-Kesif’in ashabıdır.²¹²

es-Seksekî’nin eserini, kendi asrına yakın eserler ile karşılaştırdığımızda, dönemin müelliflerinin birçoğunun eserlerinde firkaların teşekkül sebeplerini, tarihi-içtimai boyutlarıyla değil, daha çok bir sebebe indirgenerek aktarıldığını, dolayısıyla birçok firkanın aktarımının o dönemlerde tek bir sebebe indirgenerek aktarıldığını görmekteyiz.

2.1.4. Mezhep Taassubu Ve Tarafgirlikten Kaynaklanan Sorunlar

İslam Mezhepleri Tarihi’nin teşekkül süreci gözlemlendiğinde, Mezhep taassubu ve tarafgirliğin en önemli sorunlardan biri olduğu karşımıza çıkmaktadır. es-Seksekî ve dönemine yakın İslam Mezhepleri Tarihi müellifleri incelendiğinde, merkeze aldıkları Fırka-i Naciye’den yola çıkarak, diğer bütün mezheplerin batıl olduğunu ispatlamak için bir tarafgirlik sergilemektedirler.²¹³

²⁰⁸ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 141; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 97.

²⁰⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 28.

²¹⁰ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 24.

²¹¹ Güneş, Kadir, mektep yayınları, 2014. *Arapça-Türkçe sözlük*, s. 533,

²¹² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

²¹³ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C 1, s. 142; Bağdadi, *a.g.e.*, s. 52; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 34; es-

2.1.4.1.Reddiyeci Yaklaşım

es-Seksekî, eserini yazma gerekçesinde, “ilim ve sünnet ehlinin noksanlığını, heva ehlinin de bu durumu suistimal ettiğini, İslam’ın esaslarını yıkmaya çalıştıklarını, mezheplerin bölgelerde, şehirlerde çoğaldığını, avam ve cahillerin de çoğunun bu mezheplere/anlayışlara meylettğini, gördüm. Ben de Hz. Peygamber’in zikrettiği Yetmiş Üç Fırka’nın inanç esaslarını muhtasar olarak toplamak” istediğini,²¹⁴ belirterek, asıl amacını ortaya koymuştur. Bundan dolayı, Ehl-i Sünnet’i (Fırka-i Naciyye) merkeze alan bir tarafgirlikle, geri kalan fırkalara reddiyeci, dışlayıcı bir yaklaşımı eserinde sergilediğini görmekteyiz. Örneğin, Hariciler ’den Ma’lumiyye; Onlar da şu görüşleriyle ana bünyeden ayrılmaktadırlar; Kim Allah’ın bütün güzel isimlerini bilmez ise, o mü’min değildir. es-Seksekî, bu fırkanın görüşünün doğru olmadığını söyleyerek şöyle düzeltir; “Allah-u Teâlâ’nın gizli isimleri çok fazladır. Meleklerinden ve Nebilerinden fazladır. Bundan dolayı, Esmâ’i İlahiyi bilmemek İmandan çıkartmaz”²¹⁵ diyerek, fırkanın görüşünü reddetmiştir.

Mürcie’den Muhaciriyye için; bu fırkaya müntesip olanlar Allah’ın cisminin olduğunu savunurlar. Enbiya’nın da hırsızlık, zina gibi günahlara karşı masum olmadığını, Risalet’i tebliğ noktasında ise yalan günahından masum olduklarını söylerler. es-Seksekî, bu fırkanın görüşleri hakkında, “onların birçok ahmaklıkları vardır” diyerek onları dışlamıştır.²¹⁶ Mürcie’den, Süfestaîler için, eşyanın hakikatinin olmadığını söyler, ilmi de inkâr ederler. Onlara göre eşyanın bütünü tıpkı hayal gibidir. Bu görüşlerini de şöyle dillendirirler; bir adam, kendini bir aynada nasıl görüyor ve aynadaki de gerçek değilse, ilim de öyledir. Yine Ağaç suda ters-yüz olarak görünür. es-Seksekî, bu fırkayla ilgili ilginç bir hikâyeye de anlatır. Bir gün bir öğrenci kendi hocalarından birinden ders alıyordu. Öğrenci dersi anlatmaya başladı ve Süfestaîyye’nin inançlarına geldiğinde, bu itikatları hoş görmediğini belirterek hocanın yanına yaklaşır, hocaya bir tokat vurdu. Hoca; “bu nedir?” Öğrenci; “bu bir rüyadır ve uyumda gördüm der”, Hoca da susar. es-Seksekî, bunun açıkça bir fitne olduğunu ilmin tevehhümü kabul etmediğini belirterek,²¹⁷ önce fırkanın görüşünü sunmuş, ardından kendi fikrini

---

Seksekî, *a.g.e.*, s. 45.

²¹⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13.

²¹⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 27.

²¹⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 41.

²¹⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 42.

belirterek bu fırkaya da reddiyeci bir yaklaşım sergilemiştir. Eserde birçok örneğini görebileceğimiz bu yaklaşımı, es-Seksekî eser boyunca sürdürmekte, kötü inanca sahip olduğunu düşündüğü fırkalara karşı Müslümanları uyarmaktadır.²¹⁸

Rafiziyye'den İsna Aşeriyye olarak da bilinen İmamiyye'yi aktarırken, 12 imamı kabul ettiklerinden dolayı böyle isimlendirilmişlerdir. Günümüzde de Şia'nın kabul ettiği 12 İmam'ın tamamının ismini zikrederek şöyle demektedirler;²¹⁹ 12. İmam olan Muhammed b. Ali, yeni bir şeriat ile gelecek ve zülüm ile dolu olan Dünya'yı adalet ile dolduracaktır. es-Seksekî, İmamiyye'nin 12. İmam hakkında söyledikleri bu sözleri için, "adalet kısmı doğru" olduğunu ancak yeni bir şeriat değil de Hz. Peygamber'in getirdiği şeriatı tekrar tahsis edebileceğini söylemektedir. İmamiyye'ye göre Kur'ân eksiktir. Buna da İhlas Süresinin 8 ayet olduğunu örnek verirler. Yine İmamiyye'ye göre, Allah cismanîdir, Ali bulutların üzerindedir. Bunlara "Sehabiyye" denir. Bu iddialarına da Hz. Peygamber'in, "Ali, bulutların üzerinde ne güzeldir" sözlerine karşı, onların yalan söylediğini, hadisi bağlamından kopardıklarını belirterek, onların bu itikatlarının yanlış olduğunu belirterek reddetmiştir.²²⁰ Rafiziyye'den Hattabiyye için; Ebi'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeyneb'in ashabıdır. Ebu'l-Hattab ve fırkası, Ca'fer b. Muhammed'in ulûhiyetini ilan ederler. Hac için ihrama girdiklerinde yüksek bir sesle "Lebbeyk Ya Ca'fer İbn Muhammed" diye telbiye ederler. Yine onlardan bir gurubun günümüze kadar (es-Seksekî'nin yaşadığı dönem kastedilir.) İsmail b. Ca'fer'in ulûhiyetini kabul ederler. Bazıları ise Ebi'l-Hattab'ın Ca'fer'den daha büyük bir ilah olduğunu söylerler. Hattabiler'e göre her dönemde bir konuşan bir de susan peygamber vardır. Hz. Muhammed konuşan (Natık), Ali ise susan (Samit) peygamberdi.²²¹ es-Seksekî, bu itikatların en büyük yalan olduğunu, itikatlarının aslının olmadığını ifade ederek, bu fırkanın düşüncelerinin çok kötü olduğunu belirtmiştir.

2.1.4.2. Fırkalara Seçmeci Yaklaşım

İslam Mezhepleri Tarihi'nin önemli müelliflerinden biri olan eş-Şehristânî (h.469/m. 1076) " Her mezhebin düşüncesini, lehte veya aleyhte taassup göstermeksizin olduğu gibi belirtmek, görüşlerinin doğrusunu yanlışından ayırma gibi bir çabaya

²¹⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 58-61-63 vd.

²¹⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 68.

²²⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s 69.

²²¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s 70.

girmeden, batıl olana karşı hak olan şöyledir şeklinde bir ifade kullanmamak, sadece kitaplarında olanı kaydetmek”²²² olarak belirlediği metodunun, kendinden önceki müellifleri eleştirmesine karşın es-Seksekî; “Batıl fırkaların İslam’ın esaslarını yıkmaya çalıştıklarını, mezheplerin bölgelerde, şehirlerde çoğaldığını, avam ve cahillerin de çoğunun bu mezheplere/anlayışlara meylettiği” şeklinde bir ifadeyle eserinin telif sebebini açıklamıştır. Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki, es-Seksekî, fırkalara objektif olarak değil, taraflı bir şekilde yaklaşacağını belirtmiştir. *el-Burhân*’ı incelediğimizde, birçok fırkanın görüşlerine seçmeci yaklaştığını görmekteyiz. Örneğin; Haricilerden Beyhesiyye; İbn Beyhes Heysem b. Amir’e nisbet edilmektedir. İbn Beyhes, ilimle uğraşp, kendine tabi olanlara hocalık yapmıştır. Ana bünyeden, büyük günah işleyen herkese had cezası uygulanır, büyük günah işleyen kişi İmamın önüne getirilip hükmü verilene kadar ne kâfir ne de mu’min olarak isimlendirilmez, diyerek ayrılmışlardır. Yine Beyhesiyye’ye göre, “ bir adam Allah’ın helal kıldığı ve haram kıldığı bütün şeyleri bilmeden Müslüman sayılmaz”, görüşüne ek olarak el-İsferâyînî’nin eserinde “ İmam ne zaman küfre düşerse, ona tabi olanlar da o zaman küfre düşer” demiştir.²²³

Diğer bir örnek olarak Mufaddıla için; el-Mufaddıl’a nispet edilen bir fırkadır. Onların hocaları ve eserlerini yazan kişidir. Kendisi ve fırkası ana bünyeden şu görüşlerle ayrılmaktadır; kim diliyle “La İlahe İllallah” derse, o kişi kalbiyle putu, kurtarıcıyı ya da bunlardan başkasını kastediyor olsa da, Müslümandır. el-İsferâyînî, el-Bağdadi ve el-Eşarî, bu fırkayı, bidat ehlinden saymış ve sonradan İslamiyet’e girdiklerini aktarmışlardır.²²⁴ es-Seksekî, Mürcie’yi anlatırken; Mürciiler, “İrca (tehir etme) sözlerinden dolayı “Mürcie” olarak isimlendirilmişlerdir. İrca’nın aslı, tehir etmektir. Bundan dolayı derler ki; İman, sadece kalp ile inanmaktır. Dil ile ikrar da uzuvlar ile amel de gecikse İman’da hiçbir sıkıntı olmaz. Yine Mürcii’ler, Cehenneme sadece kâfirlerin gireceği noktasında icma ederler. Bu görüşlerine de Kur’ân’dan şu ayeti delil getirirler. “Ona ancak en şakîler yaslandırılacaktır.”²²⁵ es-Seksekî; Mürcie’nin bu iddiasını yine Kur’ân’dan şu ayet ile geçersiz kılar. “Kim kasıtlı olarak

²²² eş-Şehristânî, *a.g.e.*, İkinci Mukaddime, s. 25.

²²³ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 60.

²²⁴ el-İsferâyînî, *et-Tabsîr*, s. 128; *Mâkâlatu’l-İslâmiyyîn*, c I, s. 78; *el-Farku beyne’l-Fırak*, s. 249.

²²⁵ Leyl süresi, 15.ayet.

bir mü'mini öldürür ise, onun cezası Cehennemdir.”²²⁶ Yine “Yetimlerin mallarını zülüm ile yiyenler, karınlarını ateş ile doldurmaktadırlar. Onlar Cehenneme yaslandırılacaklar.”²²⁷ Böylelikle cehenneme sadece kâfirler değil, günahkâr Mümin’ler de girecektir” şeklinde aktarır. İbn Hazm, bu bilgilere ek olarak, Mürcie’nin iki gulat fırkasının olduğunu, bunların; İman, dil ile söylenen bir sözdür, kalp ile küfre düşen, Allah katında mümin sayılır. Bu fırkanın gulatlarından olan başka bir gurup, imanın kalp ile tastik olduğunu, küfrün dil ile söylendiğini belirterek, bir kimse İslam diyarında teslis inancını da benimsese Yahudi de Hristiyan da olsa, bu hal üzere ölürse, o kâmil imana sahip bir mü’mindir, demiştir.²²⁸ es-Seksekî, bu bilgilerin hiç birine eserinde yer vermemiştir. Aynı durum, Mukatiliyye için,²²⁹ Süfestâiyye için²³⁰ Şebibiyye vb. birçok fırka için geçerlidir.²³¹ es-Seksekî, herhangi bir fırkayı, yansıtmak istediği düşüncesini aktarıp, onu kendi amacına yönlendirmektedir. *el-Burhân*’ı incelediğimizde karşımıza iki türlü seçmeci yaklaşımın ön planda olduğunu görmekteyiz.

2.1.4.3. Fırkaların Bazı Görüşlerini Kasıtlı Bir Şekilde İhmal Etmesi

İslam Mezhepleri Tarihi müellifleri, konu icabı üzerinde durması gereken bir meseleyi, savunduğu mezhebin veya görüşlerin yararına görmüyorsa susmakla kasıtlı bir ihmal yapmaktadırlar. Müellifler, “bidatçı” mezhepler ile kendi mezhepleri arasında benzerlik kurulmasını arzu etmedikleri hususları kasıtlı bir şekilde ihmal edebilmektedirler.²³²

es-Seksekî eserinde, fırkalara reddiyeci bir yaklaşım sergilediği için, bir yer hariç,²³³ hemen bütün anlatımlarında, fırkaların katılmadığı, reddettiği görüşlerine yer vermiştir. Bu hususu birkaç örnekle izah etmeye çalışalım. Kendisinden önce yaşamış olan İslam Mezhepleri Tarihçilerinden biri olan eş-Şehristânî’nin eseriyle mukayese ettiğimizde, Harici fırkalardan İbadiyye için, “Allah’ın emrettiği her şeyin husûsî değil,

²²⁶ Nisa süresi, 93. Ayet.

²²⁷ Nisa süresi, 10. ayet.

²²⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, c 4, s. 204.

²²⁹ İbn Hazm, *el-Fasl*, c 4, s. 205.

²³⁰ Eş’ari, *a.g.e.*, s 433; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 149.

²³¹ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 109; el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 60.

²³² İbrahim H. İnal, “the presentation of the Murjia in İslamic Literature” doktora tezi, s. 216-217’den naklen, M. Ali Büyükkara, s. 465.

²³³ es-Seksekî, Mürcie’den el-Cadiyye fırkasının liderinin yaptıkları hakkında, “Allah ona iyilik versin” diyerek, yaptıklarına katılmaktadır; bkz. *a.g.e.*, s. 41.

umûmî olduğunu, mü'mine de kâfire de emrettiğini, bu hususta Kur'ân'da da bir husûsîlik bulunmadığını” belirtmektedir.²³⁴ Bu görüş, Kur'ân'la da örtüşmektedir. es-Seksekî, İbadiyye fırkası hakkındaki bu değerlendirme kendisine ulaştığı halde eserinde yer vermemiş ise, başta belirttiğimiz gibi, reddiyeci yaklaşımına uygun olmadığı için, kasıtlı bir şekilde ihmal etmiştir.

Mürcie'den Sevbâniyye için Muhammed b. Sevbân'ın ashabıdır. O, Mür'cie'nin bir hocasıdır. O ve ashabı; iman, amelsiz olarak marifet ve ikrardır diyerek ayrılırlar. Onlara göre iman sahibi olmak için akıl ve amelin olma şartı yoktur. es-Seksekî, bunun şeriatı aykırı bir durum olduğunu söyleyerek, insanın bir şeyin manasını bilmeden, aklını kullanmadan yapmasının bir anlamının olmadığını belirtir.²³⁵ Ancak eş-Şehristânî, Sevbaniyye'yi aktarırken, “Bütün ameller, imandan sonra gelir, Kureyş'in dışından biri, ümmetin icması, Kur'ân ve Sünnet ile amel ve kaim ise İmam/Halife olabileceğini” belirtmiştir. es-Seksekî, bu bilgileri ya kendisine ulaşmadığı için ya da kasıtlı bir şekilde, Ehl-i Sünnet'in inanç sistemine aykırı olmayan bu görüşlere eserinde yer vermemiştir.

es-Seksekî, Kerramiyye fırkası için; Muhammed b. Kerram'ın ashabıdır. Hocalarından biri olup, eserlerini yazmıştır. Bununla birlikte o, Ama biriydi. Okumaz, yazmazdı. Kendiliğinden uydururdu ve ona tabi olanlar da söylediklerini yazarlardı. Dünyadan uzak yaşayan, abid, zahid biri olarak görünürdü. Kerramiler, Horasanda günümüze kadar yaşamaktadırlar. (es-Seksekî; kendi dönemini kastetmektedir) “ Onlara göre iman, dil ile ikrardır. Kalp ile inanmaya gerek yoktur. Kim diliyle iman ettiğini söylerse o hakiki mü'mindir. Bundan dolayı münafıklar da aslında mü'mindir” diyerek aktarmıştır. Ancak, kendisinden önce yaşamış olan eş-Şehristânî'ye baktığımızda, Kerramiyye fırkası için, “Aklın hüsûn ve kubûh'u bileceğini, bu sebeple Allah'ın bilinmesinin aklen gerekli olduğunu” ifade eder. Bu görüşler, Ehl-i Sünnet'in görüşlerine muhalif değildir. el-İsferâyîni'nin eserine baktığımızda, Kerramiyye'nin fikirlerini aktarırken “Allah'ın sıfatlarının ezeli olduğunu, Halk, Rezzak, Mun'im sıfatları böyledir. O, yaratmadan yaratıcıydı, rızık vermeden rezzaktı, nimeti

---

²³⁴ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 138.

²³⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 44.

yaratmadan mun'im idi."²³⁶ es-Seksekî, Ehl-i Sünnet'in fikirlerine uygun olan bu görüşlere, eserinde hiç yer vermemiştir. Bu müellifler es-Seksekî'den önce yaşamış olmasına rağmen bu görüşler de kendisine ulaşmış ve buna rağmen görmezden gelmiş ise, kasıtlı bir şekilde fırkaların Ehl-i Sünnet'e uygun olan görüşlerinin ön planda tutulmadığı görülmektedir. Kaldı ki kendisinden önce yaşamış müelliflerin bu eserlerinden habersiz olması çok zor bir ihtimaldir.

2.1.4.4. Fırkaların Uç Fikirlerini Ön Plana Çıkartma

es-Seksekî, fırkaların görüşlerine seçmeci yaklaşırken kullandığı bir diğer metot ise, fırkanın en uç fikrini ön plana çıkartmasıdır. Eserinde izlediği bu yöntem ile insanların gözünde fırkaları kötü gösterip, fırkanın tam olarak anlaşılmasının önüne geçerek, insanların onlara teveccüh göstermemelerini sağlamak ve onlardan sakındırmayı hedeflemektedir.²³⁷ el-Burhân'ı incelediğimizde, Mu'tezile'den Akkariyye fırkasını aktarırken; Akariyye; Ebi Akar'ın ashabıdır. Mu'tezile'nin hocalarından birisidir. O ve ashabı şöyle demektedirler; "Domuz 'un yağı ve beyni helaldir. Bir erkeğin, diğer bir erkekle cinsel organı haricinde baldırlarını birbirine teması helaldir."²³⁸ Bu fırkayı Ebu Muhammed el-Yemenî, Ğıffariye olarak isimlendirmektedir ancak, sadece " Domuzun yağının ve beyninin helal olduğunu" aktarmaktadır.²³⁹ Bu bilgiler dışında hiçbir eserde, bu fırkaya rastlayamadık.²⁴⁰ es-Seksekî, bu fırka için vermiş olduğu bu uç fikirle, fırkayı toplum nezdinde itibarsızlaştırmayı hedeflemiştir.

Hariciyye'den Sealibe için; Sa'lebe'nin ashabıdır. Onlar, içinde su bulunan bir kaba, bir damla içki düşerse ondan insan bilerek ya da bilmeyerek içerse o kâfir olur, diyerek ana bünyeden ayrıldılar. es-Seksekî, burada yanlış olan inancın doğrusunu anlatarak fırkayı eleştirmiş; "Allah, mü'min bilmeden bir şey yaparsa, onu o günahattan korur" demiştir.²⁴¹ *el-Fırak*'da Sa'lebe b. Mişkan,²⁴² *el-Makalat*'da da sadece Sa'lebe

²³⁶ el-İsferâyîni, a.g.e., s 113.

²³⁷ es-Seksekî, a.g.e., s. 13.

²³⁸ es-Seksekî, a.g.e., s. 59.

²³⁹ Ebu Muhammed, a.g.e., s. 341.

²⁴⁰ Bağdadi, a.g.e., s. 52-160; el-İsferâyîni, a.g.e., s. 40-189; eş-Şehristânî, a.g.e., s. 40-210; Eş'ari, *Makalatu'l-İslamiyyin*, s. 58-96.

²⁴¹ es-Seksekî, a.g.e., s. 26.

²⁴² el-Bağdadî, a.g.e., s.100

diye geçmektedir.²⁴³ eş-Şehristânî, Sealibe'yi Yedi alt fırkaya ayırıp birçok görüşünü uzun uzun açıklar. Bu görüşlerin arasında Ehl-i Sünnet'in de kabul ettiği, "İman konusunda, 'inşallah ben mü'minim' demek caiz değil, bu kişi imanında şüpheye düşmüş olur" demektir. Ancak es-Seksekî bu fırkanın, insanların kabul etmesinin mümkün olmadığı uç noktadaki bir görüşünü eserinde ele almıştır.²⁴⁴

Hariciyye'den el-Yezidiyye için; Yezid b. Enise el-Harici'ye nisbet edilmiştir. Bunların görüşleri ise; Yahudi ve Hristiyanlardan kim Hz. Muhammed özellikle Araplara gönderilmiştir, kendilerine gönderilmemiştir derse, o Mü'min ve Allah'ın dostu olur. İslam Şeriatı, Hz. Peygamber'in Şeriatıyla yabancıardan nesh edildiğini söylerler. el-İsferâyînî *et-Tabsir* eserinde bunları İslam fırkalarından biri olarak saymaz. Çünkü onlar; İslam şeriatının feshine cevaz verirler, demektir.²⁴⁵ eş-Şehristânî ise eserinde; Yezidiler, "Allah'ın acemlerden bir peygamber göndereceğini, ona semada yazılmış olan bir kitabın hepsini birden indireceğini, bu kişinin Hz. Peygamber'in şeriatını terk edeceğini" belirtmiştir.²⁴⁶ el-Bağdadi ise böyle bir fırkadan hiç bahsetmez.²⁴⁷ Eş'ari bu bilgilere ilave olarak; "Ana bünyeden ayrıldıktan sonra her bir kişi için savaşa katılmayı haram kıldılar, Sabiilerin dininden geleceklerini iddia ettikleri peygamberin, ne günümüzde yaşayan, ne de Kur'an'da ismi geçen Sabiiler değildir", demiştir.²⁴⁸ es-Seksekî, eserinde bu bilgilerden hiç bahsetmemiş, sadece "Sabiilerin dininden gelecektir" diyerek, Kur'an'da ismi geçen Sabiileri mi yoksa yaşadığı asırdaki Sabiileri mi kastetmekte olduğunu anlayamamaktayız. es-Seksekî, böylelikle fırkaları bizlere tam olarak yansıtmamış, dolayısıyla sadece es-Seksekî'nin eserine bağlı kalarak fırkaları objektif bir şekilde anlayabilmemiz mümkün değildir.

2.1.4.5. Görüşleri Aşırı Özetleme

el-Burhân'da karşımıza çıkan bir diğer sorun ise, fırkaların görüşlerini aşırı özetlemektir. es-Seksekî, fırkaları aktarımıyla ilgili, "Hz. Peygamber'in hadisinde zikretmiş olduğu yetmiş üç fırkayı, muhtasar olarak toplamak istedim"²⁴⁹ şeklindeki

²⁴³ Eş'ari, *a.g.e.*, 1.cilt, s. 127.

²⁴⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 26,

²⁴⁵ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 24.

²⁴⁶ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 139.

²⁴⁷ el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 72-103.

²⁴⁸ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 171.

²⁴⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13.

beyanı, eserinde nasıl bir yol izleyeceğini bizlere bildirmiştir. Bu soruna verebileceğimiz örneklerden biri, Hariciler 'den Süfriyye fırkası; Ziyad b. el-Esfer'in ashabıdır. Onlar, "bütün itaat (şeytana itaati kastediyor) ve measinin şirk ve küfür olduğunu, ancak bağışlanma müstesna" diyerek ana bünyeden ayrılmışlardır.²⁵⁰ Görüldüğü gibi tek bir görüş öne sürerek fırkayı açıklamıştır. Oysaki kendisinden en çok etkilendiği Ebu Muhammed el-Yemenî, *Kitabu'l-Fırak*'da "Kim Allah'u Teâlâ'yı bilirse ve onun dışındaki peygamberleri, cenneti, cehennemi, kitapları ve bunların dışındakileri inkâr ederse, bunların dışında, zina, adam öldürme gibi günahlar işlese bile, o şirkten uzaktır. Kim de Allah'u Teâlâ'yı bilmez ve onu inkâr ederse, o müşriktir." demektedir.²⁵¹ eş-Şehristânî ise bu fırkayı aktarırken; "takiyye sözde değil, amelde caiz, hırsızlık yapan, zina yapan ve kâzif (iftira) suçu işleyenler, had cezası olan bu günahları işledikleri için, müşrik ve kâfir değil, kazif, zani, sarik olarak adlandırılırlar, biz kendimize göre mü'miniz, fakat Allah katında imandan çıkıp çıkmadığımızı bilmeyiz" gibi birçok konuda görüş aktarmıştır.²⁵² el-Bağdadi, Süfriyye fırkası için, "günah işleyen kişi, vali had cezasını vermeyene kadar kâfir değildir. Kâfir, had cezası verilmiş olan günahkâr kimsedir." diyerek bu fırkanın farklı görüşlerini aktarmıştır.²⁵³

el-İsferâyînî *et-Tabsir* eserinde Süfriyye fırkasını aktarırken; "muhaliflerinin kadınlarının ve çocuklarının öldürülmesini caiz görmezler. Bu fırkanın da imamlarının olduğunu ve bunlardan biri olan Ebi Belan, kendisine karşı çıkan herkesi öldüreceğini söyledi, sonra hezimete uğrayıp öldürüldü" şeklinde bilgiler aktarmıştır.²⁵⁴ Fahrüddin er-Razî ise, eserinde, es-Seksekî'den de muhtasar bir şekilde ele aldığı Süfriyye'yi "Takiyyeyi, amelde değil, söz 'de caiz görürler." şeklinde aktarmıştır.²⁵⁵

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi, her müellif, kendi penceresinden fırkaları farklı görebilmektedir. Buradaki sorunlar, bazı İslam Mezhepleri Tarihi müellifleri, herhangi bir amaç/kaygı taşımadan, objektif bir şekilde fırkaları kendi anlatımlarıyla

---

²⁵⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 25.

²⁵¹ Ebu Muhammed el-Yemenî, *Kitabu'l Fırak*, C I, s. 26.

²⁵² eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 139.

²⁵³ el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 84.

²⁵⁴ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 53.

²⁵⁵ Fahrüddin er-Razî, *İtikadatu'l Fıraki'l Müslimin ve'l-Müşrikin*, Ed-Darul kitabu'l-Arabi, Beyrut, 1986, s. 57.

yansıtmamalarından kaynaklanmaktadır. es-Seksekî, fırkaları Ehl-i Sünnet penceresinden değerlendirdiği için, fırkaların kendilerinin ortaya koyduğu ifadeleriyle değil, daha çok kendi seçtiği cümlelerle ortaya koymuştur.²⁵⁶

Bir diğer örnek, Haricilerden Meymuniyye fırkasıdır. es-Seksekî, bu fırkayı, “kız çocuklarının kızları ve erkek çocuklarının kızlarıyla nikâhı caiz görmüşler.” cümlesiyle aktarmıştır.²⁵⁷ Fahrüddin er-Razî, eserinde Meymuniyye için, “ kızlarının nikâhını caiz görürler” demektedir.²⁵⁸ Eş‘ari, Meymuniyye için, “ Allah, emrettiği şeylerin hepsine kullarının güçleri yeter. Onlar küfre de imana da güç yetirirler. Allahın kullarının fiillerinde bir iradesi yoktur. Kulların fiilleri, Allah’ın yaratması değildir.” Şeklinde aktarmıştır.²⁵⁹ eş-Şehristânî, eserinde Meymuniyye için, “istitaatin fiilden önce bulunduğunu, Allahın şerri değil, hayrı irad ettiğini, kulların işledikleri günahlarda onun meşietinin olmadığını belirtir, kız evlatların kızlarıyla, erkek kardeş ve kız kardeş evlatlarının kızlarıyla evlenmeyi caiz gördüklerini beyan edip, bu fikirlerine de; Allah, kız evlatların, kız ve erkek kardeşlerin kızlarının nikâhlanmasını haram kılmıştır fakat onların evlatlarıyla nikâhlanmayı haram kılmamıştır. Yine Meymuniyye ’nin, “Yusuf süresi Kur’ân’dan değildir, müşriklerin çocukları cennete gireceklerdir,” gibi birçok görüşlerini aktarmaktadır.²⁶⁰ Diğer İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerini de incelediğimizde görülmektedir ki, es-Seksekî, Meymuniyye fırkasını sadece bir fikrini ön plana çıkartıp, aşırı bir şekilde özetleyerek aktarmıştır.

2.1.4.6. Fırkaların Görüşlerini Çarpıtma

es-Seksekî’nin eserini incelediğimizde, karşımıza çıkan bir diğer sorun da fırkaların görüşlerini bilerek ya da sehven çarpıtmasıdır. Bazı İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerindeki taraf tutma ve kendi görüşlerinin dışındakilere karşı farklı tutumları, es-Seksekî’de de görülmektedir.²⁶¹ Harici Beyhesiyye fırkası için; İbn Beyhes Heysem b. Amir’e nispet edilmektedir. İbn Beyhes, İlimle uğraşıp, kendine tabi olanlara hocalık yapmıştır. Ana bünyeden, “büyük günah işleyen herkese had cezası uygulanır, büyük günah işleyen kişi İmamın önüne getirilip hükmü verilene kadar ne kâfir ne de mü’min

²⁵⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13.

²⁵⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 28.

²⁵⁸ Fahrüddin er-Razî, *a.g.e.*, s. 52.

²⁵⁹ el-Eşarî, *a.g.e.*, s. 164.

²⁶⁰ eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihâl*, s. 132.

²⁶¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 23.

olarak isimlendirilmez, imam had cezası verdiği zaman, o kişi o zaman kâfir olur. Yine İbn Beyhes'e göre, bir adam Allah'ın helal ve haram kıldığı bütün şeyleri bilmeden Müslüman sayılmaz." diyerek ayrılmışlardır.²⁶²

Eş'ari'nin eserini incelediğimizde, Beyhesiyye fırkası için, " Ebu Beyhes, bir kimse, Allah'ın, Resulünün ve Hz. Muhammed'in getirdiklerinin hepsini bilmeden/okumadan, velilerin veliliklerini, Allah'ın düşmanlarını, Allah'ın, insanın gayretinin olmadığı ama ceza takdir ettiği haram fiilleri bilmeyen birinin Müslüman olamayacağını, bundan dolayı bütün Haricilerin tövbe etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bazı insanların da; bir kişi, dinin bilgisi ve vazifesinin bilinciyle Müslüman olabileceğini, bunun da; Allahtan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun resulü ve elçisi olduğuna şهادet etmek olduğunu, belirtmiştir.²⁶³ Eş'ârî, bu bilgilerden sonra, es-Seksekî'nin aktardığı özet mahiyetindeki bilgileri şöyle açıklar; " Bir kimse, had cezası bulunan bir haram bilmeden işlerse, kâfir olur. Allah'ın farz kılmadığı bir kebireyi bilmeden terk eden de kâfir olur.²⁶⁴ Eş'ari, Beyhesiyye'yi açıklarken, " Onlardan bir gurubun içkiyi haram kıldığını, bir gurubun da helal kıldığını"²⁶⁵ belirtmiştir. Görüldüğü gibi Beyhesiyye fırkasının birçok görüşü bulunmaktadır. Ancak es-Seksekî, fırkanın görüşlerini çarpıtmış, had cezası gereken bir fiili işlediğinde değil, o fiili bilmediği zaman kâfir olduğu görüşünü (şayet fırkanın bilgisi bu şekilde kendine ulaşmış ise) kasıtlı bir ihmal yaparak zikretmemiştir.

Bir diğer örnek, Harici Acaride fırkası için, Acaride; Abdul Kerim b. Acredd'in ashabıdır. Onların hocalarından biri olup, kitaplarını yazmıştır. O ve fırkası ana bünyeden şu fikirlerle ayrılmıştır; Allah-u Teâlâ bir nebi göndereceğinde, doğu ehli ve batı ehli de diğer insanlar da ona iman etmelidirler. Onun bütün şeriatını da bilmelidirler. Onlara tebliğ edilmese bile onlar sorumludurlar ve oldukları hal üzere ölürlerse, kâfir olarak ölürler. Yine derler ki Allah, kızları, kız kardeşleri, kız kardeşlerin kızlarını ve erkek kardeşin kızlarını haram kılmış, bunların dışındakileri nikâhlamayı helal kılmıştır. Yusuf süresini de Kur'ân'dan saymazlar, onun bir hikâye

---

²⁶² el-Bağdadî, *a.g.e.*, s .108.

²⁶³ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 178.

²⁶⁴ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 178.

²⁶⁵ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 178-182.

olduğunu savunurlar.²⁶⁶ eş-Şehristânî, Acaride fırkasını, birçok alt kola ayırmış,²⁶⁷ bazı görüşlerini şöyle aktarmıştır. “Yusuf süresi, bir aşk kıssası olduğu için, Kur’ân’da bulunması caiz değildir.” es-Seksekî, Acaride’nin bu görüşünün mahiyetini açıklamamış, sadece kıssa olduğu için Kur’ân’dan sayılmadığını belirterek firkanın görüşünü çarpıtmıştır. eş-Şehristânî, es-Seksekî’nin el-Acaride fırkasının tümüne izafe ettiği “kız kardeşlerinin ve erkek kardeşlerinin kızlarıyla evlenile bileceği” görüşünü, Acaride’nin alt kollarından saydığı Meymuniyye fırkasına nispet etmiştir. Dolayısıyla bütün Acaridiler, bu görüşleri savunmamaktadır. es-Seksekî, burada bu fikri bütün Acaridiyye fırkasına nispet edip, firkanın görüşünü çarpıtmıştır. Eş’ari ’nin eserine baktığımızda, Acaride fırkasını 15 alt fırkaya ayırıp hepsini açıklamasına rağmen, kız ve erkek kardeşlerin kızlarıyla evlenilebileceğine dair hiçbir bilgiyi paylaşmamıştır.²⁶⁸

2.1.4.7. Firkaların Görüşlerine Eklemelerde Bulunma

es-Seksekî, bazı firkaları aktarırken, kendisinden önce yaşamış olan İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerinin aktardığı firkaların görüşlerine eklemelerde bulunmuştur. Örneğin; Hariciyye’den Yezidiyye fırkası için; Yezid b. Enise el-Harici’ye nisbet edilmiştir. Bunların görüşleri ise Yahudi ve Hristiyanlardan kim; Hz. Muhammed özellikle Araplara gönderilmiştir, kendilerine gönderilmemiştir derse, o Mü’min ve Allah’ın dostu olur. İslam Şeriatı, Hz. Peygamber’in Şeriatıyla yabancıardan nesh edilmiş. es-Seksekî’nin en çok etkilendiği Ebu Muhammed el-Yemenî’nin eserini incelediğimizde, Yezidiyye fırkası için; “ İslam şeriatını, Sabiilerin dininden gelecek olan acem bir Peygamber nesh edecek ve bunun dışında bir Kur’ân okuyacaklardır.”²⁶⁹ Eş’ari ise Yezidiyye fırkası hakkında, “Allah, Sabiilerden acem bir nebi gönderip, gökyüzünde yazılmış olan Kur’ân’ı bir bütün olarak ona verecek, böylece Hz. Muhammed’in şeriatını, başka bir şeriat ile terk edecektir. Ehl-i Kitap’tan her kim Hz. Muhammed’in nübüvvetine şahitlik etse, dinine girmese, şeriatına uymasa dahi o mü’mindir demektir.”²⁷⁰ Görüldüğü gibi her iki müellif ’in aktardığı bilgiler, es-Seksekî’nin aktardığı bilgilerle aynı istikamette olsa da, “Hz. Muhammed özellikle

---

²⁶⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 23.

²⁶⁷ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s.. 131.

²⁶⁸ Eş’ari, *a.g.e.*, s 164.

²⁶⁹ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C 1, s. 38.

²⁷⁰ Eş’ari, *a.g.e.*, s. 171.

Araplara gönderilmiştir.” bilgisi fırkanın görüşüne eklenmiştir.²⁷¹

Bir diğer örnek, Mutezile fırkasından Bişriyye için; Bişr b. el-Mu'temir'in ashabıdır. Eba Sehl olarak künyelenmiştir. Şair ve Hatip olan Eba Sehl ve ashabı şöyle demektedirler; Allah, renkleri, yemekleri, kokuları, güçlüyü, güçsüzü, sağırı, körü, korkağı, cesaretliyi, hastalığı ve sağlığı yaratmamıştır. Bunların hepsini insan kendisi yaratır. Yine onlara göre kim 10 dinar çalıp tövbe etmez ise, İslam'dan çıkar ve ebedi olarak ateşlerde kalır.²⁷² Ebu Muhammed el-Yemenî'nin eserini incelediğimizde, kulun ve doğanın yaratmasının Allah'tan olmadığı hususunu ayetlerle delillendirip anlatmıştır ancak, bir kimsenin hırsızlık yapp yapmamasıyla ilgili hiçbir söz sarf etmemiştir.²⁷³ eş-Şehristânî, Bişriyye fırkasının görüşlerini uzun uzun aktarmasına rağmen, hırsızlık konusunda hiçbir görüşünü beyan etmemiştir.²⁷⁴ Bağdadi'de aynı şekilde Bişriyye fırkasının görüşlerini birçok başlık altında sunmasına rağmen, fırkanın hırsızlık ile ilgili herhangi bir görüşünü paylaşmamıştır.²⁷⁵ İsfarayini de *et-Tabsir* eserinde Yezidiyye fırkasını İslam fırkalarından biri olarak saymaz. “Çünkü onlar; İslam şariatının feshine cevaz verirler” demiştir.²⁷⁶ Görüldüğü gibi es-Seksekî, tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisinden önce yaşamış olan İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerinin hemen hiçbirinin eserinde yer vermediği, “kim 10 dinar çalıp tövbe etmez ise, İslam'dan çıkar ve ebedi olarak ateşlerde kalır” bilgisini, fırkanın görüşüne eklediğini açık bir şekilde görmekteyiz.

2.1.4.8. Fırkaların Görüşlerini Farklı Yönlere Çekme

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığında bazı müelliflerin izlemiş olduğu reddiyeci metot gereği, bazı durumlarda fırkaların görüşlerini insanlara kötü gösterip, insanları onlardan sakınmaları amacıyla bu görüşleri farklı anlamlara kaydırıp, fırkaların demediklerini, sanki onlar söylemiş gibi eserlerinde yer vermektedirler. Örneğin; Harici fırkasından Bekriyye için; Bekr b. Uhti Abdulvahid b. Yezid'in ashabıdır. Hariciler'in reislerindedir. Onların hocalarından biri olup, eserlerini yazmıştır. O ve fırkası şu görüşlerle ayrılmışlardır; Kim, bir kere dahi olsa Allah'a asi olursa ya da

²⁷¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 29.

²⁷² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 53.

²⁷³ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, s. 329.

²⁷⁴ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 72.

²⁷⁵ el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 143.

²⁷⁶ el-İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 24.

hardal tanesi kadar bir şey çalsa kâfir olur. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın da kâfir olduğunu ama onların Cennet ehli olduklarını da söylemektedirler. Çünkü Zübeyr ve Talha, Hz. Peygamber ile Bedir Savaşı'na katılmışlardır. Onlara göre kim Hz. Peygamber ile Bedir Savaşı'na şahit olduysa, kâfir dahi olsalar, Cennet ehlidirler.²⁷⁷

es-Seksekî, Haricilerin ana fırkasını anlatırken, “Kim büyük günah işlerse kâfir olur” demiş, daha sonra bazı harici fırkaların, büyük günah işleyip tövbe etmesi halinde küfre düşmeyeceğini açıklamıştır.²⁷⁸ Yine bu fırka, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ın kâfir olduğunu söylemektedir. Bu fikirleri Harici fırkasını açıkladığı bölümdeki bilgilerle karşılaştırdığımızda, farklı bir anlama çekildiğini görmekteyiz. Hariciler, Osman'ı ve Ali'yi açık bir şekilde tekfir etmektedirler. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı bu noktada hiç zikretmemiş olmalarına rağmen, tekfir etmeleri düşündürücüdür. Kaldı ki bedir savaşına katılanların Cennet ehlinde sayılacağını belirten Bekriyye fırkası, Osman ve Ali'nin de bedir savaşına katılıp katılmadığını bilmemeleri mümkün değildir. Dolayısıyla Hariciyye fırkasının ana görüşlerine uygun olmayan bu fikirlerin, es-Seksekî'nin fırkaya izafe ettiğini düşünmekteyiz. Bu fırkayı, Ebu Muhammed el-Yemenî ve es-Seksekî'nin eserlerinin dışında, karşılaştırma yaptığımız İslam Mezhepleri Tarihi eserlerinde tespit edemedik.²⁷⁹

es-Seksekî, Mürcie'den Kullabiyye fırkası için; Abdullah b. Said b. Kilab'ın ashabıdır. Basra ehliendir. Önceden Hristiyan'dı sonra Müslüman oldu ve kavmini ayırdı. Onun büyük bir kız kardeşi vardı. Said b. Kilab Müslüman olduktan sonra, kız kardeşi o bölgeyi terk etti. Çünkü o, sözüne itibar edilen ve çok bilgili bir Rahibeydi. Bütün Müslüman ve Hristiyan komşuları, onları barıştırmak istiyorlardı. Bir gün onu görünce, bağırarak, hanımefendi, beni biraz dinler misin, sonra istediğini yapabilirsin. Ben bu İslam'ı her gün her yerde yayılırken buldum, bu nispetle Hristiyanlık giderek azalıyordu. Ben de İslamiyet'in esaslarını araştırıp kabul ettim, bunu duyan Rahibe, bu sözlerden dolayı hoşnut oldu. Said b. Kilab ve fırkası, Allah'ın işitilen kelamı'nın olmadığını söyleyerek ana bünyeden ayrılmışlardır. Cebrail'de Allah'tan Hz. Peygamber'e götürdüğü hiçbir şeyi işitmemiştir. Nebilere indirilen, Kelamullah'ın

---

²⁷⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

²⁷⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 19.

²⁷⁹ Bkz.; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 72; el-İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 45; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 119; Eş'ari, *a.g.e.*, s. 164; Fahrüddin er-Razî, *a.g.e.*, s. 49.

hikâyeleridir. Onda ne emir, ne nehy, ne hayır nede haber yoktur. Bundan dolayı Kur'ân'da Süre'de Ayet' de yoktur. İlginç olan ise bu fikri, Ebu'l-Hasan el-Eşarî ve onun fırkası olan Eş'ariyye de benimsemiştir. Günümüzde de (es-Seksekî'nin zamanı) Eş'ariyye mezhebine intisap edenler çok ve diğer beldelere de yayılmaktadırlar.²⁸⁰

es-Seksekî'nin eserinde bahsettiği hikâye, kendisinden önce yaşamış olan ve etkisinde kaldığı Ebu Muhammed el-Yemenî'nin eserinde bulunmamaktadır.²⁸¹ es-Seksekî, fırkanın liderinin hayat hikâyesinden bahsederek, hem fırkayı başka mecralara çekmiş, hem de fırka hakkında ortaya koyması gereken görüşleri muhtasar geçmiştir. Burada görülmektedir ki müellif, fırkanın tarihini, görüşlerinin önüne geçirerek, fırkayı farklı bir duruma çekmiştir.

2.1.4.9. Fırkalara Karşı Genellemeci Tutumlar

el-Burhân eserinde karşımıza çıkan diğer sorun ise; müellifin, bazı fırkaları anlatırken, o fırkanın görüşünü sanki ana bünyeye dâhil olan bütün fırkalar kabul ediyormuş gibi genelleme yaparak sunmasıdır. Örneğin; Hariciler 'den Necedat fırkası için; “Necdet b. Amir el-Hanefî'ye nispet edilmiştir. O ve fırkası şu görüşü savunur; Kim büyük ya da küçük bir yalan söylerse ve o yalanda kasıtlı bir şekilde ısrar ederse, yalanın mubah olduğunu söylemese bile o müşrik olur. Yine Necdet b. Amir el-Hanefî'ye göre, kim zina, hırsızlık ya da içki içerse, eğer mubah olarak da görmez ise, o müşrik değildir.”²⁸² Harici görüşlerini aktarırken ki bu görüşleri bütün alt fırkaların kabul ettiğini belirterek, “en-Necedat fırkası hariç, Kim büyük bir günah işlerse o kâfir olur.” demektedir.²⁸³ es-Seksekî, bu fırkayı anlatırken, hem büyük günahlardan birini işleyen müşrik olur hem de zina ve hırsızlık yapıp, içki içip, kumar oynayan biri müşrik değildir diyerek en başta kendisiyle çelişmiştir. Çünkü Hariciyye fırkasını anlatırken, “hangi günahta olursa olsun ısrar eden, kâfir olur” demiş, Necedat'ın bu görüşe uymayan, “kim zina, hırsızlık ya da içki içerse, eğer mubah olarak da görmez ise, o müşrik değildir” diyerek genelleyici bir yaklaşım sergilediğini görmekteyiz.

Genellemeci soruna verebileceğimiz bir diğer örnek ise Beyhesiyye fırkasıdır;

---

²⁸⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 36.

²⁸¹ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, s. 279.

²⁸² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 25.

²⁸³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 19.

İbn Beyhes Heysem b. Amir'e nispet edilmektedir. İbn Beyhes, ilimle uğraşp, kendine tabi olanlara hocalık yapmıştır. Ana bünyeden, had cezası gerektiren bir günah işleyen kişi, İmamın önüne getirilip hükmü verilene kadar, tövbe bile etse ne kâfir ne de mü'min olarak isimlendirilmez, diyerek ayrılmışlardır.²⁸⁴ Bu durum, Haricilerin genel kabul gördüğü, “büyük günah işleyen herkes küfre düşer” ilkesiyle bağdaşmadığı için, bir genelleme problemi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁸⁵

Genellemeci tutumun izlendiğini gördüğümüz bir diğer fırka ise, Acaride fırkası. es-Seksekî, “Allah; kızları, kız kardeşlerin kızlarını, erkek kardeşin kızlarını haram kıldığını, bunların dışında kalanların, “kız kardeşin kızlarının kızları, erkek kardeşin kızlarının kızları ise helal olduğunu söyleyerek ana bünyeden ayrılmışlardır.” Demiştir. Oysaki diğer İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerine baktığımızda, Eş'ari, eserinde Acaride'yi 15 alt fırkaya ayırır ve Şaîbiyye alt fırkası için bu görüşleri aktarır.²⁸⁶ el-İsferâyînî Acaride fırkasını 11 alt fırkaya ayırmış ve Şaîbiyye alt fırkası için bu görüşleri aktarmış,²⁸⁷ eş-Şehristânî ise Acaride'yi 7 alt fırkaya,²⁸⁸ ayırmış ve bunlardan sadece el-Meymuniyye fırkasının bu görüşlere sahip olduğunu belirtmektedir. es-Seksekî'ye baktığımızda, bu görüşün bütün Acaride ve Meymuniyye'nin kabul ettiğini belirterek, genellemeci bir tutum sergilemiştir.

2.1.4.10. Fırkalara Lanet Okuyarak Onları Aşağılama

es-Seksekî'nin eserini incelediğimizde, karşımıza çıkan bir diğer sorun ise fırkaları aktarırken objektif olarak değil, fırkaya lanet okuyup, okuyucunun gözünde küçük düşürmek istemesidir. Örneğin, Hariciyye'den Yezidiyye fırkasının; “Yahudi ve Hristiyanlardan kim; Hz. Muhammed özellikle Araplara gönderilmiştir, kendilerine gönderilmemiştir derse, o mü'min ve Allah'ın dostu olur. İslam Şeriatı, acemlerden bir nebının şeriatıyla nesh edilmiştir” fikirlerine karşı es-Seksekî; Bu fırkaya lanet etmiş ve onların yalan söylediğini vurgulamıştır.²⁸⁹

es-Seksekî'nin görüşlerinden dolayı kendilerine lanet okuduğu bazı fırkalar

---

²⁸⁴ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 108.

²⁸⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 19.

²⁸⁶ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 164.

²⁸⁷ el-İsferâyînî, *a.g.e.*, s. 54.

²⁸⁸ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 131.

²⁸⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 29.

şöyle; Mürcie'den Haşviyye, Allah, sakalsız bıyiksız, kıvırcık saçlı, ayaklarında altından ayakkabısı olan bir genç suretindedir. Arefe ve her Cuma günleri, kırmızı bir devenin üzerine iner. es-Seksekî; Allah onlara lanet etsin diyerek, bu fırkanın İslam akaidine uymayan görüşünü anlatmaktadır.²⁹⁰ Mürcie'den Mukatiliyye, Mukatil b. Süleyman ve ashabı tecsime itikâd ederler. Allah'ın tıpkı İnsan suretinde olduğunu, Allah'ın da et ve kana sahip olduğunu söylemektedirler. İman ile birlikte günah işlemenin zararlı olmadığını, tıpkı küfür ile birlikte iyiliğin fayda vermediğini savunmaktadırlar. es-Seksekî, burada da itikadi görüşlerinden dolayı bu fırkanın müntesiplerine lanet okumaktadır. Mürcie'den Haidiyye fırkasını aktarıırken daha da ileri giderek, bu fırkayı görüşlerinden dolayı tekfir ederek ve şöyle açıklar; Ahmet b. Haid'in ashabıdır. Onların büyüklerinden biri olup, şöyle demektedirler; Âlem'in iki yaratıcısı bulunmaktadır. Eski olan birincisi Allah'tır. İkincisi ise sonradan gelen Mesih İbn Meryem'dir. es-Seksekî, bunun açık bir şekilde fitne olduğu, Mesih İbn Meryem'in sonradan yaratılmış bir mahlûk olduğunu ve yaratıcının sadece Allah olduğunu ayetlerle açıklamaktadır.²⁹¹ Yine onlar, "Rabbin geldiği ve meleklerin saf saf dizildiği zaman"²⁹² ayetini yorumlarken, melekler ile birlikte İsa İbn Meryem'in geldiğini söylerler. Yine onlar, her cinsten kuşlardan, balıklardan, kurbağalardan, hayvanların her çeşidinden, kendi cinslerinden Nebiler ve Resuller gönderilmiştir. Yine onlara göre Cennette yiyecek de içecek de yoktur. es-Seksekî, bu fırkayı, diğer firkalara nispetle daha ağır eleştirip tekfir etmiştir.²⁹³

Rafiziyye ana fırkasından bazı örnekler ise; el-Ğurabiyye, Allah nübüvveti Ali'ye gönderecekti ancak, kargaların birbirlerine benzedikleri gibi insanlar da birbirlerine benzerler. Bundan dolayı Cebrail Ali ile Hz. Muhammedi karıştırdı. Cebrail hata ederek nübüvveti Hz. Muhammed'e verdi. Ğurabiler bu konuda iki kısma ayrılırlar; birinci kısma göre Cebrail Allaha asi olmuş, bundan dolayı da ona "tüy babası" diyerek küçümsemişlerdir. İkinci kısım ise, Cebrail'in bunu bilerek yapmadığını savunup, ona herhangi bir hata isnat etmezler. es-Seksekî, Ğurabilere lanet ederek, onların daha birçok batıl inanç ve sözlerinin olduğunu ifade eder. Nusayriyye, Onlar, Ali'nin İlah

---

²⁹⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 39.

²⁹¹ Bkz. Zümer süresi 62/ R'ad süresi 16/ Fâtır süresi 3.ayet.

²⁹² Fecr süresi, 22.ayet.

²⁹³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 61.

olduğunu iddia ederler. Yine onlar, Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'ya, Hüseyin'e ve Hasan'a en çirkin sözlerle söverler. Onlar; Ali'nin katili Abdurrahman İbn Mülcem'in, onun ölümsüz ruhunu, toprak bedenden kurtardığı için insanların en hayırlısı olduğunu söylerler. es-Seksekî, bu fırkaya da görüşlerinden dolayı lanet etmektedir. Muğiriyye, Cafer b. Muhammed Mehdi'nin çıkışından sonra imameti ona vasiyet ettiğini söylerler. Sonra şöyle bir iddiada bulunurlar; Cafer onu resul olarak gönderir. Yine onlara göre Ali; Ad, Semud ve diğer birçok kavmi yok etmek isterse bunu yapabildiğini iddia ederler. es-Seksekî, bu fırkaya da görüşlerinden dolayı lanet etmiştir.²⁹⁴

2.1.4.11.Fırkaların Görüşlerini Karıştırma

es-Seksekî'nin eserinde karşımıza çıkan bir diğer sorun da fırkaların görüşlerini karıştırmasıdır. Harici iki ayrı fırka olarak sunduğu Acaride ve Meymuniyye fırkalarının, "Allah; kızları, kız kardeşlerin kızlarını, erkek kardeşin kızlarını haram kıldığını, bunların dışında kalan, kız kardeşin kızlarının kızları, erkek kardeşin kızlarının kızları da helal olduğunu söyleyerek ana bünyeden ayrıldığı" Görüşlerini aktarmıştır.²⁹⁵

Ancak, diğer İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerine baktığımızda, Eş'ari, eserinde Acaride'yi 15 alt fırkaya ayırır ve bu görüşleri sadece Şaîbiyye alt fırkası için kullanmaktadır. Eş'ari Meymuniyye fırkasını zikreder ancak, onların farklı görüşlerinin olduğunu belirtmektedir.²⁹⁶ el-İsferâyîni'de Acaride fırkasını 11 alt fırkaya ayırır ve es-Seksekî'nin Meymuniyye fırkası için aktardığı bilgileri, Şaîbiyye alt fırkası için aktarır.²⁹⁷ eş-Şehristânî'ye baktığımızda, Acaride'yi 7 alt fırkaya ayırmış ve bunlardan sadece Meymuniyye fırkasının bu görüşlere sahip olduğunu belirtmektedir.²⁹⁸ el-Bağdadî'ye baktığımızda, Acaride fırkasının 10 alt fırkaya ayrıldığını, ancak hiçbirinin bu fikirleri savunmadığını gömekteyiz.²⁹⁹

Bu bilgiler doğrultusunda Meymuniyye fırkasını, Acaride fırkasının alt kollarından biri olarak değerlendirmek daha uygun olacaktır. Meymuniyye fırkasının,

---

²⁹⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 77.

²⁹⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 23-27.

²⁹⁶ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 164.

²⁹⁷ el-İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 54.

²⁹⁸ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 131.

²⁹⁹ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 87.

Acaride fırkasıyla aynı görüşte olması, onun farklı bir fırka olmasını gerektirmez. Çünkü es-Seksekî, Meymuniyye fırkası için başka hiçbir görüş beyan etmemiştir. es-Seksekî, fırka sayısını 73'ye tamamlayabilme kaygısından olsa gerek, bu fırkaları iki ayrı fırka olarak zikretmiştir. Zaten es-Seksekî, Harici alt fırkaların sayısını başta 18 olarak açıklamasına rağmen, sonunda 19 olarak bitirdiğini görmekteyiz.³⁰⁰

2.1.4.12. Kim/Kimler Tarafından Söylenildiği Belli Olmayan Rivayetler Sorunu

Klasik İslam mezhepleri yazıcılığında, mezheplerin fikirleri ve doktrinleri ilgi ve odak merkezi yapılmıştır. Çünkü klasik mezhepler tarihi eserleri, genellikle fikirlerin sahibini, bağlamını, dönemini belirtmeksizin nakletmekte, daha da tehlikelisi fikirleri “Mu'tezile dedi ki” veya “Şia dedi ki” şeklinde anonim olarak vermektedirler.³⁰¹ Kutlu'nun da belirttiği gibi, fırkaların kim tarafından, nerede ve ne zaman ortaya çıktıklarıyla değil, daha çok ortaya attıkları fikirleriyle ilgilenilmiştir. es-Seksekî'nin eserini incelediğimizde, bu durumun önemli bir sorun olarak karşımızda durduğunu görmekteyiz. Herhangi bir fikrin/görüşün kimin, niçin, ne zaman ve nerede söylediğini tespit edemediğimiz fırkalar bulunmaktadır.

Örneğin; Hariciyye ana fırkasını açıklarken, bir gurubun Ali ile konuşmalarında, “yaptığın işte şüpheye düştün, düşmanlarınla kendi isteğinle Hakem olayını gerçekleştirdin.” dediler.³⁰² Burada Ali ile kimlerin konuştuğu belirtilmemiş, sadece Haricilerin olduğunu bilinmektedir.

Bir diğer örnek; Hariciler 'den Kettariyye; Bu fırkanın nispet edildiği şahıs belli değildir. O yüzden es-Seksekî, “Hocasına intisap edenler” diye tabir etmektedir. el-İsferâyîni, böyle bir fırkadan bahsetmemiştir.³⁰³ el-Bağdadî'de böyle bir fırkadan bahsetmemiştir.³⁰⁴

Mürchie'den Haşviyye; kimseye nispet etmeden açıkladığı bu fırkanın, Allah, sakalsız bıyiksız, kıvrıcık saçlı, ayaklarında altından ayakkabısı olan bir genç suretindedir. Arife ve her cuma günleri, kırmızı bir devenin üzerine iner. es-Seksekî;

---

³⁰⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

³⁰¹ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, Tartışmalı ilmi ihtisas Toplantıları, 1-15, Eylül 2005, s. 437.

³⁰² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 17.

³⁰³ el-İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 45.

³⁰⁴ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 72.

Allah onlara lanet etsin diyerek, bu fırkanın İslam akaidine uymayan birkaç görüşünü daha anlatmaktadır.³⁰⁵ Mürchie'den İlhamiyye; es-Seksekî, burada da fırka sahibini zikretmemektedir. Bu İtikada mensup olanlar şöyle demektedirler; Hükümler, Kur'ân, Sünnet ve Kıyas'tan delil olmaksızın ilham ile bilinir. Çünkü Allah'ın belirlemiş olduğu bir hüküm yoktur. es-Seksekî, bunların Mezheplerin içerisinde en pis Mezhep olduğunu belirterek şöyle demektedir; onların çoğu dalalettedir. Çünkü onlar, ansızın içlerine doğan bilgiyle hüküm verirler. Hiçbir delile dayandırmadan hüküm verirler.³⁰⁶

Muhaciriyye fırkası'nın da herhangi bir müellifinden ya da liderinden bahsetmeden; Bu Fırkaya müntesip olanlar, aynı şekilde Allah'ın cisminin olduğunu savunurlar. Enbiya'nın da Hırsızlık, Zina gibi günahlara karşı Masum olmadığını, Risalet'i tebliğ noktasında ise Yalan günahından masum olduklarını söylerler.³⁰⁷ Bir diğer örnek ise, Süfestailer; es-Seksekî, bu fırkayı da kimseye nispet etmeden açıklamıştır. Onlar, eşyanın hakikatinin olmadığını söyler, ilmi de inkâr ederler. Onlara göre eşyanın bütünü tevehhüm, tıpkı hayal gibidir. Bu görüşlerini; bir adam, kendini bir aynada görmüştür. Yine Ağaç suda ters-yüz olarak görünür, gibi fikirlerle delillendirmiştir.³⁰⁸ es-Seksekî; Lafziyye fırkasını da kimseye nispet etmeden açıklamıştır. Onlar, "Kur'ân'ın lafzı mahlûktur" dedikleri için, Lafziyye olarak isimlendirilmişlerdir. Onlara göre, "Allah'ın kelamı duyulan bir şey değil, mana olan bir şeydir", dedikleri için ana bünyeden ayrılmışlardır.³⁰⁹ İbahiyye fırkası için; Bu fırkaya mensup olanlar, " savundukları fikirlerden dolayı İbahiyye (mubah görenler) olarak isimlendirilirler." Onlara göre; Bütün eşya mübahlık üzerinedir. Çünkü eşya, Allah'a bir zarar vermez. Günah işlemeyi de mubah kılıp iman ettiler. Böylelikle Allah'a âsi olup, Kur'ân'da indirdiklerine de muhalif oldular.³¹⁰

es-Seksekî, Rafiziyye ana fırkasını anlatırken, "Onlar, Ebubekir ve Ömer'i reddettikleri için Rafiziyye olarak isimlendirilmiştir." Derken, kimin bu isimlendirmeyi yaptığı hakkında hiçbir malumat vermez.³¹¹ Şia'dan Nusayriyye; es-Seksekî, bu fırkanın

---

³⁰⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 39.

³⁰⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 40.

³⁰⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 40.

³⁰⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 42.

³⁰⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 44.

³¹⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 49.

³¹¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65.

herhangi bir hocaya nispet edilmediğini söyler. Onlar, Ali'nin İlah olduğunu iddia ederler. Yine onlar, Hz. Peygamber'in kızı Fatıma'ya, Hüseyin'e ve Hasan'a en çirkin sözlerle söverler. Onlar; Ali'nin katili Abdurrahman İbn Mülcem'in, onun ölümsüz ruhunu, toprak bedenden kurtardığı için insanların en hayırlısı olduğunu söylerler.³¹² İmamiyye fırkasını, 12 imamı kabul ettikleri için böyle isimlendirilmişlerdir. Günümüzde de Şia'nın kabul ettiği 12 İmam'ın tamamının ismini zikrederek³¹³ şöyle demektedirler; 12. İmam olan Muhammed b. Ali, yeni bir şariat ile gelecek ve zulüm ile dolu olan dünyayı adalet ile dolduracaktır.

es-Seksekî, Rafızıyye'den Ğurabiyye fırkasını da herhangi bir şahsa değil, bir görüş etrafında birleşen bir topluluğa nispet eder. Ğurabiler'e göre, Allah nübüvveti Ali'ye gönderecekti ancak, kargaların birbirlerine benzedikleri gibi insanlar da birbirlerine benzerler. Bundan dolayı Cebrail Ali ile Hz. Muhammedi karıştırdı. Cebrail hata ederek nübüvveti Hz. Muhammed'e verdi. es-Seksekî, bu fırkaya Kamiliyye'de dendiğini, Ebi Kamil'in ashabının olduğunu da belirtmiş, ancak *et-Tabsir fi'd-Din* eserine baktığımızda, Kâmilîyye fırkasının bu görüşlere sahip olmadığını görmekteyiz.³¹⁴ Muntazıra; Onlar imamın ortaya çıkışını bekleyip, O'nun nerede olduğunu bilmezler. Onlara göre Bağdat'ta on iki bin kişilik ordusu olan bir devlet ortaya çıkacak, bazılarına göre bu on iki bin asker mehdiyi beklemektedir. Onlara göre Mehdi, Fatıma'nın çocuklarından olacak. Bu fırkanın acem ülkesinde meşhur olduğu, Kur'an'ın değiştirildiğini ve noksan bırakıldığını iddia ettikleri söylenmektedir.³¹⁵

Yukarıda örneklerini verdiğimiz fırkaların görüşlerini kimin tarafından söylendiği konusunda es-Seksekî'de hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Anonim olarak da isimlendirilen, herhangi bir konuda söylenmiş olan fikirleri, kimin söylediği/yazdığı bilinmeyen rivayetler es-Seksekî'de oldukça fazla olduğunu görmekteyiz.

---

³¹² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 67.

³¹³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 68.

³¹⁴ el-İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 35.

³¹⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 74.

3. BÖLÜM

3.1. *EL-BURHÂN Fİ MA'RİFETİ AKAİD-İ EHLİ'L-EDYÂN*'IN İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ MAKALAT VE FIRAK GELENEĞİ İÇİNDEKİ YERİ

3.1.1. *el-Burhân*'ın Klasik Dönem İslam Mezhepleri Tarihindeki Yeri

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı, erken sayılabilecek bir dönemde ortaya çıkmaya başladığından, es-Seksekî'nin yaşadığı Hicri 683 yılına gelindiğinde, İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı, bir sisteme oturmuş, onlarca eser ve makale yazılmıştır. Biz de hem es-Seksekî'den önce yaşamış, hem de muasırı sayılabilecek, objektif eserler telif eden ve bu alanda ön plana çıkmış bazı müelliflerin eserleri ile mukayeseli bir şekilde, es-Seksekî'nin bu alandaki yerini izah etmeye çalışacağız.

es-Seksekî'den önce yaşamış ve birçok konuda kendisiyle mukayese yapabileceğimiz bazı eserleri şöyle sıralayabiliriz:

- a) Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'ari (H. 330), *el-Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'ihtilafu'l-Musallin*.
- b) Ebu Hüseyin Mühammed b. Ahmed Abdurrahman el-Malatî (H. 377), *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehl-i Ehva ve'l-Bida'*.
- c) Ebu Mansur Abdulkahir Tahir b. Muhammed el-Bağdadî (H. 429), *el-Farku beyne'l-Fırak*.
- d) Muhammed Abdülkerim eş-Şehristanî (H. 469), *el-Milel ve'n-Nihâl*.
- e) Ebu Müzaffer el-İsferâyînî (H. 471), *et-Tabsîr fi'd-Din*.
- f) Ebu Muhammed el-Yemenî (Hicri 7. Asır), *Akaidü's-Selâse ve's-Sebîn fırka*.

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığında üretilmiş eserleri incelediğimizde, 73 fırka hadisine dayalı olarak, öncelikle ana fırkaların belirlendiğini, sonra alt fırkalarının açıklandığını daha sonra da kurtuluşa eren fırka olan, Fırka-i Naciye'yi açıkladıklarını görmekteyiz. Bu durumu, Eş'ari de Ebu Muhammed'de el-Bağdadî'de de baktığımızda, aynı usulü görmekteyiz. es-Seksekî'ye baktığımızda, *el-Burhân*'ın muhtasar sayılabilecek bir yapısının olduğunu görmekteyiz.³¹⁶ Kendisinden önce yaşamış olan müelliflere baktığımızda, genel itibariyle fırkaların isimlerini, ortaya çıktıkları coğrafyaları vb. önemli hususları aktarmaya çalışmışlardır.³¹⁷ Buna karşın es-Seksekî,

³¹⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 45.

³¹⁷ Bkz. Eş'ari, *a.g.e.*, s. 200-204.

özellikle bazı fırkaları o kadar kısa aktarmış ki, fırka hakkında bir görüşten başka hiçbir malumat bulunmamaktadır. Örneğin, Reşidiyye/Rüşeydiyye fırkası için; onlara göre Zekâta vacip olan; 10'un yarısıdır. Yağmurla da yetişse, sulamayla da yetişse fark etmez.³¹⁸ Ebu Muhammed el-Yemenî, bu fırkaya eserinde yer vermemiştir.³¹⁹ Eş'ari ise, Rüşeydiyye olarak adlandırdığı bu fırka için, ister akarsularla ister kuyulardan çıkartılan sularla sulansın, 10'un yarısı zekât verilir. Daha sonra bu fikirlerinden, “ Ziyad b. Abdurrahman” adında birinin karşı çıkmasıyla vazgeçtiler, bilgisiyle aktarmıştır.³²⁰

Şe-Şehristani, bu fırkayı Sealibenin alt kollarından biri olarak, Rüşeydiyye ya da Uşriyye diye adlandırmış, nehirler ve kanallar vasıtasıyla sulanan arazi mahsulatından verilmesi gerekenin öşrün yarısı olduğunu belirtir. Ancak Ziyad b. Abdurrahman'ın, öşrün tam olarak verilmesi gerektiğini, bundan önce öşrün yarısı verilir diyenlerle de irtibatın kesilmemesi gerektiğini belirterek iki fırkaya ayrıldılar, demektedir.³²¹ el-İsferâyîni'de eserinde Reşidiyye/Rüşeydiyye adında bir fırkadan bahsetmemiştir.³²² el-Bağdadi, Sealibe'nin alt fırkalarından biri olarak tasnif ettiği, Rüşeydiyye olarak adlandırdığı bu fırka için; “ Reşit adında birine nispet edilmiş olup, nehir sularından ya da pınarlardan sulanan arazilerden öşrün yarısı verileceğini, yağmur suyuyla sulandığında öşrün tamamı verileceğini, iddia ederek ana bünyeden ayrılmışlardır.³²³

Bir diğer örnek, Hariciyye'den Meymuniyye fırkası için es-Seksekî; Bu fırkaya mensup olanlar, kız çocukların kızları ve erkek çocuklarının kızlarıyla evlenmeye cevaz verirler.³²⁴ el-İsferâyîni, eserinde Meymuniyye'yi Müslüman fırkalarından sayılamayacağını söyler. Çünkü onlar, kız çocukların kızlarıyla evlenmeye cevaz verirler.³²⁵ Ebu Muhammed el-Yemenî, el-Meymuniyye fırkasına eserinde yer vermemiştir.³²⁶ Eş'ari, Meymuniyye fırkasını, el-Acaride'nin alt kollarından biri olarak tasnif etmiştir. Eş'ari Meymuniyye fırkasının görüşlerini şöyle aktarmaktadır; “ Allah, amellerin sorumluluğunu kullara bırakmış, mükellef kıldığı her şeye güçlerinin

³¹⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 26.

³¹⁹ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, s. 21-42.

³²⁰ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 168.

³²¹ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 134-135.

³²² el-İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 45-71.

³²³ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 95.

³²⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 28.

³²⁵ el-İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 24.

³²⁶ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, s. 21-42.

yetebileceği bir istitaat vermiş, onlar küfre de imana da güç yetirebilirler. Allahın kullarının fiillerinde hiçbir iradesi yoktur. Allah, kullarının fiillerini de yaratmamıştır.”³²⁷

eş-Şehristânî, Meymuniyye fırkasını, Acaride fırkasının alt kollarından biri olarak tasnif edip bu fırka için; Meymun b. Halid’in mensupları olup, hayır ve şerrin kuldan olduğunu, fiili halk ve ibda etmenin kula ait olduğunu, istitaatin fiilden önce bulunduğunu, Allahın şerri değil, hayrı murad ettiğini, kulların işlediği masiyetlerde onun meşietinin bulunmadığını belirterek el-Acaride’den ayrılmıştır. Ayrıca, eş-Şehristânî, bu fırkanın, “ Allah, Kız evlatların, kız ve erkek kardeşin kızlarının nikâhlanmasını haram kılmamış, fakat onların evlatlarıyla nikâhlanmayı haram kılmışlardır.” demektedir.³²⁸

el-Bağdadi, Meymuniyye fırkasını açıklarken, Acaride’nin alt kollarının aşırılarından olup, İslam fırkalarının arasında sayılamayacağını belirtip,³²⁹ eserinin bir bölümünü de İslam fırkaları gibi görünüp, İslam fırkalarından sayılamayacağını söylediği bölümde, el-Meymuniyye fırkası için; Hariciyye’den el-Acaride fırkasından ayrılan el-Meymun adında birine izafe edilmiştir. Bu kişi, başta el-Acaride fırkasına mensupken, daha sonra irade, istitaat ve kader konusunda el-Acaride’den ayrılmıştır. Müşriklerin çocukları cennetliklerdir. Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Âişe ve günah işleyenleri tekfir ile itham eder. Evlatların kızları ve kardeşlerin kızlarıyla nikâhlanmayı helal sayıp, buna delil olarak; Allah, nesep olarak yakın olan anne, kendi kızı, kız kardeş, hala, teyze, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşin kızlarını haram kılmış ama öz kızının kızlarını, erkek çocuğunun kızlarını, kız kardeşin kızlarının kızlarını haram olarak zikretmediği için helaldir demiştir.³³⁰

Meymuniyye’nin, Yusuf süresinin Kur’ân’dan bir süre olmadığını savunduğunu belirten el-Bağdadi, bu fırkanın Mecusilerden çok fazla etkilendiğini belirterek İslam fırkalarından sayılamayacağını aktarmıştır.³³¹

---

³²⁷ Eş’ari, *a.g.e.*, s. 164.

³²⁸ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 132.

³²⁹ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 72.

³³⁰ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 245.

³³¹ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 246.

es-Seksekî eserinde, İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının temel sorunlarından biri olan, fırkalar hakkında şahıs, zaman, mekân ve fırkanın tanınması açısından gerekli olan temel fikirlerin yansıtılması hususunu, çok az da olsa yer vermiştir. Örneğin; Rafızıyye'den İsmailiyye fırkasının, kurucusunun ismin ve nesebini, nerede ortaya çıktığını, felsefi fikirlerini, ortaya koydukları eserlerini, İtikadi görüşlerini, sakınılması gereken fikirlerini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur.³³² Bu duruma örnek olarak sunabileceğimiz bir diğer fırka, Rafızıyye'den et-Tarifıyye fırkasıdır.³³³ İslam Mezhepleri Tarihi'nin diğer müelliflerine baktığımızda, bu fırkaların bu kadar detaylı anlatımını sadece Ebu Muhammed el-Yemenî'de görmekteyiz.³³⁴

Klasik İslam Mezhepleri Tarihçilerinin birçoğunun eserlerine baktığımızda, fırkaları tasnif şekillerinin 73 fırka hadisinden hareketle yapıldığını görmekteyiz. es-Seksekî, eserinin mukaddimesinde, 73 fırka hadisini zikrederek, ana fırka ve tali fırkaların sayısını 'tutturamasa da' tamamen bu sistem üzerinde inşa etmeye çalıştığını görmekteyiz.³³⁵ es-Seksekî'nin kendisinden etkilendiği ve selefi olan Ebu Muhammed el-Yemenî'de, fırkalarının tasnif şeklini, eserinde naklettiği 73 fırka hadisi üzerine inşa ettiğini görmekteyiz.³³⁶ el-Bağdadi'nin eserine baktığımızda, 73 fırka hadisini farklı rivayetlerini aktararak sıhhatini eserinde tartışmış, bu hadisi Mervi hadis olarak değerlendirip, buradaki ayrılıkların fıkıhta değil, furuuda olduğunu belirtmiştir.³³⁷

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığında çok önemli bir yeri bulunan Eş'ari, eserini yazmasının sebeplerini sıralarken, İslamiyetin, ortaya çıkan bazı fikir ayrılıklarından zarar gördüğünü, insanların bilip bilmeden bazı mezheplerin düşüncelerini benimsediğini belirterek, bu mezhepleri açıklayacağını belirtmiştir.³³⁸ Görüldüğü gibi 73 fırka hadisinden hiç bahsetmemiştir. Dolayısıyla fırkaları tasnif ederken, herhangi bir kalıba göre tasnif yöntemi benimsememiş, objektif olarak İslam'a muhalif olarak gördüğü fırkaları tarafsız bir şekilde, onların kendilerini tanıttığı gibi aktarmıştır. es-Seksekî'nin eserinde böyle bir duruma rastlayamamaktayız. O, bazı fırkaları aşağılayıcı,

---

³³² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 81-85.

³³³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 78.

³³⁴ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C1 s. 489.

³³⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13-14.

³³⁶ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C1, s. 2.

³³⁷ el-Bağdadi, *a.g.e.*, s. 26-27.

³³⁸ Eş'ari, *a.g.e.*, s. 33.

bazı fırkaları reddiyeci, bazı fırkaları da tamamen kendi görüşüne göre taraflı bir şekilde aktarmıştır.³³⁹

es-Seksekî, eserinde uyguladığı mezhepler tarihi yazıcılığı modellerinden “ Fırka merkezli mezhepler tarihi yazıcılığı” modelini seçmiştir. Kendisinden önce yaşamış ve kendisinden en çok etkilendiği müellif Ebu Muhammed el-Yemenî, eserinde hem fırka hem de konu merkezli bir yazım modeli seçmiştir.³⁴⁰ Eş’ari ’nin eserini incelediğimizde, daha karmaşık bir düzen görmekteyiz. İlk başlarda fırka merkezli bir yazım modelini benimseyen Eş’ari, eserinin ileriki bölümlerinde konulara ağırlık vererek, insanların ihtilafa düştüğü meseleleri ve fırkaların fikirlerini ön planda tutarak, konu merkezli bir metot izlemiştir.³⁴¹ el-Bağdadi, eserinde fırka merkezli yazım modelini tercih etmiştir.³⁴²

Bu bilgiler doğrultusunda es-Seksekî’nin *el-Burhân* eseri, İslam Mezhepleri Tarihi eserlerinin içerisinde, fırkaları özet ve derli toplu sunumuyla önemli bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, günümüze ulaşmış olan İslam Mezhepleri Tarihi eserleriyle *el-Burhân*’ı karşılaştırdığımızda, fırkalar hakkında verdiği malumatların yetersizliği, fırkalara karşı sergilemiş olduğu sert tutumu, reddiyeci ve aşağılayıcı bir dil kullanması, onu kendisinden önce yazılmış olan eserlerin gölgesinde bırakmıştır.

3.1.2. *el-Burhân*’ın Ashâbu’l-Hadîs Makalat Geleneği İçindeki Yeri

İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı, erken dönem sayılabilecek bir zamanda başlamıştır. Hz. Peygamber’in vefatından kısa bir süre sonra ortaya çıkan siyasi, sosyal ve içtimai problemler, fikir ayrılıklarına hatta toplumsal ayrışmalara kadar ilerledi. Cemel ve Sıffin savaşları başta olmak üzere, Osman’ın öldürülmesi, Ali’nin tahkim olayını kabul etmesi gibi önemli olaylar neticesinde, artık İslam Tarihi sahnesine derin fikir ayrılıklarının çıkmaya başladığını görmekteyiz. Bu fikir ayrılıkları neticesinde ortaya çıkan ayrışmalardan, müellifler başlangıçta, karşı çıktıkları fikirlere/guruplara reddiye amaçlı küçük makaleler yazmışlardır. 73 fırka hadisinin de etkisiyle, kısa bir süre sonra müellifler, reddiyelerini genişletip, Cehennemde olacaklarını düşündükleri

³³⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 28-29-40.

³⁴⁰ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C 1, s. 21-489.

³⁴¹ Eş’ari, *a.g.e.*, s. 66-301.

³⁴² el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 41-317.

72 fırkayı ve Cennete girecek olan Fırka-i Naciye’yi tespiti çalışmışlardır. Kutlu’nun kaydettiğine göre, bu makalelerin artmasıyla, başka fırkalarla benzerlikler olsa da, her müellifin dâhil olduğu bir yazım geleneği oluşmuştur. Bu gelenekleri, a) Harici Fırak Geleneği, b) Mürcii-Maturidi Fırak Geleneği, c) Mutezili-Zeydi Fırak Geleneği, d) Oniki İmamiyye Şiası Makalat Geleneği, e)İsmaili Makalat Geleneği, f) Hadis Taraftarları Fırak Geleneği, g) Eş'ari Fırak Geleneği. Bu gelenekler içinde, tarihi bilinen en erken Makalelerden biri olan, “Harici, Necdet b. Uveymir el-Hanefi(h. 69/m. 688), *Makâle*, adlı eseridir.³⁴³

es-Seksekî’nin *el-Burhân* adlı eserinin, İslam Mezhepleri Tarihi yazım geleneklerinden, “Hadis Taraftarları Fırak Geleneği” olan Ashâbu’l-Hadîs makalat geleneği içerisinde yer aldığını görmekteyiz.³⁴⁴ Bu gelenek içerisinde yer alan en önemli eserler; Ahmed b. Hanbel (241/855), *er-Red ale’l-Cehmiyye ve’z-Zanâdika*, el-Malatî, Ebû’l Hüseyin Muhammed b. Ahmed (377/987), *et-Tenbîh ve’r-Red alâ Ehli’l-Ehvâ ve’l-Bida’*, İbn Batta el-'Akberî (387/997), *Kitâbü’ş-Şerh ve’l-İbâne*, Kutlu, ek;1 de sıralamış olduğu “ bize ulaşılmış makalat türü eserler” kısmında zikretmiş olsa da, “Makalat türü eserlerin mezhebi geleneklere göre tasnifi” kısmında zikretmemiş olduğu; Ebu Muhammed el-Yemenî(Hicri 6. Asır.), *Akaidu’s-Selâse ve’s-Sebin fırka*, Son olarak, araştırmasını yaptığımız; es-Seksekî, Ebû'l-Fazl Abbâs b. Mansûr b. Osmân (683/1284), *el-Burhân fî Ma'rifet-i Akâid-i Ehli'l-Edyân*, adlı eseri, Ashâbu’l-Hadîs geleneği içerisinde bulunan eserler ile karşılaştırarak, *el-Burhân*’ın bu gelenek içerisindeki yerini tespit etmeye çalışacağız.³⁴⁵

es-Seksekî, eserinde savunduğu görüşlerle Ehl-i Hadis’ten bir âlim olduğunu da anlayabilmekteyiz. Fırka-i Naciye’yi aktarırken: “Kurtuluşa ermiş olan fırka, hidayet ve istikamet üzere olan Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaattir. es-Seksekî, dalalette olan bütün fırkaların, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaati, hakka uygun olmayan isimlerle isimlendirdiğini, bu fırkaların, Ehl-i Sünnete haset edip, iftira atarak, Ehl-i Sünnetin itikat etmediği birtakım düşünce ve isimlendirmelerle, sanki Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat bu görüşlere

---

³⁴³ Kutlu, “Usul Sorunu”, s. 409.

³⁴⁴ Kutlu, *a.g.e.*, s. 408.

³⁴⁵ Kutlu, *a.g.e.*, s. 409.

itikat ediyormuş gibi gösterme gayretine girdiklerini ifade etmiştir.³⁴⁶

Örneğin, Ehl-i Sünneti Kaderiyye olarak isimlendirip şöyle dediler; bu fırka, kaderi inkâr edip, kulların yaptığı her şeyin Allah'ın kaza, kader ve iradesi sonucu olduğunu iddia ederler. Yine Ehl-i Sünneti Mürcie olarak isimlendirip şöyle dediler; birisi “ sen Mümin misin?” diye sorduğunda, “ İnşallah ben müminim.” diye cevap verir. Yine Ehl-i Sünneti Cehmiyye olarak isimlendirip şöyle dediler; Allah'ın Hayat, kader ve ilim gibi sıfatlarını ispatlamaya çalışmışlar. Yine Rafıziler, Fırka'î Naciye'yi, İmam'ın seçilmesi ve sözleşme ile göreve getirmek gerekir dediklerinden dolayı onları ‘Nasibe’ diye isimlendirmişlerdir. Yine Cehmiler, Allah'ın İlim, Kudret, Hayat ve benzeri ilahi sıfatların var olduğunu söyledikleri için Ehl-i Sünneti Müşebbihe diye isimlendirmişlerdir.

Ehl-i Sünneti Eş'ariyye diye isimlendirip şöyle dediler; Allah, da harf ve ses ile konuşmuştur. Yine Ğaliyye diye isimlendirip, Ehl-i Sünneti, Hadislere ve selefi salihinin sözlerine ehemmiyet verdiklerinden dolayı Haşeviyye diye isimlendirmiştir. Yine Bâtıniler, Ehl-i Sünneti, çoğunun hata üzerine birleşmelerinin mümkün olmadığı için es-Sevadu'l-A'zam diye isimlendirmişlerdir. Abdullah ibn Zeyd'in arkadaşları olan mensuriler, Fırka-i Naciyye'yi, namazın vacip olduğunu inkâr etmediği halde namazı terk eden Müslümandır dedikleri için Mürcie diye isimlendirmişlerdir. Mensüriler, Ehl-i Sünnetin bu görüşünü, İman sözden ibarettir. Amelden bir cüz değildir diye yorumlamışlardır. es-Seksekî, bu fırkaların söylediği bütün bu sözlerin doğru olmadığını, bilakis bu fırkanın, Hidayet eden hem de hidayete ermiş bir fırka olduğunu, itikatlarının da en sağlam fırka olduğunu söylemektedir.³⁴⁷

es-Seksekî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat 'in inanç ve itikatlarını şöyle açıklar; Kur'an'ın getirdiği, hadislerin haber verdiği ve bütün Ehl-i Sünnet âlimlerinin üzerine icma ettiği sahih İman; Allah hem zatında hem sanatında birdir. Kimseye muhtaç değildir. Ezelidir, Ebedidir. Kalıcıdır. Başlangıcı olmayan bir ezelidir. Sonu olmayan bir ebedidir. Onun ortağı, yardımcısı, arka çıkacağı kimse yoktur. Âlim ve kadirdir. Duyan ve görendir. Onun ne çocuğu ne eşi nede anne babası yoktur. Kendi iradesiyle, dilediğini diler. Önceden olanı da, mevcut olanı da bilir. İşitilen ve anlaşılın kelimelerle

³⁴⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 95.

³⁴⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 95.

konuşandır. Sözlere, harf ve sestem oluşmaktadır. Zengindir, rızık verendir. Her şeyi elinde tutan, eli geniş olandır.

Güzel isimlere ve âli sıfatlara sahiptir. Benzersiz sıfatlarla muttasıftır. Nasranîlerin dediği gibi, Allah'ın benzeri yoktur. Mücessime 'nin dediği gibi Allah'ın cismi, birleşmiş bir cisim değildir. Allah kendi nefsinin ve peygamberi onu ne sıfatlarla vasıflandırıyor ise, O, benzeri ve keyfiyeti olmayan bir sıfatla sıfatlanmaktadır. Bütün insanlara anlaşılacak bir şekilde, Arş'a istiva etmiştir. Cehmiyye ve bazı Sûfilerin dediği gibi, Allah, yaratmış olduğu mahlûkatın bir parçası da değildir. Haluliyye'nin, Allahın mekânlar hülul ettiği fikri de doğru değildir. Onun ilmi her şeyi ihata eder. Onun isteği, ilmi ve yapacağı şeyi eşyadan önce bilir. Dilediği olur, dilemediği bir şey de olmaz. Bütün yaratılmışların yaratıcısı, bütün sanatların sanatkârıdır. Halkın, onun ilmi ve kudretinin dışına çıkması mümkün değildir.

Kulun imanı, Allahın hidayeti ve tevfiği ile dir. Kötülükleri terki, onun korunması ile dir. Onların küfrü, Allahın takdiri ve meşietini ile dir. Hiçbir kul, kendi nefsi için, ne menfaati ne zararı ne ölümü nede hayatı nede dirilmesi kendi elinde değildir. Allah, yaratandır, rızık verendir, yüceltir, alçaltır, yükseltir, zatının keyfiyeti yoktur.

Onun sıfatları da başka sıfatlara benzemez. İyi kulları onu Ahirette görür, kâfirler ise onu göremeyecektir. Ölümün hak olduğuna, kabir azabının hak olduğuna, cennetin hak olduğuna, münker ve nekirin hak olduğuna, tekrar dirilişin hak olduğuna, havzı kevserin hak olduğuna, sırat ve mizanın hak olduğuna, Allah'ın karşısında durmanın hak olduğuna, Hz. Peygamberin şefaatinin, ümmetinin günahkâr olanlarına hak olduğuna inanıyorlar. Allahın hakiki kulları, işlediği iyiliklerin karşılığını umar, büyük günah işleyenleri kâfir olarak görmezler, bunu Allaha bırakırlar.

Allah, eğer azap ederse, bu onun adaletidir. Eğer af ederse, bu Allahın faziletindedir. Allahın hakiki kulları, Müslümanlardan yönetici olanlara karşı gelmez, onu dinler ve itaat ederler. Hz. Peygamberin ashabını da sever, zamanında seçilme sırasına göre önce Ebubekir'i sonra Ömer'i sonra Osman'ı sonra Ali olmak üzere üstünlüklerini kabul ediyorlar. Hz. İsa'nın inişi ve deccalın çıkacağına inanıyorlar. Evliyanın kerametine, ayetlerin inzaline ve miraca inanıyorlar. Dua ve sadakanın, Allahın nezdinde fayda verdiğiğine inanıyorlar. Kitap ve sünnetin ahkâmlarına bağlıdırlar.

Selef-i Salihlere tabi olup, bidatlardan uzak dururlar. Onlara farz olmuş ibadetlerin vacip olduğuna inanıyor, yaptığı ibadetleri de nasıl farz olunmuş ise o şekilde yerine getirirler.

Allah ve Resulü, onlara neyi helal ettiyse onu helal sayar, onlara neyi haram kıldırsa onu haram olarak görüyorlar. Marufu emr eder, münkerden de nehy ederler. Açık olarak haktan yüz çevirmezler. 'ı kerimin göğüslerde saklı olduğuna, dille okunan, kitapta yazılan ve Kur'ân'ın ne mahlûk nede nakıs olduğuna inanıyorlar. Kur'ân'ın helal ettiğini helal, haram ettiğini de haram olarak kabul eder ve Kur'ân'ın ahkâmlarına inanırlar. Kur'ân'ın ezeli ve ebedi olduğuna, peygambere gönderildiğini, süre ve ayetlerden oluştuğuna, Arapların lügatiyle indirildiğine, Allah'ın hakiki kelamı olduğuna, mecaz olmadığına inanıyorlar.

Allah'ın dışındaki bütün mabudların batıl olduğuna, cennet nimetleri dışındaki bütün nimetlerin zail olduğuna inanıyorlar. Allah, tevfiğiyle dilediğini hidayete dilediğini de delalete erdirir. Kullardan, ancak yapabileceklerini ister. Eğer onlardan itaati isterse, onlar itaat eder, Allah onları korunması gereken bir şeyden de korur ise kul, ona muhalefet etmez. Allah, kulunun bütün yaptıklarını ve yapacaklarını ilmiyle biliyor. Allah, yaptığı sorulmaz ama kulunun yaptığı şeyler kuldun sorulur. Eceller bilinmez, ama ameller bilinir. Rızıklar taksim edilmiş, kesmek isteyen kesemez, men eden de men edemez, geri çevirmek isterse bile ona güç yetiremez. Allahın hakiki kulları, onların başına gelen bir musibeti, onlardan geçecek değil, onlara isabet etmeyecek olan bir sıkıntı da onlara sıkıntı etmeyeceğine inanırlar. Onların başına gelecek olan hayır ve şerre razı olurlar. Kuşların uğursuzluklarına, yıldızların hareketlerine ve kehanete de inanmaz, Allaha tevekkül ederler.³⁴⁸ Onlar, Kitaba, Sünnete ve selefi salihine tabii olurlar, yeni ortaya çıkanlara da tabii olmazlar” diyerek, bu görüşünü ortaya koymuştur.³⁴⁹

Ashâbu'l-Hadîs makalat geleneği müelliflerinin eserlerini yazma gerekçelerine baktığımızda, Ebu Muhammed el-Yemenî, “ İnsanların dinlerinde gaflete düştüklerini gördüm. Bidat ve heva ehlinin İslam dininde fesat çıkartmak için ortaya çıkarttıkları

---

³⁴⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 99.

³⁴⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 98.

mezhepleri, muhtasar olarak ortaya çıkartacağım.”³⁵⁰ el-Malatî ise, “Bu kitapta, Müslümanlara selametin yöntemini delilleriyle beraber anlatacağım. Bu kitaba bakan, kolayca anlayabilir, usulünü de ezberleyebilir. Bu kitaba bakanın basireti artar, şerhlerle de anlaşılmasını kolaylaştırdım. Her mevzuyu delilleriyle beraber bütün olarak anlattım. Bütün bunlarla, benim eserimi okuyan kimse, başkasının kitabına bakma ihtiyacı hissetmesin istedim. Ancak, zamanın zorluğunu gördüm ki, bazı kavimlerin Ehl-i Sünnet ’ten uzaklaştıklarını, sözlerinde ve fiillerinde de kötülükler gördüm. Allah, Ehl-i Sünnet’e ve ona müntesip olanlara yardım etsin.”³⁵¹ es-Seksekî; eserini yazmadaki gerekçesini “ilim ve sünnet ehlinin noksanlığını, heva ehlinin de bu durumu suistimal ettiğini, İslam’ın esaslarını yıkmaya çalıştıklarını, mezheplerin bölgelerde, şehirlerde çoğaldığını, avam ve cahillerin de çoğunun bu mezheplere/anlayışlara meylettğini, gördüm. Ben de Hz. Peygamber’in zikrettiği Yemiş Üç Fırka’nın inanç esaslarını muhtasar olarak toplamak istedim.”³⁵² Bununla beraber es-Seksekî; “Yetmiş Üç fırkayı, isimleriyle beraber bazı fasit inançlarını ve onların bize zarar verecek fikirlerini açıklayacağını” belirtmektedir.³⁵³

Görüldüğü gibi müelliflerin hepsi de, eserlerini ortaya koymadaki gayelerini, Ehl-i sünnetten ayrılan Müslümanlara doğru yolu gösterip, zararlı olan fırka ve fikirlerden uzak durmalarını sağlamaktır. Bundan dolayı, eserlerini, fırka ve görüşleri merkeze alarak telif etmiş, ilgili firkanın nerede, ne zaman ve niçin ortaya çıktığından değil, firkanın ana bünyeden ayrıldığı görüşü zikretmekle yetinmişlerdir.³⁵⁴

Kutlu’ya göre; İslam düşüncesinde gelenekçi-muhafazakâr dini zihniyetin en tipik temsilcileri, Hadis Taraftarlarıdır. Hadis Taraftarları, Müslümanların içinde buldukları parçalanmışlıktan kurtarmak, toplum hayatını, Hz. Peygamber dönemine göre şekillendirip, birlik ve bütünlük içerisinde yaşatmak için, Kitap’ın yanı sıra, Hz. Peygamber’in hadisleri ve sahabe ve tabiinin sözlerinde olduğuna inanırlar. Bunları bir araya toplayıp, konularına göre tasnif eden, görüşlerini hadislere dayandıran, onlara bağlanmayı teşvik eden Kitap ve Hadis’ten bağımsız re’y kullanmaktan sakındıran ve

³⁵⁰ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, s. 1-2.

³⁵¹ Ebu Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Malatî, eş-Şafii (H. 377), *Et-Tenbiyet’u ve’r-Red ala ehl-i el-Ehva ve’l-Bid’a*, Mektebet’u el-Menar, Beyrut, 1968, s. 13-14.

³⁵² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13.

³⁵³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 14.

³⁵⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 45; el-Malatî, *a.g.e.*, s.60; Ebu Muhammed, *a.g.e.*, C I, s. 32.

onu kullananları eleştiren bir zihniyetin adı olmuştur. Sünnet ve asar merkezli bir din ve dünya görüşü bu minval üzere geliştirildi.³⁵⁵

es-Seksekî; Sünnet önceliği olan bir müellif olduğu için, bazı fırkaların görüşlerini hadislerle karşılaştırmıştır. Örneğin; Hariciyye fırkasını aktarırken, Ali'nin haber verdiği bir hadiste Hz. Muhammed; “ümetim ihtilafa düşecek ve fırkalara bölünecektir. Kötü söz söyleyip kötü fiiller yapacaklar. Kur'ân okuyacaklar ama okudukları boğazlarından aşağı inmeyecek. Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacaklar. Onlar yaratılmışların en müzminlerindedir, insanları Allah'ın kitabına davet ederler ama ondan kendilerinin nasibi yoktur” demektedir.³⁵⁶

Hariciyye'nin Ezarika fırkasını aktarırken, “ Onlar, İslam ehliyle savaşır, puta tapanlarla savaşmazlar.” Mealindeki hadisi, Rafızıyye'den İmamiyye'yi aktarırken, “ On ikinci imam olan, Muhammed b. Ali, yeni şariat ile gelip, yeryüzünü adalet ile dolduracak ve Ali bulutların üzerinde ne güzeldir’,” hadislerini, Berahime'den Dehriyye'yi aktarırken, “Dehriyye'ye sövmeyiniz, çünkü dehr, Allah'tır.” Rivayetlerini hiçbir delil ve dayanak ortaya koymadan, hadislerin sahih olup olmadığını değerlendirmeden, ilgili fırkaları aşağılamak için, onların adına zikretmiştir.³⁵⁷

Ashâbu'l-Hadîs fırak geleneği müelliflerinin tasnif şekillerini karşılaştırdığımızda, el-Malatî'nin fırkaları tasnifinin daha dağınık olduğunu, ana fırkaların sunuş biçiminde ve tali fırkaları alt kollara ayırmasıyla biraz farklılık göstermiştir.³⁵⁸ el-Malatî, eserinde ana fırkaların sayısını, Zenadîka'yı 5 alt fırkaya, Cehmiyye'yi 8 alt fırkaya, Kaderiyye'yi 7 alt fırkaya, Mürcie'yi 12 alt fırkaya, Rafızıyye'yi 15 alt fırkaya, Haruriyye'yi de 25 alt fırkaya ayırarak, 72 fırka oluşturmayı hedeflese de, fırkaları açıklarken bu sayıyı tutturamadığını görmekteyiz.³⁵⁹ Ebu Muhammed el-Yemenî ve onun tasnif şeklinden etkilenen es-Seksekî, $4 \times 18 + 1 = 73$ tasnif şeklini daha derli toplu bir şekilde sunmuşlardır ancak, onlar da zaman zaman

---

³⁵⁵ Kutlu, *a.g.e.*, s. 427.

³⁵⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 18.

³⁵⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13-18-21-68-88.

³⁵⁸ Bkz. el-Malatî, *a.g.e.*, s. 32-33, Zeydiyye fırkasını 4 alt fırkaya ayırmıştır. Bunu es-Seksekî'de görmemekteyiz.

³⁵⁹ el-Malatî, *a.g.e.*, s. 91.

firkaların sayılarında sorun yaşamışlardır.³⁶⁰

es-Seksekî, ana fırka ve alt firkaları düzenlerken, ilk önce tahkim olayından sonra Ali'den ayrılan Haricilerden başlamış, sonra İman noktasında görüşler ileri süren Mürcie, sıfatlar konusunda ön plana çıkan Mutezile ve kendi bölgesinde yaygın olan ve İslam'a zarar verdiğini düşündüğü Rafızıyye'yi de zikrettikten sonra, Fırka-i Naciyye'yi sunmuştur.³⁶¹ Bu düzenin daha dağınık şeklini el-Malati'de görsek de, Ebu Muhammed el-Yemenî'nin eserinde de bu düzeni aynen görmekteyiz.³⁶²

Ashâbu'l-Hadîs makalat geleneği içerisinde bulunan müelliflerin firkaları açıklama biçimine baktığımızda, müellifler herhangi bir görüşü kimin söylediğine değil de daha çok görüşünde nelerden bahsettiğine önem vermişlerdir. Öyle ki bazen İslam hukukunu ya da felsefe bilimini ilgilendiren bir konudan, müstakil firkalar ortaya çıkartmışlardır. Örneğin; Hariciyye'den Reşidiyye fırkasının, “ Zekâtta vacip olan; 10'un yarısıdır. Yağmurla da yetişse, sulamayla da yetişse fark etmez.”³⁶³ Görüşünün fikhi bir boyutunun olduğu, Mürcie'den Süfestâiyye için; “ Eşyanın hakikatinin olmadığını söyleyerek ilmi de inkâr ederler.” Onlara göre eşyanın bütünü tıpkı hayal gibidir. Bu görüşlerini de şöyle delillendirirler; bir adam, kendini bir aynada ters görmüştür. Ağaç suda ters-yüz olarak görünür. Bir öğrenci kendi hocalarından birinden ders alıyordu. Öğrenci dersi anlatmaya başladı ve Süfestâiyye'nin inançlarına geldiğinde, bu itikatları hoş görmediğini belirterek hocanın yanına yaklaşır, hocaya bir tokat vurdu. Hoca; bu nedir? Öğrenci; bu bir rüyadır ve uykumda gördüm der. Hoca da susar.³⁶⁴ Görüşünün de felsefi bir görüş olduğu gayet açıktır.

İslam Mezhepleri Tarihi'nin diğer müellifleriyle karşılaştığımızda, Fahrüddin er-Razî'nin es-Seksekî'den daha özet bilgilerle firkaları aktarmasına karşın,³⁶⁵ Eş'ari, eş-Şehristani, el-Bağdadi ve el-İsferâyînî,³⁶⁶ gibi müellifler, firkaları daha ayrıntılı ele almıştır. Ebu Muhammed el-Yemenî'de firkaların kabul ettiği görüşleri 'fasıl' başlıkları

³⁶⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

³⁶¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 75.

³⁶² Bkz. Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s. 486.

³⁶³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 26.

³⁶⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 42.

³⁶⁵ Fahrüddin er-Razî, *a.g.e.*, s. 93.

³⁶⁶ Bkz.; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 49 ; el-İsferâyînî, *a.g.e.* s.76; eş-Şehristânî, *a.g.e.* s.157; Eş'ari, *a.g.e.*, s.127.

altında genel çerçeveleriyle tartışmış, fırkaların görüşlerini ayet ve hadislerle reddiyeler sunarak çürütmeye çalışmıştır.³⁶⁷ Bu durumu es-Seksekî'nin özet mahiyetindeki görüşlerinde görememekteyiz.³⁶⁸

Hariciyye'den Ezarika için; Nafi b. el-Ezrak el-Hanefî ye nisbet edilmektedir. Nafi b. el-Ezrak, Basra Haricilerin Lideridir. Künyesi Ebu Raşid'dir. Ebu Raşid, Cesaretli olup, Kur'ân ilmi üzerine Hatip birisiydi. Ebu Raşid, Haricilerin arasında ilk ihtilaf çıkararak kişidir. Ebu Raşid'in İbn Abbas ile birçok konuda diyalogları vardır. Ebu Raşid şöyle derdi; İmanını açıkça söyleyebildiğinin dışında ki yerler küfür topraklarıdır. Onların kestikleri kurbanlar helal değildir. Nikâhları da yoktur, mirasçı da olamazlar. Yaşlıların, çocukların, körlerin ve topalların öldürülmesi de mubahtır. Yahudi, Mecüsi ve Nasranîlerin de Ehl-i Zimme olsalar dahi katledilmeleri haramdır. es-Seksekî bu görüşe mukabil hadisi şerifle cevap vermiştir. Hadis: “ Onlar Ehl-i İslam'ı öldürürler, ama Diğer Dinlere mensup olanlara dokunmazlar.”³⁶⁹ Yine Hariciyye'den Şemrahiyye fırkası için; Abdullah b. Şemrah'ın ashabıdır. Hocalarından biri olup, eserlerini yazmıştır. Abdullah b. Şemrah ve ashabı şu fikirlerle ayrılmışlardır; Fitne diyarında Anne-Baba'nın, Müslüman olsalar bile, zaruret dışında öldürülmesini caiz görürler. es-Seksekî; burada fırkanın görüşünün yanlış olduğunu “Anne-Babanıza İyilik yapın”³⁷⁰ ayetini delil getirerek çürütmüştür. Aynı durum Tarafiyye ve İsmailiyye fırkaları için söz konusu değildir.³⁷¹ Yaşadığı bölgenin en yaygın fırkaları olsa gerek, insanların bu fırkalara karşı daha dikkatli olması için, daha ayrıntılı ve net bilgiler aktarılmıştır.

Ashâbu'l-Hadîs makalat geleneği içerisinde bulunan eserleri karşılaştırdığımızda, el-Malati (h. 377), '*et-Tenbih*' eserini, 73 fırka hadisi modeline göre telif etmeyi düşünmesine rağmen, 91. Sayfasında belirtmiş olduğu bu sayıyı açıklama bölümünde tutturamamış, fırkaları düzensiz ve yontemsiz bir şekilde aktarmıştır.³⁷² Daha sonraki dönemde yaşayan Ebu Muhammed el-Yemenî 'ye baktığımızda, o da el-Malati gibi 73 fırka hadisi modeli olan $18 \times 4 + 1 = 73$ formülünü

³⁶⁷ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s. 384.

³⁶⁸ es-Seksekî, '*el-Burhân*' eser boyunca.

³⁶⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 20.

³⁷⁰ Bakara süresi 246.ayet.

³⁷¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 78-81.

³⁷² el-Malatî, *a.g.e.*, s. 91.

eserinde uygulamış ve daha düzenli, tertipli ve anlaşılır bir biçimde fırkaları sunabilmiştir.³⁷³ es-Seksekî, el-Malati ve Ebu Muhammed gibi 73 fırka hadisi modelini eserinde uygulamıştır.³⁷⁴

Ashâbu'l-Hadîs makalat geleneği içerisinde bulunan eserlerin içerikleri konusunda yaptığımız bir karşılaştırmada, el-Malati, Mutezile fırkasını aktarırken, Ömer, Ali, Talha, Ebubekir, Aişe, Said, Abdurrahman b. Avf ve Hz. Muhammedin bütün hanımları cennetlidir ancak, Ali onların içerisinde en faziletlisidir. Yine bu fırkaya göre, Usulul-u Hamse olan, tevhid, adalet, emr-i bil maruf ve'n-Nehy anil münker, el-Menziletu beyne'l-Menzileteyn ve vaiid'e inanmak farzdır.³⁷⁵ Mutezile'nin kelam sahibi, insanlarla cedelleşen, nazar ve istinbatlarla insanlara karşı deliller getiren, işitsel ilim ile akli ilmi birbirinden ayıran bir fırka olduğunu belirtenlerin, kendilerini Mutezile olarak isimlendirdiğini belirtir. Allah, birdir ve kadimdir, onun hiçbir benzeri yoktur, o doğru sözlüdür, yalan söylemez ve vaadinde de durur. Onlara göre yetişkin ve akıllı bir kişi sağlam imanından sonra günah işlerse, ne mümin, ne Müslim ne de kâfirdir. O, iki konum arasında, fasık olur.³⁷⁶ el-Malati, Mutezile fırkasının Basra kolundan ve daha birçok görüşünden bahsederken, es-Seksekî, Mutezile fırkası için; onlara hak yolundan ayrıldıkları (İ'tizal) için, Müslümanların söylediklerinden ayrıldıkları için, ayrılanlar anlamında Mu'tezile/Kaderiyye denmiştir. İnsanlar, büyük günah işleme konusunda muhtelif düşüncüler. Örneğin Hariciler, "kâfirdir" derler.³⁷⁷

Ehl-i Sünnet, işledikleri günah ile birlikte "mu'mindir" derler. Vasil b. Ata³⁷⁸, üçüncü bir görüş ihdas ederek, "onlar müslüman da değil, kâfir de değildir" dedi. Böylelikle Hasan-ı Basrî'nin meclisinden ayrıldı. Kulun günah işlemesinde Allah'ın kaza ve kaderini de kabul etmedikleri için, Kaderiyye olarak da isimlendirilmişlerdir. Mu'tezile mezhebi, sıfat, kader ve i'tizal konusunda el-Cehmiyye mezhebi ile aynı fikirleri savunurlar.³⁷⁹ Kim sıfat, kader ve i'tizal görüşlerini benimser ise o mu'tezili olur. Mu'tezile'ye göre, Allah'ın kelamı ve iradesi muhdestir. Allah, yarattıklarının

³⁷³ Bkz. Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.* s.421.

³⁷⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s.67.

³⁷⁵ el-Malatî, *a.g.e.*, s. 35.

³⁷⁶ el-Malatî, *a.g.e.*, s. 37.

³⁷⁷ el-Malatî, *a.g.e.* s. 38.

³⁷⁸ ez-Zirikli, *a.g.e.*, s. 8-108. Vasil bin ata, hicri 80 senesinde Medine'de doğdu, hicri 131'de öldü.

³⁷⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 50.

kelamıyla konuşur. Yine mu'tezileye göre Allah, kulların fiillerini yaratmaz, kullar kendi iradeleriyle fiillerini yaratırlar. İnsan, güç yetirdiği ölçüde eşyayı kullanabilir. Müslümanlardan kim büyük günah işlerse, küfre girmiş olmaz ama imandan çıkar ve cehennemi hak etmiş olur. Hz. Peygamber'in şefaatinde mahrum olur. Mu'tezile'ye göre ölümler için dua da yapılmaz sadaka da verilmez.³⁸⁰ es-Seksekî, Mutezile'nin Usul-i Hamse 'sinden hiç bahsetmemiş ama el-Malati'nin aktardığı fikirlere nazaran o, diğer fikirleri de kısa bir özet mahiyetinde aktarmıştır.

Ebu Muhammed el-Yemenî'ye baktığımızda; Hasan-ı Basrî'nin onlar İ'tizal ettikleri için, onlara Mutezile denilmelidir, demiştir. Mutezililer, sıfatı nefy konusunda birleşirler. Allah'ın, ilim, semi, basar ve kader sıfatlarının olmadığını söylerler. Ebu Muhammed bu duruma, " Allah semii ve basir'dir."³⁸¹ Ayetini delil getirerek, Kur'ân'da bunlar gibi birçok örneğin bulunduğunu ifade ederek, fikirlerini çürütür.³⁸²

Bu örnekleri karşılaştığımızda, el-Malati'nin fırkaları aktarımı hem Ebu Muhammed hem de es-Seksekî'den daha açıklayıcı, daha detaylı ve daha kapsamlı aktardığı açık bir şekilde görülmektedir. Buna karşın, es-Seksekî'nin kısa ve net bilgilerle fırkayı anlatımı, ilgili fırkaları daha iyi tanımamızı sağladığını söyleyebiliriz.

3.1.3. Kendinden Öncekilerden Etkilenmesi

Ashâbu'l-Hadis makalat geleneği içerisinde yer alan müelliflere baktığımızda, es-Seksekî'nin kendisinden en çok etkilendiği müellif, Ebu Muhammed el-Yemenî olarak karşımıza çıkmaktadır. es-Seksekî, eserinde Ebu Muhammed'in hem ismini hem de eserinin ismini birkaç kez zikretmektedir.³⁸³ O'nun, Ebu Muhammed'den doğrudan alıntılar yapması, eserinin etkisinde kaldığının göstergesidir.³⁸⁴

es-Seksekî'nin eserini Ebu Muhammed el-Yemenî'nin eseriyle karşılaştığımızda, birçok ortak yönünün olduğunu görmekteyiz. Bunlardan ilki, her iki müellifin 'de eserlerini ortaya koymadaki amaçlarının neredeyse aynı gerekçelere dayandığını görmekteyiz. es-Seksekî; eserini yazmadaki gerekçesini "ilim ve sünnet

---

³⁸⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 50.

³⁸¹ Şuara süresi, 11. Ayet.

³⁸² Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s. 326.

³⁸³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 82-83.

³⁸⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 82-83.

ehlinin noksanlığını, heva ehlinin de bu durumu suistimal ettiğini, İslam'ın esaslarını yıkmaya çalıştıklarını, mezheplerin bölgelerde, şehirlerde çoğaldığını, avam ve cahillerin de çoğunun bu mezheplere/anlayışlara meylettğini, gördüm. Ben de “Hz. Peygamber'in zikrettiği yetmiş üç fırka'nın inanç esaslarını muhtasar olarak toplamak istedim” diyerek gerekçesini ortaya koymuştur.³⁸⁵

Ebu Muhammed el-Yemenî'nin eserini yazmasındaki gerekçesini incelediğimizde, “ İnsanların dinlerinde gaflette olduklarını, bidat ehlinin bozuk mezheplere meylettiklerini gördüm” açıklamasının ardından 73 fırka hadisini aktarır, eserinin telif gerekçelerini ortaya koymuştur.³⁸⁶

es-Seksekî'nin fırkaları tasnif şekline baktığımızda, Ebu Muhammed el-Yemenî 'ile aynı tasnif şeklini kullandığını görmekteyiz. Her iki müellif de ana fırkaları; Hariciyye, Mürcie, Mu'tezile ve Rafiziyye olarak tasnif edip, ana fırkaların 18'er alt fırkalarının olduğunu belirtip, sonunda Fırka-i Naciyye'yi açıklamışlardır.³⁸⁷ Ancak es-Seksekî, tali fırkaları açıklarken, Rafiziyye ana fırkasının tali fırkaları başta olmak üzere, diğer ana fırkaların tali fırkalarında da Ebu Muhammed el-Yemenî'den farklı isimlendirmeler yapmıştır.³⁸⁸

es-Seksekî'nin Ebu Muhammed el-Yemenî'den etkilendiğini açık bir şekilde gösteren en önemli delillerden biri de, es-Seksekî'nin eserinde Ebu Muhammed el-Yemenî'den doğrudan alıntı yapmasıdır.³⁸⁹ Bu alıntılardan ilki, Rafiziyye fırkasının alt kollarından Tarifiyye fırkasını açıklarken, “Ebu Muhammed eserinde bu hikâyeyi anlatmıştır.”³⁹⁰ Diyerek, doğrudan ismini zikretmesidir. Bu duruma örnek verebileceğimiz ikinci bir alıntı; Rafiziyye'den İsmailiyye alt fırkasını aktarırken, “ Ebu Muhammed dedi ki; bu mezhebin ehli, sözlerine başladıklarında büyük sözler kullanır, tevhitte bahseder, makul konuşur, kalpler onlardan ürkmez.” Sözlerini doğrudan alıntılıyarak sunmuştur.³⁹¹ Yine İsmailiyye fırkasını aktardığı bölümde, “ *Kitabu'l-*

---

³⁸⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 13.

³⁸⁶ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s. 1-2.

³⁸⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 17; Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s. 18-271-325-446.

³⁸⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 17-65.

³⁸⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 82.

³⁹⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 79.

³⁹¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 82.

Fırak'ın sahibi Ebu Muhammed'e atıfta bulunarak; Muhammed b. İsmail'e mensupturlar. İsmaililer Muhammed b. İsmailin bir cevher ve öz gibi korunduğunu, bundan dolayı da herkes tarafından görülmediğini iddia ederler. Onu ancak havas olanlar görür, avam olanlar göremezler. Allah, ümmet içinden en faziletli olarak Ali'yi seçmiştir. İmamlar masum kişilerin zürriyetinden gelir ve en sonuncusu Muhammed b. İsmail'dir. Onlar; tevil hakkı örten bir örtü gibidir, lafız ise kabuk gibidir. Tevil, öz dür ve herkes bu öz'e ulaşamaz. Dua kapısının açık olup olmadığından şüphe eder, dua kapısının avama değil, havas olan kesimeye açık olduğunu belirtirler. Kendi mezheplerinin dışında hiç kimsenin tasnifatlarını ve eserlerini kabul etmezler. Çünkü onları Müslüman olarak kabul etmezler. Kur'ân, onların butlanlarını yalanlar, çünkü onlar, Hz. Peygamber'in tebliğinin bütün insanlara olmadığını savunurlar. es-Seksekî, bunun açık bir iftira olduğunu, böyle bir şeyin imkânsız olduğunu söyler.³⁹² “ es-Seksekî, bu kısımdan sonra *Kitabu'l-Fırak*'ın sahibi, Ebu Muhammed'in sözlerini doğrudan alıntılıyarak, bilgileri aktarmıştır.”³⁹³ Ebu Muhammed el-Yemenî,³⁹⁴ İsmaililerin birçok konuda eser yazdıklarını, birçok konuda da görüş beyan ettiklerini aktarmaktadır. Fakat bu eser ve görüşlerin İslam akaidiyle uyuşmadığını, batıl bilgi ve yalanlarla dolu olduğunu, bu bilgilerin hak olmadığını, Ehl-i Sünnet ve el-Cemaat'ın görüşleri olduğunu düşünen cahil Müslümanlar ve kendilerinin dışında kimsenin inanmadığını belirtmektedir.³⁹⁵

İsmaililer, birçok Şer'i konuda, Namaz, Zekât, Oruç, Hac, Kıyamet, Ba's, Mizan vs. kendi görüşlerini belirtmektedirler. Onlar, Haşrı, kıyameti, yeniden dirilmeyi, hesap gününü, mizanı, sıratı, cenneti ve cehennemi, Allah ve Resülü'nün bildirmesine, sahabesinin yaşamasına, Müminlerin inanmasına, Âlimlerin nakletmesine rağmen bazıları inkâr ederler. Onlar der ki, Kıyamet günü, ölülerin hepsi dirilmeyecek, sadece en faziletli ve en şerefli diriltilecek ve en mutlu zamanlarını yaşayacaklar. Onlar der ki, yeniden dirilme, uykudan ve gafletten uyanmaktır. Mizan konusunda ise; onun hikmet olduğunu, doğru yol olduğunu söylerler. İsmaililere göre, kim Mehdi'nin zuhurundan önce ölürse, yaşadığı dönemin inançlarına göre muamele görür. Ancak, kim

---

³⁹² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 82

³⁹³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 82-83.

³⁹⁴ Geniş bilgi için Bkz, TORU, Ümüt, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2006.

³⁹⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 83.

Mehdi'nin zuhurunda hayatta ise, mehdinin getireceği yeni din ve şeriatı tabi olur. es-Seksekî, bunların hepsinin yalan olduğunu, söz ve batıl inançlarında muvaffak olmamaları hususunda onları Allaha havale eder. es-Seksekî, bütün fırkalar arasında en çok yer ayırdığı fırka, el-İsmailiyye fırkasıdır.³⁹⁶

Ebu Muhammed el-Yemenî'nin *Kitabu'l-Fırak* eserinde İsmailiyye fırkasının sahip olduğu eser ve görüşlerin birçoğunu aktardığı bölümü, es-Seksekî *el-Burhân* eserinde özet mahiyetinde sayılabilecek bilgilerle zikretmiştir.³⁹⁷

es-Seksekî, sadece Ebu Muhammed el-Yemenî'den etkilenmemiştir. Bazı fırkaları isimlendirmelerini incelediğimizde, bu isimlendirmeler *Kitabu'l-Fırak*'ta bulunmamasına rağmen, başka eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Hariciyye ana fırkasını tasnif ederken, Meymuniyye adında bir alt fırkadan bahseder, bu fırka Ebu Muhammed'in eserinde bulunmamaktadır.³⁹⁸ es-Seksekî; Bu fırkaya mensup olanlar, kız çocukların kızları ve erkek çocuklarının kızlarıyla evlenmeye cevaz verirler.³⁹⁹ el-İsferâyîni, eserinde Meymuniyye'yi Müslüman fırkalarından sayılamayacağını söyler. Çünkü onlar, kız çocukların kızlarıyla evlenmeye cevaz verirler.⁴⁰⁰ Eş'ari, Meymuniyye fırkasını, Acaride'nin alt kollarından biri olarak tasnif etmiştir.⁴⁰¹

Eş-Şehristânî, Meymuniyye fırkasını, Acaride fırkasının alt kollarından biri olarak tasnif edip bu fırka için; Meymun b. Halid'in mensupları olup, hayır ve şerrin kuldandığını, fiili halk ve ibda etmenin kula ait olduğunu, istitaatin fiilden önce bulunduğunu, Allahın şerri değil, hayrı murad ettiğini, kulların işlediği masiyetlerde onun meşietinin bulunmadığını belirterek Acaride'den ayrılmıştır. Ayrıca, eş-Şehristânî, bu fırkanın, “ Allah, Kız evlatları, kız ve erkek kardeşin kızlarının nikâhlanmasını haram kılmamış, fakat onların evlatlarıyla nikâhlanmayı haram kılmışlardır.” demektedir.⁴⁰²

el-Bağdadi ise, Meymuniyye fırkasını açıklarken, Acaride'nin alt kollarının

³⁹⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 85.

³⁹⁷ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s 489; es-Seksekî, *a.g.e.*, s 84.

³⁹⁸ Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s. 18-42.

³⁹⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁰⁰ el-İsferâyîni, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁰¹ Eş'ari, *a.g.e.*, s.164.

⁴⁰² eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 132.

aşırılarından olup, İslam fırkalarının arasında sayılamayacağını belirtip,⁴⁰³ eserinin bir bölümünde İslam fırkaları gibi görünüp, İslam fırkalarından sayılamayacağını söylediği bölümde, Meymuniyye fırkası için; Hariciyye'den Acaride fırkasından ayrılan el-Meymun adında birine izafe edilmiştir. Bu kişi, başta Acaride fırkasına mensupken, daha sonra irade, istitaat ve kader konusunda Acaride'den ayrılmıştır. Evlatların kızları ve kardeşlerin kızlarıyla nikâhlanmayı helal sayıp, buna delil olarak; Allah, nesep olarak yakın olan anne, kendi kızı, kız kardeş, hala, teyze, erkek kardeşin kızları ve kız kardeşin kızlarını haram kılmış ama öz kızının kızlarını, erkek çocuğunun kızlarını, kız kardeşin kızlarının kızlarını, haram olarak zikretmediği için helaldir demiştir.⁴⁰⁴ Görüldüğü gibi birçok İslam Mezhepleri Tarihi müellifi gibi, es-Seksekî' de Meymuniyye fırkasının görüşlerini Hariciyye ana fırkasının alt kollarında zikretmiş, diğer müelliflere yakın görüşlerinin olduğunu aktarmıştır.

es-Seksekî'nin *el-Burhân*'ı ile Ebu Muhammed el-Yemenî'nin *Kitabu'l-Fırak*'ı arasında bu kadar benzerliğe rağmen, birçok farklılık da bulunmaktadır.⁴⁰⁵ Bu farklılıkların en önemlisi olarak değerlendirdiğimiz husus, es-Seksekî'nin eserinin sonunda, 73 fırka tasnifine de tâbi tutmadığı Sûfîyye fırkasıdır. es-Seksekî, Sûfîyye fırkası için; bütün şer'i hükümler konusunda rehber olan Ehl-i Sünnete, Sûfiler dışında hiç kimse muhalefet etmemiştir.⁴⁰⁶ Ehl-i Sünnete nispet ediliyorlar fakat onlardan değillerdir. İtikatta, fiiliyat ve sözde Ehl-i Sünnete muhalefet ediyorlar. İtikat konusundaki muhalefetleri; Bâtınilerin, Kur'ân'ın hem Zâhiri hem de Bâtını tarafının olduğunu, Zâhiri kısmı, şeriatın temeli olan kısım, Bâtını kısmı ise, Kur'ân ve sünnet için Bâtını hakikatler oluşunu ve şeriat âlimlerinin bunu Zâhiren idrak edememeleridir. Hz. peygambere bir takım sahih hadisleri isnat etmişlerdir ki, bu hadislerin sahih olduğunu ümmetin çoğuna kabul ettirmişlerdir. Allah'ın, onların bedenine dâhil olduğuna inanıyorlar. Bu da muktedir billah döneminde Bağdat'ta asılan Hüseyin bin Mansur el-Hallac'ın mezhebidir. Sûfiler, kalplerine ansızın doğan, Kur'ân'a yükledikleri anlamları, hadislere getirdikleri yorumları, uydurdukları bir takım prensipleri, Allaha nispet ederek hak olduğuna inanıyorlar. Melekût âleminin

---

⁴⁰³ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁰⁴ el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 245.

⁴⁰⁵ Bkz. es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 65; Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s. 446.

⁴⁰⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 101.

perdelerinin kendilerine kaldırıldığını iddia ederler.

Kalplerine muttali olan şeyleri de uzuvlara ihtiyaç duymadan bilebileceklerini belirten Süfiler, uzuvlar ile yapılan ibadetler hakikate yükselen basamaklardır. Bu hakikat ise, gizlidir, uzuvlar ile yapılmaz. Süfiler derler ki, biz, toplumun ve şeriatın bilmediği hakikatlara ulaşmış ve onlara bağlanmışız. Fukahayı, imamları ve ulemayı da bu şekilde eleştirmişler. Şeriat hükümlerini zahiri olarak kabul etmezler. Süfiler derler ki, biz hak üzerinde olan hakikat ilimlerini bilenleriz. Fukahalar ise avam tabakasındandır. Çünkü onlar, hakikat ilmine muttali değillerdir. Şeriat helal ve haram olan hükümleri zahirine bakmadıkları için helal kıldılar. Yabancı kadınlar ve çocukların yüzüne halvetle bakmayı helal kılarlar. Müzik aletlerini ve kadın seslerini, oynamayı helal sayar ve bunu da ibadet sayarlar. Bu hareketleri namazdan daha tesirli ve ibadetlerden daha faziletli sayarlar. Kadınların güzelliğini anlatan gazeller, kasideler ve sesi güzel çocuk ve kadınları da dinler ve bunları da ibadet sayarlardı. Süfiler derler ki; Bizim bu kasidelerde güzelliğinden bahsettiğimiz kadınlardan kinayemiz, Allah'tır. es-Seksekî, fakih Musa b. Ahmed'in (h.621) onlara reddiye olarak yazdığı risalesinde bunları zikrettiğini ve onların görüşlerinin yanlış olduğunu söylediğini belirtmektedir.⁴⁰⁷

Kadın ve erkekler, birbirlerine karışıp tokalaşıyorlar. Hazin bir ses ya da insanları oynatan bir çalgı sesi geldiği zaman hareketleniyorlar. Kalkıp sıçrayıp halka halinde dönüp bağıyorlar. Şiddetli dönmekten başları döner ve yere düşüp bayılırlar bu hareketlerine de vecd derler. Vecd demelerinin sebebi de, Allaha aşırı muhabbet ve şefkatten dolayı bayıldıklarını söylüyorlar. İnsan, korku ve umut arasında yaşar derler. Biz, ateşten korkmuyor ve cennete de girmeyi istemiyoruz derler. Çünkü her ikisi de bizim yanımızda bir şey değildir. Allaha, ne ateşin korkusundan nede cennet sevdasından dolayı ibadet etmiyoruz. Bu inançlar, kitaba, sünnete ve selim akla muhalif inançlardır. Onlar, dünyada bulunan bütün eşyayı mübah sayarak şöyle derler; dünyada olan helal ve haram olan her şey, bize helaldir. İster haram olsun ister helal olsun yediklerini önemsemiyorlar. es-Seksekî, bunun Kitap, Sünnet, İcma ve Akla uygun olmadığını ifade etmektedir.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 103.

⁴⁰⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 105.

Süfiyye fırkasına, es-Seksekî dışında incelediğimiz eserlerde rastlayamadık.⁴⁰⁹ Bu istisnai durum, 'nin eserini, hicri VII asır'da, Ehl-i Sünnet'ten görünüp, şeriata muhalif uygulamaları olan bir kesimin var olduğunu bizlere bildirmesi, *el-Burhân*'ı İslam Mezhepleri Tarihi sahasında önemli bir konuma getirdiğini düşünmekteyiz.⁴¹⁰

3.1.4. es-Seksekî'nin İtikadi Görüşleri

Hadis taraftarlarının imamet konusunda Şia; kader, sıfatlar, tevhit ve adalet konusunda Mu'tezile; iman-İmamet konusunda ise Mürcie'yle önemli fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bu sebeple hadis taraftarlarının akideyle ilgili yazdıkları genel eserlerde Şia, Mu'tezile ve Mürcie mezheplerinin eleştirilmesine her fırsatta yer vermeye çalışmışlardır. Diğer konulardan farklı olarak, iman konusunun uzun süre tartışılması ve tartışmaların yazılı edebiyata yansması, sosyal hayatın gerçekleriyle ilgilenmeksizin konunun son derece teorik çerçevede tartışılmasına sebep olmuştur.⁴¹¹

İslam düşünce tarihinde çok tartışılan ve hakkında en çok eser yazılan konuların başında iman problemi gelir. Bu konuda en fazla eser kaleme alanların başında ise hadis taraftarları gelmektedir.⁴¹² Cemel ve Siffin Savaşları'ndan sonra, Haricilerin, Osman (35/656), Ali (40/661) ve taraftarlarını, hakemleri ve tahkim olayını kabul edenleri, büyük günah işleyenleri tekfir etmeleri ve özellikle Harici Nâfi' b. el-Ezrak (40/684) ve taraftarlarının büyük günah işleyenlerin hepsini tekfir ederek ebedi cehennemlik ilan etmeleriyle, İslam düşüncesinde iman ve amel konusuyla ilgili olarak; iman, Küfür, nifak, fısk, büyük günah, vaad ve vaîd gibi problemler tartışılmaya başlanmıştır. Bu sebeple iman, İslam, küfür ve nifak kavramları ve bunların kimler için kullanılabileceği meselesi, Müslümanlar tarafından tartışılan ilk problemlerden kabul edilmiştir.⁴¹³

Hadis taraftarları, başta Harici-Mürçî arasındaki iman-amel tartışmasını, daha sonraki dönemlerde ise Mürçî-Ehl-i Hadis tartışmasına dönüştürmüşlerdir. Hadis taraftarları, büyük günah işleyenin tekfiri ve ebedi cehennemde kalacağı fikirleri hariç, imanın artması ve eksilmesi, amellerin, imanın bir parçası olduğu gibi konularda

⁴⁰⁹ bkz. Ebu Muhammed el-Yemenî, *a.g.e.*, C I, s. 208; el-Malatî, *a.g.e.*, s. 105; el-Bağdadî, *a.g.e.*, s. 276; Eş'ari, *a.g.e.*, s. 56; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, s. 108.

⁴¹⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 101.

⁴¹¹ Kutlu, Sönmez, "İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler", Kitâbiyât yay., Ankara 2002, s.73.

⁴¹² Örnek eserler için bkz.; Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, s.19.

⁴¹³ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, 74.

Haricilerle hemfikirdirler.⁴¹⁴

es-Seksekî'nin İman-Sıfat görüşü: “İman; ölümün, kabir azabının, cennetin, münker ve nekirin, öldükten sonra dirilmenin, hesabın, sıratın, mizanın, Allah'ın elleri arasında durulacağına, Hz. Peygamberin ümmetinden günahkâr kullarına şefaatinin hak olduğuna inanmaktır,” demiştir. es-Seksekî, Allah'ın zatından ve sıfatlarından bahsederken, Allah'ın zatının, duyan, gören ve istediğini yapabilen, istediği gibi hüküm veren ve zatiyla var olduğunu ifade etmiştir. Sıfatlarının ise, Allah'ın kendini keyfiyetsiz ve temsilsiz belirttiği gibi sıfatlara sahip olduğunu belirterek; Allah birdir, Varlığı ezeli ve ebedidir, hiçbir ortağı, yardımcısı yoktur. Âlim, kadir, semii, basir dir, doğmamış, doğurmamıştır. Zatındaki iradeyle, istediğini yapandır. Hıristiyanların ve Yahudilerin dediği gibi, Allahın zatının benzeri de yoktur.⁴¹⁵ Mücessimenin dediği gibi, Allah; mürekkebe bir cisimden de meydana gelmemiştir. Allah, kendisini vasf ettiği gibi vasıflara sahiptir, demektir.⁴¹⁶

es-Seksekî'nin Esmâu'l-Hüsna görüşü: Sekseki, Allah'ın birçok esmasının olduğunu, bunların birçoğunu meleklerden, nebilerinden gizlediğini söylemektedir.⁴¹⁷

Ehl-i Küfür ve Ehl-i İmanın ahiretteki durumu hakkındaki görüşü: es-Seksekî'ye göre, Cennet'e giren, kâfir olamaz. Dolayısıyla kâfir olarak ölenler asla cennete giremezler.⁴¹⁸

es-Seksekî'nin zekât görüşü: Haricîlerden Ahfeşiyye kolunu anlatırken; efendi, kölenin zekâtını alabilir, köle de sahibinin zekâtını alabilir görüşüne karşılık, es-Seksekî; köle, sahibine zekât veremez, Çünkü köle, sahibinin malına malik değildir,⁴¹⁹ diyerek zekât ile ilgili yanlış bilinen bilgiyi düzeltmiştir.

es-Seksekî'nin büyük günah görüşü: es-Seksekî, İman ile Amel'in birbirinden ayrı şeyler olduğunu, dolayısıyla büyük günah işleyen bir kişinin dinden çıkmayacağını ancak fasık olduğunu belirterek, bir mü'min, günahlarından dolayı Allahtan korkar,

---

⁴¹⁴ Kutlu, Sönmez, *a.g.e.*, 74.

⁴¹⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 96.

⁴¹⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 97.

⁴¹⁷ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 27.

⁴¹⁸ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

⁴¹⁹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 30.

Büyük günahlardan sakınır, Allah da onları bu büyük günahlarından dolayı cezalandırırsa adaletindedir, bağışlar ise de fazlındandır, demiştir.⁴²⁰

es-Seksekî'nin Akıl görüşü: es-Seksekî, bir konuyu anlamak için sadece aklın yeterli olmayacağını, vahyin'de kullanılması gerektiğini savunmuştur.⁴²¹ Yaratılmış olan bir şeyin, yaratıcıyı tam olarak idrak edemeyeceğini belirtmiştir.⁴²²

es-Seksekî'nin Mehdilik görüşü: sekseki'ye göre mehdi, yeni bir şariat tesis etmek için değil, son peygambere gelen şeriatı tekrar kaim etmek üzere gelecektir. Bu görüşünü Hz. peygamberin haber verdiğini öne sürerek açıklamaktadır.⁴²³

es-Seksekî'nin Ru'yetullah görüşü: es-Seksekî, İyi kulların (İman edenler) Allah'ı ahirette görebileceğini, kâfirlerin de Allah'ı göremeyeceğini ifade etmiştir.⁴²⁴

es-Seksekî'nin İmamet-hilafet görüşü: Müslümanların İmamlarına/yöneticilerine itaat etmeleri gerektiğini ve hilafetin sırasıyla Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin hakkı olduğunu belirtmektedir.⁴²⁵

es-Seksekî'nin Evliyaların kerameti görüşü: es-Seksekî, Ehl-i sünnet ve'l cemaate mensup mü'minleri anlatırken, 'evliyaların kerametlerine inanırlar 'diyerek, keramet hak olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁶

---

⁴²⁰ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 98.

⁴²¹ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 44.

⁴²² es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 94.

⁴²³ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 68.

⁴²⁴ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 97.

⁴²⁵ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 98.

⁴²⁶ es-Seksekî, *a.g.e.*, s. 98.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in vefat etmesinin akabinde, Müslümanlar arasında Hilafet ve buna bağlı birçok farklı problemden dolayı birtakım mezhepler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu mezheplerin mensupları, kendi fikirlerini savunmak, diğer mezheplerin görüşlerine karşı reddiyeler oluşturmak ve fikirlerini başka toplumlara yaymak için küçük risaleler ele almışlardır. Gelişen ve değişen toplumsal olaylarla beraber, sosyo-kültürel ortamdan etkilenerek ortaya çıkan fırkaların sayısıyla doğru orantılı bir şekilde, hemen her fırkanın fikirlerini yazdığı bir risalesi oluşmuş, bu da İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığının oluşmasını sağlamıştır.

Bu gelenekler içerisinde önemli bir yere sahip olan Ashâbu'l-Hadîs fırak geleneği bünyesinde, tarafından yazılmış bir eser olan *el-Burhân fî Marifeti Akaidi Ehli'l-Edyân* eseri, hicri 7. Asır 'da yazılmış önemli bir eserdir. es-Seksekî, hicri 7. asır gibi ilmin ve alimin meşhur olduğu ve kayıt altına alındığı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen, kendisi hakkında bizlere yeterli bilgi ulaşmamıştır. Bunun sebebi, es-Seksekî'nin yaşadığı coğrafyanın İslam merkezlerine uzak olması ve bölgenin Siyasi istikrarsızlığı olarak düşünülebilir.

es-Seksekî'nin, hicri 7. asırda Eyyubilerin hakimiyetinde bulunan Yemen'deki Taiz kalesinde kadılık görevini yaptığını daha önce zikretmiştik. Hicri 7. asırda Yemen'de hâkim olan dini duruma baktığımızda, Şii-Sünni mücadelesinin olduğunu, *el-Burhân* eserinde görmekteyiz. es-Seksekî'nin eserinde en çok detay verdiği fırkaları incelediğimizde, karşımıza Rafiziyye ana fırkası ve alt fırkalarından özellikle İsmailiyye fırkası çıkmaktadır. Dolayısıyla, *el-Burhân*'ın asıl amacının, Sünni kesim olarak tabir edebileceğimiz Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaate mensup olan halkın, hem kendi içerisinden türetilen bidatlere meyletmelerini önlemek hem de Rafiziyye fırkasına karşı bilinçli olunmasını sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz.

el-Burhân'ı incelediğimizde, fırka merkezli İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığı modelini seçtiğini görmekteyiz. es-Seksekî, ilk önce ana fırkanın isimlendirme problemi üzerinde durarak, bu ismin neden-niçin verildiğiyle değil, daha çok fırkayı isimlendirmede hangi olayların etkili olduğunu belirttikten sonra, ana fırka ve tali

firkaların ittifak ettiği görüşleri açıklar, ardından tali firkaların, ana bünyeden ayrılmalarını sağlayan görüşlerini, bu fırkaya öncülük eden şahısları ve firkanın ret ettiği görüşlerine karşı kendi değerlendirmelerini yazarak anlatımını kısa ve anlaşılır cümlelerle bitirir.

el-Burhân'da ana firkaların isimlendirilmesinin ardından, tali firkaların isimlendirilmesinin yapıldığını görmekteyiz. es-Seksekî, ana firkaları Hariciyye, Mürcie, Mutezile ve Rafiziyye olmak üzere dört, tali firkaları ise on sekizer alt kola ayırmak suretiyle, Ashâbu'l-Hadîs makalat geleneğine uygun bir şekilde $4 \times 18 + 1 = 73$ şeklinde bir tasnif yapmış, kendisinden önceki İslam Mezhepleri Tarihi müelliflerine göre, daha düzenli, alakasız bilgilerden soyutlamış, fikirleri ayrıntılarda boğmadan ve kısa bilgilerle firkaları aktarmıştır. es-Seksekî, tali firkaları isimlendirirken, genel itibariyle, firkanın en önde gelen şahsının ismine veya künyesine dayalı bir şekilde isimlendirme yapmış, daha sonra alt firkanın, ana firkadan ayrıldığı fikirlerini sunmuştur. es-Seksekî, firkaları anlatırken, betimleyici ve özete dayalı bir üslup kullanmış, firkaların eleştiriye açık fikirlerini ön planda tutmuştur. Bu durum, es-Seksekî'nin *el-Burhân* eserini, Ehl-i Sünnet'in bakış açısıyla, diğer firkalara karşı reddiye amaçlı yazdığını göstermektedir.

el-Burhân'ı incelediğimizde, isimlerini zikrettiği firkaların nerede yaşadıkları hakkında çok kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Hariciyye ana fırkasına mensup olanların, tahkim olayından sonra yerleştikleri bölgeleri ve İsmailiyye fırkasına mensup olanların yaşadığı bölgelerin dışında mekân isimlerine, bazı alt firkaların yaşadıkları şehirleri zikretmesinden öteye bir bilgi bulunmamaktadır.

es-Seksekî'nin *el-Burhân* adlı eseri, Kutlu'nun tespitine göre Ashâbu'l-Hadîs makalat ve firak geleneği içerisinde en geç dönemde yazılmış eser olduğundan, (h. 683/m.1284) aynı gelenek içerisinde kendisinden sonra hiçbir eser yazılmamıştır. Dolayısıyla incelediğimiz Rical kitaplarında, kendisinden sonra herhangi bir müellifin, *el-Burhân* eserinden etkilenip etkilenmediğini tespit edemedik. Daha sonra yapılacak çalışmalarda bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

el-Burhân eserinin muhtevasını genel anlamda incelediğimizde, hicri VII. asırda yaşayan ve İslam beldelerinde gittikçe yayılan bidat ehli firkalara karşı reddiye amaçlı

yazıldığını, Müslümanların bu bidat ehli fırkalara karşı uyanık ve dikkatli olması gerektiğini, ilim ve sünnet noktasında eksiklikleri bulunan Müslümanların toparlanmasının elzem olduğunu öğütlediğini görmekteyiz. Dolayısıyla *el-Burhân*'ın tarafsız olarak yazılmadığını, eserden istifade edecek bilim insanlarının bu durumu göz önünde bulundurarak, hem Ashâbu'l-Hadîs makalat geleneği içerisinde bulunan diğer eserlerle hem de İslam Mezhepleri Tarihi içerisinde yazılmış diğer müelliflerin özgün eserleriyle karşılaştırılmasının oldukça önemli olduğu değerlendirmekteyiz.

KAYNAKÇA

AHMET b. HANBEL, (h.241/855), *Müsned*, Âlemu'l-Kütüb, thk.: Eşref Mansur Abdurrahman, Beyrut 1998.

AHMET b. HANBEL (h. 241/855), *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zanâdika*, thk. Abdurrahmân Âmire, Riyad 1982.

ABDULLÂH b. Abdulvahhâb eş-Şimâhî, *el-Yemen el-İnsân ve'l-Had'are*, 3. Baskı, Dârü't-Tenvîr, Beyrut, 1985.

AHMETOĞLU, Şahin, *Şî-İmâmiyye'nin Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, İlahiyat yayınları, Ankara 2014.

ABDULHAMİD, İrfan, *İslam'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1994.

BOZAN, Metin, *İmâmiyye'nin İmâmet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, AÜSBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004.

BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur* (GAL), E. J, Brill, Leiden 1943, *Tarîhu'l-Edebu'l-Arab*, thk. Mahmut Fehmi Hicazî 1993.

BÜYÜKKARA, M. Ali, “Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepler Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler”, (İslâmi Araştırmalar Vakfı Tarafından Düzenlenen “İslam Mezhepler Tarihinde Metodoloji Sorunu” Adlı İlmi İhtisas Toplantısında Sunulmuş Tebliğ), İstanbul, 27-28 Eylül 2003.

eş-ŞEHRİSTÂNİ, Muhammed Abdülkerîm, *Milel ve'n-Nihâl*, Terc.: Mustafa Öz, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

ez-ZİRİKLİ, Hayreddin, *el-A'lâm* (Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn), Dâru'l-Ulûm lil-Melâyin, Beyrut 1979.

es-SEKSEKÎ, Ebû'l-Fazl Abbâs b. Mansûr b. Osmân (683/1284), *el-Burhân fî Ma'rifeti Akaidi Ehl-i'l-Edyân*, Thk.: Dr. Bessam Ali Selami el-Amuşî, Külliyyetu's-Şer'iyye, Mektebetu'l-Menar, Zerka/Ürdün 1996.

- EŞ'ARÎ**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil (h.330), *Makâlât el-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musâllîn*, thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Mektebetu'n-Nahzatu'l-Mısriyye, Kahire 1950.
- EBU DÂVÛD**, Süleyman b. el-Aş'eb es-Sicistânî (h.275), *Süneni Ebi Dâvûd*, thk.: Said Muhammed Le'hhâm, Dar el-Fikr, yy. 1990.
- el-BEDEVÎ**, Abdurrahman, *Mezâhibu'l-İslâmiyyîn*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1971.
- el-BAĞDÂDÎ**, Abdulkâdir, *el-Fark Beyn'el-Fırâk*, Çev.: Ethem Rûhi Fığlalı, TDV. Yay. 7.baskı, Ankara 2014.
- EBU ZEHRÂ**, Muhammed, *İslam'da Siyasi, İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Çev.: Sıbgatullah Kaya, Şura yay., İstanbul 1996.
- el-MÂTURÎDÎ**, Ebu Mânsûr, *Kitabu't-Tevhîd*, Çev.: Bekir Topaloğlu, Dr. Muhammet Aruçî, İSAM Yay., Ankara 2005.
- el-IRAKÎ**, Ebû Muhammed Osman b. Abdillâh b. Hasan el-Hasan el-Hanefî, *el-Fıraku'l-Müfterika Beyne Ehl-i ez-Zeyğ ve'z-Zenâdika*, Nur Matbaası, Ankara, 1961.
- es-SÂ'BÛNÎ**, Ebu Osman İsmail b. Abdurrahman, *Akîdetu's-Selefi Ashabu'l-Hadis*, (Mecmuatur'Resâili'l-Kemâliyye fi't-Tevhîd ve'l-Akâid) Kahire.
- el-YEMENÎ**, Ebu Muhammed, *Akâidu's-Selâse ve's-Sebîn Fırka*, Thk.: Muhammed Zebran el-Ğâmidî, el-Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, Medine 1414.
- EBU ABDULLAH**, Bahauddin el-Cündî el-Yemenî, *es-Sulûku fi tabakati'l-Ulema ve'l-Mülük*, Mektebetu'l-Menar, San'a, 1993.
- el-İSFERÂYİNÎ**, Ebu Muzaffer (h.471), *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, Thk. Kemal Yusuf el-Cut, Âlem el-Kutup, Beyrut 1983.
- el-MALÂTÎ**, Ebû'l Hüseyin Muhammed b. Ahmed (377/987), *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, tkd. Zâhid Kevserî, Kahire 1991.

er-RAZÎ, *fırakul muslimin ve'l-Müşrikin*, 1.baskı, Ed-Dar el-Kutubu'l-Arabiyye, 1986, Beyrut, Lübnan.

el-YEMÂNÎ, Tâcuddîn Abdu'l-Bâkî b. Abdi'l-Mecîd (743/1342), *Târîhu'l-Yemen el-Müsemmâ Behcetü'z-Zaman fî Târîhi'l-Yemen*, thk. Mustafa Hicazî, Beyrut, 1965.

el-YEMENÎ, Necmuddîn Ammare b. Ali (569/1173), *Târîhu'l-Yemen el-Müsemmâ el-Müfîd fî Ahbâri San'a ve Zebîd*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hıvâlî, San'a, 1976.

el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, Matbaatu'l-Kübr, Mısır, 1311.

el-CA'DÎ, Amr b. Ali b. Semura, *Tabâkatu Fukahâi'l-Yemen*, el-Mektebetu'l-Yemenî, Kahire, 1957.

EBU DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as, *Süneni Ebî Dâvud*, Matbaatu'l-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1952.

EYEMEN, Fuat Seyyid, *Târîhu Mezâhibi'd-Dîniyye fî Bilâdi'l Yemen*, Kahire, 1988.

el-CURAFÎ, Abdullah b. Abdilkerim el-Yemenî, *el-Muktetaf min Tarihi'l-Yemen*, tkd. Zeyd b. Ali el-Vezir, Beyrut, 1987.

el-KALHATÎ, Ebu Abdirrahman Muhammed b. Saîd, *el-Fıraku'l-İslamiyye Min Hilal'i-lKeşf ve'l-Beyân*, (Thk. Muhammed B. Abdulcelîl) Tunus, 1984.

el-HATÎP el-BAĞDADÎ, A, *Şerefu Ashâbbi'l-Hadîs*, (Thk. M. Said HATİPOĞLU) DİB Yayınları, Ankara, 1991.

et-TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiu's-Sahîh*, Thk.: İbrahim b. Utvah Ivaz, Matbaatu Mustafa, el-Babi el-Halebi, Mısır, 19965.

el-PEZDEVÎ, Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (Çev. Şerafeddin GÖLCÜK) Kayhan Yayınları, İstanbul, 1998.

en-NESEFÎ, Ebu Mutî Mekhul b. Fazl, *Kitâbu'r-Red alâ'l-Bida*, (Thk. Marie Bernand)

en-NEVBAHTÎ, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa, *Fıraku'ş-Şia*, Thk.: Eş-Şeyh Muhammed Sadık, el-Matbaatu'l-Haydariyye, Necef, 1936.

FIĞLALI, E.Ruhi, Ehlü's-Sünne ve'l-Cemaa, Ehl-i Sünnet Tetkikleri, Eksen Yayıncılık, İstanbul 1998.

İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihâl*, Daru'l-Ma'rife, Lübnan (Beyrut) 1986.

İBN MÂCE, Ebi Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni (h.275), *Sünen*, thk.: Muhammed Fevâd Abdalbaki.

İBN BATTA, el-'Akberî (387/997), *Kitâbü's-Şerh ve'l-İbâne*, thk. Henri Laoust, Damas 1958.

İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihâl*, Matbaatu'l-Edebiyye, Mısır, 1320

İBNÜ'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Abdulvahit eş-Şeybanî, *el-Kâmil Fi Tarih*, c. X, s. 52, 104; R. Strotmann, "Tûrânşâh", İA, I-XIII, MEB Yay., İstanbul, 1988.

İBN HALLİKÂN, *Vefâyâtü'l-Âyân*, Tabhâne-i Âmire, İstanbul, 1280.

İBN BATTA, el-Ukberî, *Kitâbu's-Şerh ve'l-İbane*. (Thk. Henri Laoust9) Damas, 1958.

İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed el-Endulusî, *el-Fasl Fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, 1986.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (681/1282), *Vefâyâtü'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Kahire, 1948.

İBNU'L-ESÎR, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerîm (630/1322), *el-Kâmil fi'tTârih*, Mısır, 1347-1357.

GÜNEŞ, Kadir, *Arapça-Türkçe sözlük*, mektep yayınları, 2014.

GÖKALP, Yusuf, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, AÜSBE, (Doktora Tezi) Ankara, 2006.

GÖMBEYAZ, Kadir, '73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların

Tasnifine Etkisi, UÜİF. DERGİSİ Cilt: 14, Sayı: 2, 2005.

KADI ABDULLAH b. Abdulkerim el-Yemenî, *el-Muktetaf Min Tarih'i Yemen*, Beyrut, 1987.

KA'BÎ el-BELHÎ, Ebu'l-Kâsım, *Kitâbu'l-Makâlât*, (Thk. Fuad SEYYİD) Tunus, 1986.

KALAYCI, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, (Doktora Tezi) AÜSBE, Ankara, 2011.

KUTLU, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler-Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi*, Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2000.

KUTLU, Sönmez, “*İslam Mezhepleri Tarihinde Usül Sorunu*”, (İslami araştırmalar Vakfı Tarafından Düzenlenen “İslam Mezhepler Tarihinde Metodoloji Sorunu” Adlı İlmî İhtisas Toplantısında Sunulmuş Tebliğ) Ensar neşriyat, İstanbul, 27-28 Eylül 2003

KUTLU, Sönmez, *İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Kitâbiyât yay., Ankara 2002.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Muessesetu'l-Risâle, Dımeşk 1957. (Birinci baskı 1993)

KUMMÎ/NEVBAHTÎ, *Şiî Fırkalar*, Çev.: Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.

LEWİNSTAIN, Keith, Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar, Çev.:Sönmez Kutlu, Muzaffer Tan, “*İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik.*”, Haz.: Sönmez Kutlu, Kitabiyat, Ankara 2003.

MEŞKÛR, Muhammed Cevâd, Ferheng-i Fırak-i İslâmî, Meşhed 1996. (İsmailiyye maddesi, s.47 vd.)

NAŞÎ el-EKBER, Ebu'l-Abbâs Abdullah el-Enbârî, *Mesâilu'l-İmâme*, (Thk. Josef van Ess) Beyrut, 1971.

NESÂİ, *Süneni'n-Nesâi*, Şrh.:Celaleddin es-Sûyûti, thk.: Abdulfettah Ebu Ğurre, Mektebetu'n-Nehze, Beyrut 1988.

OFLAZ, Abdulhalim, *Eyyûbî Sultanı I. Melik Âdil Döneminin Siyasî Tarihi* (589-615/1193-1218), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, s. XII+299+Ekler, Aralık, 2015.

RÂZÎ, Fahrettin Muhammed b. Ömer, *İtikâdât Fıraki'l-Muslimîn ve'l-Müşrikîn*, Takdim ve Talik: Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, Daru'l-Kutub el-Arabi, Beyrut 1986.

SÂLİH, Muhammed Emin, *Târîhu'l-Yemeni'l-İslamî*, Matbaatu'l-Kîlâmî, Kahire, 1975.

TORU, Ümüt, *Ebu Muhammed el-Yemenî'nin "Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka" adlı eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*, (yy. yüksek lisans tezi), Ankara 2006.

WATT, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev.: E. Ruhi Fıġlalı, Şa-to İlahiyat, İstanbul 2001.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Ebu'l-Feth Şehristânî, "Milel ve Nihâl" Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usül*, Yayına Hazırlayan: Murat Memiş, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *İslam Akâid Sisteminde Gelişmeler ve Ebu Mansur-i Mâturîdî*, AUİFD, Cilt 2, Ankara 1953.